

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN GÜNCEL DURUMU

(TURKEY-ARMENIA RELATIONS TODAY)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Ermenistan'ın bağımsızlığından günümüze kadar geçen zaman içinde, son dört yıla ağırlık vererek Türkiye-Ermenistan İlişkilerini incelemektedir. Yazı üç büyük bölüme ayrılmış olup bunlar; sırasıyla şunlardır: I- Üç Başkan, Üç Siyaset: 1991–2008 Dönemi, II- Türkiye-Ermenistan Protokolleri: 2008–2010 Dönemi; III – Protokollerden sonra Türkiye-Ermenistan İlişkileri: 2010–2014 Dönemi'dir. Yazı bir "Değerlendirme" ile son bulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, Karabağ, Azerbaycan, Avrupa Birliği, ABD, Rusya Federasyonu, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan, Edward Nalbantyan*

Abstract: *This article deals with the Turkey-Armenia relations since Armenia independence up to today emphasizing the last four years and is divided to three big chapters entitled I- Three Presidents Three Policies: 1991-2008 Period; II- Turkey Armenia Protocols: 2008-2010 Period; Turkey-Armenia Relations After the Protocols: 2010-2014 Period which is followed by an assesment of the Turkey-Armenia Relations*

Keywords: *Turkey, Armenia, Karabagh, Azerbaijan, European Union, United States, Russian Federation, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Levon Ter-Petrosyan, Robert Kocharian, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian*

Uzun olan bu yazının incelenmesini kolaylaştırmak için aşağıda yazının içerdiği konuların başlıklarını gösteren bir listeyi aşağıda veriyoruz:

I- ÜÇ BAŞKAN, ÜÇ SİYASET (1991–2008)

1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi: Karabağ Savaşı ve Ermenistan’la Diplomatik İlişki Kurulamaması
2. Robert Koçaryan Dönemi: Ermenistan’ın Statükoyu Koruma Çabaları
 - 2.1 Türkiye’nin Tarihçiler Komisyonu Kurulması Önerisi
 - 2.2 Sivil Toplum Girişimleri
 - 2.2.1 Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu
 - 2.2.2 Viyana Türk-Ermeni Platformu
3. Serj Sarkisyan Dönemi: Uzlaşma Arayışı
 - 3.1 Cumhurbaşkanı Gül’ün Ermenistan’ı Ziyareti
 - 3.2 Gül’ün Ziyaretinden Sonra Görüşmeler
 - 3.3 Başkan Obama’nın Türkiye Ziyareti
 - 3.4 22 Nisan 2009 Tarihli Açıklama
 - 3.5 Azerbaycan’ın Tepkileri

II - TÜRKİYE ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ (2008–2009)

1. Protokollerin Metinlerinin Açıklanması
2. Protokollerin Tahlili
 - 2.1 Birinci Protokolün Tahlili
 - 2.1.1 İki Ülke Arasındaki Sınırın Tanınması
 - 2.1.2 Terörizmin Kınanması ve Teröre Karşı Mücadele İçin İşbirliği Yapılması
 - 2.2 İkinci Protokolün Tahlili
 - 2.2.1 Sınırın açılması
 - 2.2.2 İlişkilerin Geliştirileceği Alanlar
 - 2.2.3 Örgütlenme
 - 2.2.4 Yürürlükle İlgili Süreler
 - 2.2.5 Bazı Açıklamalar: Karabağ Sorunu, Terör ve Örgütlü Suçlar, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu

- 2.3 Protokollerin Siyasi Açıdan Tahlili
3. Protokoller Hakkında bilgi verilmesi
- 3.1 Ermenistan'da Bilgi Verilmesi
- 3.2 Diaspora'da Bilgi Verilmesi
- 3.3 Türkiye'de Bilgi Verilmesi
4. Protokollerin İmzalanması
5. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Protokollere İlişkin Kararı
6. Ermenistan'ın Protokollerin Onayını Durdurması veya Protokollerin Askıya Alınması

III - PROTOKOLLERDEN SONRA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ (2010- 2014)

1. 2010 Yılı Gelişmeleri
- 1.1 Ermenistan'ın Tutumu
- 1.2 Gizli Müzakereler Girişimi
- 1.3 Türkiye'nin Tutumu
2. 2011 yılı Gelişmeleri
- 2.1 Ermenistan'ın tutumu
- 2.1.1 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları
- 2.1.2 Türkiye'nin Soykırım Tanınması Talebi
- 2.1.3 Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi
- 2.1.4 Diğer Gelişmeler
- 2.1.5 2015 Yılı için Devlet Komisyonu Kurulması
- 2.2 Türkiye'nin Tutumu
- 2.3 Rusya ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri
3. 2012 yılı Gelişmeleri
- 3.1 Ermenistan'ın Tutumu
- 3.1.1 Parlamento seçimlerinde Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkiler konusu
- 3.2 Soykırım İddialarının Ön Plana Çıkarılması Ve Diğer Gelişmeler
- 3.3 Türkiye'nin Tutumu
- 3.3.1 Başbakan Erdoğan'ın Beyanları

- 3.3.2 Ermenistan ve Diaspora İçin İzlenen Politika Hakkında Davutoğlu'nun Açıklamaları
- 3.4 ABD ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- 4. 2013 Yılı Gelişmeleri
 - 4.1 Ermenistan'daki Gelişmeler
 - 4.1.1 Başkan Sarkisyan'ın bazı konuşmaları
 - 4.1.2 Ermeni Baş Patriklerinin Ortak Bildirisi
 - 4.1.3 Ermeni Hukukçuları Forumu
 - 4.1.4 Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi
 - 4.1.5 Türkiye'nin Tutumu ve Davutoğlu'nun Ermenistan ziyareti.
 - 4.1.6 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Doğru Perinçek Hakkındaki Kararı
- 5. 2014 Yılı Gelişmeleri
 - 5.1 Başbakan Erdoğan'ın mesajı
 - 5.2 Mesajın metni
 - 5.3 Mesajın Ana Fikirleri
 - 5.4 Tamamlayıcı Açıklamalar
 - 5.5 Ermenilerin Mesaja Tepkileri
 - 5.5.1 Resmi Beyanlar
 - 5.5.2 Diaspora'nın Tepkileri
 - 5.5.3 Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Tepkileri
 - 5.5.4 Siyasi Partilerin tutumu
 - 5.5.5 Ermeni Cemaatinin Tutumu
 - 5.5.6 Meydanın Tepkileri
 - 5.5.7 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları

IV – DEĞERLENDİRME

Yazımıza başlamadan önce “Güncel Durum” deyiminin kısa bir tanımını yapmaya çalışacağız. Güncel, sözcük olarak, yaşanan zamanı ifade etmektedir. Güncel durumun bilinmesi geçmişin değerlendirilmesi, geleceğin tahmin edilemeye çalışılması ve öncelikte yaşanan günün anlaşılması bakımından önemlidir. Diğer yandan güncel, her gün değiştiği için, sabit değil dinamik bir nitelik taşımaktadır. O nedenle güncel durumu anlatabilmek için bir sınırlama yapmak ve zamanı bir noktada durdurmak gerekmektedir.

Bu yazımız için güncel durumun bittiği nokta 2014 yılının Eylül ayı sonudur. Başladığı nokta ise Türkiye-Ermenistan protokollerinin imzalandığı tarih olan 10 Ekim 2009 tarihidir. Ancak bu tarihte neler olduğunu gerektiği gibi anlatabilmek ve yorumlayabilmek için, daha eskiye, Ermenistan’ın bağımsızlığını yeniden kazandığı 1991 yılına giderek arada geçen sürenin, sadece Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından, kısa bir özetinin yapılması gerekmiştir.

I - ÜÇ BAŞKAN, ÜÇ SİYASET (1991–2008)

Bu dönem içinde Ermenistan’da sırasıyla Levon Ter-Petrosyan (1991–1998), Robert Koçaryan (1998–2008) ve Serj Sarkisyan (2008-) başkanlık yapmış olup bu üç şahsiyetin Türkiye’ye karşı izledikleri politikalar farklı olmuştur.

Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanacağı 1990 yılında belli olunca Türkiye, bir durum değerlendirmesi yaparak, Osmanlı (Türk) –Ermeni ilişkilerinde iki tarafta da yaşanan trajediler nedeniyle yeni Ermeni devleti ile iyi ilişkiler yürütülmesi, değişim yerindeyse beyaz bir sayfa açılmaya çalışılması siyaseti benimsenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasından önce ve sonra bu ülkeye yardımcı olunmasına gayret edilmiş ve 1988 yılında Gümrü ve civarındaki büyük deprem ve daha sonra Sovyetler Birliğinin çökmesinin yarattığı ekonomik kargaşa nedeniyle güç durumda bulunan Ermenistan buğday yardımı yapılmış, ayrıca elektrik de verilmiştir. Diğer yandan Karabağ çatışmaları nedeniyle silah kaçırılması olasılığı mevcut olmasına rağmen, mümkün olduğu kadar kontrol ederek, diğer ülkelerin Türkiye üzerinden Ermenistan’a insanı yardım yapmalarına da müsaade edilmiştir.

Ancak Türkiye’nin bu uzlaşıcı ve barışçı yaklaşımının Ermenistan’dan karşılık gördüğünü söylemek güçtür. Ermenistan bağımsızlığından yaklaşık bir yıl önce, 23 Ağustos 1990 tarihinde, bir “Bağımsızlık Bildirgesi” kabul etmişti. Kurulacak devletin esas alacağı ilkeleri saptayan bu belgenin 11. maddesi Türkiye’yi yakından ilgilendirmekte olup çevirisi şöyledir: “Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye’sinde ve Batı Ermenistan’da vuku

bulmuş olan Ermeni soykırımının uluslararası tanınması görevini destekler”. Bu haliyle söz konusu maddeyle bir Ermeni soykırımı olduğu tartışmasız bir şekilde kabul edilmekte ve bu soykırımın uluslararası (diğer devletler ve önemli siyasi uluslararası kuruluşlar tarafından) tanınmasının Ermenistan için bir görev olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Doğu Anadolu’yu Batı Ermenistan olarak tanımlamakla bu bölge üzerinde, dolaylı bir şekilde, hak iddia etmektedir. 1995’te kabul edilen Ermenistan Anayasası’nın ilk cümlesi “Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan Ermenistan Devleti temel ilkelerini ve milli emelleri Ermenistan Halkı tarafından esas olarak kabul” edildiği kayıtlıdır. Diğer bir deyimle Bağımsızlık Bildirgesi ve hükümleri Ermenistan Anayasasının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir. Bu olgu yıllar sonra iki ülke arasında imzalanmış bulunan Protokollerin akamete uğramasının başlıca nedenlerinden biri olacaktır.

1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi: Karabağ Savaşı ve Ermenistan’la Diplomatik İlişki Kurulamaması

Türkiye, Sovyetler Birliğinden ayrılmakta olan yeni ülkelere birer heyet göndererek ileride kurulacak ilişkiler hakkında bir ön görüşme yapmıştı. 1991 yılı Eylül ayında Ermenistan’a gönderilen Türk Heyeti Ermenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan tarafından gayet iyi karşılanmış ancak adı geçen yapılan görüşmelerde kısa zamanda diplomatik ilişkiler kurulmasına taraftar görülmemiş, daha önce ticaret, turizm ve kültürel ilişkiler kurulmasının yararlarına değinmişti.¹ Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın bu çekingen tutumun kökeninde o sırada Türkiye ile resmi ilişkiler kurmanın kendisini iç siyaset bakımından yıpratacağı endişesi bulursa gerektir.

Türkiye 1991 yılı sonunda, önce Azerbaycan’ın sonra, Ermenistan dâhil olmak üzere, Sovyetler Birliği’nden ayrılan diğer ülkelerin bağımsızlığını tanımıştır. Başbakan Demirel bu 24 Aralık 1991 tarihinde Levon Ter- Petrosyan’a gönderdiği bir mektupta yer alan şu ifadeler özellikle dikkati çekmekte ve bu gün dahi geçerliğini korumaktadır:

Hükümetimiz, Ermenistan Cumhuriyetini tanıırken, Ermenistan’ın Türkiye Cumhuriyeti ve diğer komşuları ile ilişkilerinde uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalacağı, iyi komşuluk ilişkilerinin tüm gereklerini yerine getireceği ve davranışlarının bu doğrultuda olacağı anlayışı içinde hareket etmiştir.”

¹ Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2011, s. 390.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin bu temel ilkelere saygı ve ortak yarar temelinde tesis edilip geliştirileceğine inanıyorum.”²

Böylelikle Türkiye Ermenistan Cumhuriyeti’ni tanımıştır. Ancak, Demirel’in mektubunda yer alan “toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalmak” gerçekleşmediği için Türkiye, bu güne kadar, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kuramamıştır.³ Gerçekten de Ermenistan, iki ülke arasındaki sınırı saptayan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının ve bu belgeyi teyit eden ve Ermenistan tarafından da imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’nın yürürlükte olduğunu beyan etmekten hep kaçınmıştır. İleride göreceğimiz üzere 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Birinci Protokolde mevcut sınırın teyit edildiğine dair maddeye de Ermenistan Anayasa Mahkemesi bir kısıtlama getirmiştir. Diğer yandan Demirel’in mektubunda Ermenistan’ın diğer komşuları için de toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalması istenmekteydi. Ermenistan hukuken Azeri toprağı olan Karabağ’ı ve ayrıca bu bölgeyi çevreleyen yedi Azeri rayon’unu (ilçesini) işgal etmiştir. Kısaca Ermenistan lâfzen Türkiye’nin ve fiilen de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne ve sınırlarının değişmezliğine saygı göstermemiştir.

Ter-Petrosyan döneminde Türkiye Karabağ sorununun çözümü ve özellikle Ermenilerin işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesi için büyük çaba göstermiş bu amaçla, başta Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin olmak üzere, Dışişlerinin ilgili bölümleri Ermeni meslektaşlarıyla yoğun temaslarda bulunmuşlardır. Bu arada Türkiye, Ermenistan’ın işgal ettiği toprakları boşaltılması amacıyla Güvenlik Konseyinin dört karar alınmasında başlıca rolü oynamıştır. Ancak ABD, Rusya ve Avrupa Birliği bu kararların uygulanması için Ermenistan’a baskı yapmayı kabul etmeyince işgal devam etmiş ve hatta genişlemiştir. Türkiye, Karabağ dışındaki Azeri topraklarının işgalinin sürmesi ve Kelbecer şehrinin Ermeni güçleri tarafından işgal edilmesinden sonra Ermenistan’a olan tüm ulaşımı durdurmuştur. Dışişleri Bakanlığı bu konuda 3 Nisan 1993 tarihinde yaptığı bir açıklamada Türkiye-Ermenistan sınırının kapatıldığını, Ermenistan ile demiryolu ve hava bağlantılarının kesildiğini, ayrıca Türkiye üzerinden Ermenistan’a transit ticaretin de durdurulduğunu

2 Azer, *Babadan Oğula*, s. 392.

3 Bir ülkenin bağımsızlığını tanımının ancak o ülke ile diplomatik ilişki kurmamanın bazen anlaşılmadığı görülmektedir. Bir ülkenin bağımsızlığını tanımak, o ülkedeki idarenin belirli topraklar üzerinde hâkim (egemen) olduğunu kabul etmek demektir. Diplomatik ilişki ise iki ülke arasındaki ilişkilerin diplomatik misyonlar aracılığıyla yürütülmesi yani kurumsal bir yapıya sahip olmasıdır. İki ülke aralarında diplomatik ilişki olmadan da, mesela mektup yollamak, temsili göndermek gibi yollarla, ilişkilerini yürütebilirler. Ancak diplomatik ilişki devamlılık ve sürat sağlamaktadır. Diğer yandan iki ülke arasında, özellikle komşu ülkeler arasında, diplomatik ilişki olmaması, genelde büyük anlaşmazlıkların bulunduğu da işaret etmektedir.

bildirmiş⁴ ayrıca bu konuyu tekrar Güvenlik Konseyine götürmüştür. Türkiye'nin bu kararı Ermenistan'ı sarsmış, açık olan İran ve Gürcistan sınır kapıları kullanılarak ihtiyaç duyulan maddeler, güçlkle de olsa sağlanabilmiş, silah ve mühimmat esasen Türkiye üzerinden gelmediğinden bu konuda bir sıkıntıları olmamıştır.

Türkiye Ermenistan'a ulaşımı durdurmasını izleyen on üç ay süresince taraflar arasındaki çarpışmalar devam etmiş, zaman zaman Azeri güçleri bazı yerleri geri alsalar da karşı taarruzlarda bunları kaybetmişlerdir. Sonunda 9 Mayıs 1994 tarihinde Tacikistan'ın Başkenti Bişkek'te bir ateşkes imzalanmıştır. Bu tarihte Karabağ'ın tamamı ve bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan rayonu, toplam olarak Azerbaycan'ın %20 kadarı Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve buralarda oturan bir milyona yakın Azeri Azerbaycan'a sığınmıştır.

Aradan geçen 20 yıldan fazla bir zaman sonra Türkiye'nin o yıllarda Ermenistan'a karşı uyguladığı iyi niyetli ve yardımsever politikasının ne derecede isabetli olduğu sorusu akla gelmektedir. Zira bu politika Türkiye'nin Ermenistan'la olan mevcut sınırların tanınması ve soykırım iddialarından vazgeçilmesi gibi sorunların çözümünü sağlamamış ayrıca Karabağ'ın ve diğer Azerbaycan topraklarının işgal edilmesini de önleyememiştir. Durum böyle olmakla beraber söz konusu politikanın ne gibi bir alternatifi olabileceği de önemlidir. O dönemin koşulları dikkate alındığında tek alternatifin Türkiye'nin askeri müdahalede bulunması olduğu görülmektedir. Nitekim o sıralarda son günlerini yaşamakta olan Cumhurbaşkanı Özal'ın böyle bir müdahaleye taraftar olduğuna, buna karşın Başbakan Demirel'in aynı düşüncede olmadığına dair basın haberleri vardır.⁵

Diğer yandan Rusya'nın dolaylı olarak dâhil olduğu bir silahlı anlaşmazlığa askeri müdahalede bulunmak, kolay olmamanın ötesinde, istenmeyen sonuçlar da doğurabilirdi. Nitekim 1992 yılı Mayıs ayında Ermeni milis kuvvetlerinin Karabağ bölgesi dışında Nahcivan'a da saldırmaya ve bazı yerleri işgal etmeye başlayınca o zaman Nahcivan Bölgesi Başkanı olan Haydar Aliev Türkiye'den askeri yardım istemiş ve Bakanlar Kurulu toplanarak Türkiye'nin Nahcivan'ın işgaline izin vermeyeceğinin ve sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceğinin Ermenistan'a bildirilmesine karar vermiştir.⁶ Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Füsünoğlu da ordunun muhtemel bir harekât için hazır olduğunu bildirmiştir.⁷ Bağımsız Devletler Topluluğu komutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov Nahcivan'daki çatışmalara diğer bir ülkenin katılmasının

4 Azer, *Babadan Oğula*, s. 531.

5 Ayın Tarihi, 8 ve 13 Nisan 1993

6 Ayın Tarihi, 18 Mart 1992

7 Ayın Tarihi, 18 Mart 1992

üçüncü dünya savaşına götürebileceğini ifade etmesi⁸ üzerine Türkiye bu bunalımı askeri müdahale ile değil diplomatik yollarla çözümlenmeyi yeğlemiş ve bu amaçla ilgili tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla temas kurulmuştur. Başbakan Demirel'in deyimleriyle Ermenistan diplomatik kısıpaca alınmış,⁹ ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, Avrupa Birliği ve NATO sınırların kuvvet kullanarak değıştirilemeyeceğine dair beyanlarda bulunmuşlar ve Rus Federasyonu'nun da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan'ı kınaması üzerine Nahcivan'a yönelik saldırılar son bulmuştur.

Bu arada Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 3 Nisan 1993 tarihinde iki ülke arasındaki sınırın kapatması bir dönüm noktası olduğunu ve bu durum bugün dahi başlıca sorunu oluşturduğunu belirtelim. Diğer yandan sınırın kapanmasından sonra, iki ülke diplomatları arasında o zamana kadar gayet yoğun olan temasların, kopmasa da, çok azalığı görülmektedir. Buna karşılık Türkiye, 1992 yılında Karabağ sorununun çözümlenmesi için kurulan ve on bir ülkenin üye olduğu Minsk Grubu içinde faal olmaya devam etmiştir. Bu grup 1997 yılında, daha etkili olabilmek amacıyla, çalışmalarını Grubun eş başkanları olan Rusya, ABD ve Fransa aracılığıyla yürütmeye karar vermiş ve bunun sonucunda da, Türkiye dâhil, grup ülkesi diğer sekiz ülkenin (Almanya, Beyaz Rusya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İtalya, Portekiz ve Türkiye) pratikte bir işlevi kalmamıştır. Grup eş başkanları devamlı toplantılar düzenlemek dışında bir varlık gösteremediklerinden (veya göstermemeyi tercih ettiklerinden) Karabağ sorununda hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan son yıllarda eş başkanların bu başarısızlığını eleştirmişlerdir.

Levon Ter-Petrosyan 1996 yılında ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Minsk Grubunun bazı önerilerini benimsemesi, bu arada Karabağ'ın ayrı bir devlet olması için çaba göstermemesi ve Karabağ sorunun aşamalı bir şekilde çözümlenmesinden yana olması nedeniyle Başbakan Robert Koçaryan ve

Levon Ter-Petrosyan başkanlığının ilk dönemlerinde Türkiye ile normal ilişkiler kurmakta, ülkesindeki aşırı milliyetçilerin etkisiyle isteksiz davranırken, Karabağ'daki çarpışmaların büyümesiyle beraber Türkiye ile yakın ilişkiler sürdürmeye önem vermiş, hatta sınırın kapanmasından iki hafta kadar sonra Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu şekilde davranmasının nedeninin, yakın temaslar yürütmek suretiyle Türkiye'nin Azerbaycan'ı daha da fazla desteklemesini engellemeye çalışmak olduğu görülmektedir.

8 Kamer Kasım, "The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process", *Ermeni Araştırmaları*, sayı 2, 2001, ASAM, Ankara, s.174.

9 Ayn Tarihî, 22 Mayıs 1992.

ardından da Millet Meclisi ile ters düşünce 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etmek durumunda kalmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Levon Ter-Petrosyan başkanlığının ilk dönemlerinde Türkiye ile normal ilişkiler kurmakta, ülkesindeki aşırı milliyetçilerin etkisiyle isteksiz davranırken, Karabağ'daki çarpışmaların büyümesiyle beraber Türkiye ile yakın ilişkiler sürdürmeye önem vermiş, hatta sınırın kapanmasından iki hafta kadar sonra Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu şekilde davranmasının nedeninin, yakın temaslar yürütmek suretiyle Türkiye'nin Azerbaycan'ı daha da fazla desteklemesini engellemeye çalışmak olduğu görülmektedir.

2. Robert Koçaryan Dönemi: Ermenistan'ın Statüko'yu Koruma Çabaları

1954 Karabağ doğumlu olan Robert Koçaryan, 1988 yılında Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan ayrılması için çalışan Artsakh (Karabağ'ın Ermenice adı) Hareketinin başkanlığını yürütmüş bu sıfatla Azerbaycan'a karşı savaşta önemli bir rol oynamış, 1992–1994 yıllarında Karabağ Bölgesinin Başbakanlığını, 1994–1997 yılları arasında ise bu bölgenin Başkanlığını üstlenmiş, 1997'de Ermenistan'a başbakan olmuş, Ter-Petrosyan'ın istifasından sonra da, 30 Mart 1998 tarihinde, Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Koçaryan'ın seçilmesi aşırı milliyetçilerin bu arada Taşnakların yardımı sayesinde olmuştur. Seçildikten hemen sonra, 1994 yılında Ter-Petrosyan tarafından yasaklanan Taşnak Partisinin yeniden faaliyete geçmesine izin vermiş ayrıca bu partinin hükümet koalisyonunda yer almasını da sağlamıştır.

Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politika da aşırı milliyetçilerin etkisi altında kalmıştır. Önce yukarıda değindiğimiz Ermenistan Anayasa Bildirgesi'nin 11 maddesine uygun olarak soykırım savının uluslararası tanınması için Ermenistan'ın çaba göstermesini Hükümet programına koydurmuştur. Ermenistan'ın bu alandaki çabaları bazı Avrupa Birliği ülkelerinin Ermeni soykırım iddialarını tanınması gerektiği inancı ile birleşince 1998 yılına kadar Ermeni soykırım iddialarını tanıyan parlamento sayısı 8 iken bu sayı Koçaryan'ın başkanlıktan ayrıldığı yıl olan 2008'de 19'a çıkmıştır.

Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı bu “saldırgan” siyaseti başka alanlarda da görülmüştür. Mesela, 1998 yılı Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki konuşmasında, beklenmedik bir anda, soykırım iddialarını ortaya atmıştır. Ayrıca AGİT'in Zirve toplantısının İstanbul'da yapılmasına karşı

çıkması, bu konudaki karar alınması için oybirliği gerekli olduğundan bir çıkmazla karşılaşmış ancak büyük devletlerin baskısıyla Ermenistan tutumunu değiştirmek zorunda kalmış ve Zirve İstanbul'da toplanmıştır.

Bir olay Koçaryan'ın hemen her alanda izlediği aşırı milliyetçi ve popülist politikasını değiştirmesine neden olmuştur. 27 Ekim 1999'da bir terörist grup Ermenistan Parlamentosunu basarak milletvekillerine ateş açmış ve Başbakan Vazgen Sarkisyan, Meclis Başkanı Karen Demirciyan dâhil olmak üzere sekiz kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır. Gelecek başkanlık seçimlerinde Sarkisyan ile Demirciyan'ın Koçaryan'a karşı adaylıklarını koymaları beklendiğinden bu saldırının arkasında Koçaryan'ın bulunduğu söylenmeye başlanmış, Koçaryan'a karşı gösteriler yapılmış ve istifası dahi istenmiştir. Ancak failerin yargılanması sırasında bu olayla Koçaryan arasında bir ilişki kurulamamıştır. Koçaryan böylelikle temize çıkmıştır; ancak bu olaydan sonra daha ılımlı ve uyumlu davranmaya başladığı gözlemlenmiştir.

Bu çerçevede Koçaryan Türkiye'ye karşı da nispi bir yumuşama politikası izlemeye de başlamıştır. Bu politikaya örnek olarak bir Türk gazetecisine 1 Şubat 2001 tarihinde verdiği bir mülakatta Türkiye Ermeni soykırımını tanır ve özür dilerse bundan Ermenistan Devleti için, hukuken Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmesi sonucunun çıkmayacağını söylemesi gösterilebilir.¹⁰ Böylelikle Koçaryan bir yandan Ermenistan Anayasa Bildirgesinin 11. maddesinin gereğini yerine getirirken diğer yandan, tazminat ve toprak istememekle bir bunalım çıkmasını da engellemiştir. Koçaryan'ın yumuşama politikasına ikinci bir örnek, ABD'nin telkinleri doğrultusunda, Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlarının görüşmelere başlamasıdır. Bu görüşmeler her iki bakanın da Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarına katıldıkları sırada New York'ta yapılmış, bazen de AGİT veya Karadeniz İşbirliği Teşkilatı toplantıları sırasında da bir araya gelinmiştir. Bu toplantılara, Ermenistan tarafından, Koçaryan döneminin tamamında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Vardan Oskanyan, Türk tarafından ise İsmail Cem ve sonraları Abdullah Gül katılmışlardır. Üçüncü örnek Koçaryan döneminde Ermenistan'ın Minsk Grubu çalışmalarına önem vermesi ve bizzat kendisinin Azerbaycan başkanlarıyla görüşmeler yapmasıdır. Ne var ki ne Türk Dışişleri Bakanlarıyla yapılan görüşmelerden ne de Karabağ konusundaki yoğun temaslardan hiçbir sonuç alınmamıştır. Bunun başlıca nedeni Ermenistan'ın statükoyu kendi çıkarlarına daha uygun görmesidir. Zira Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ve Karabağ sorununda olumlu gelişmeler olması esas itibarıyla Ermenistan'ın taviz vermesine bağlıdır. Milliyetçi çevrelerin desteği ile iktidarını sürdüren Koçaryan, onlardan gelebilecek tepkilerinden çekinerek taviz vermek istememiş, ancak uzlaşmaz görünmemek için de müzakerelere devam etmiştir.

¹⁰ *Posta ve Hürriyet*, 1 Şubat 2001.

Koçaryan döneminde Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bunalımlar çıkmadığı için, bu statükoyu koruyan tutum ABD, AB ve Rusya'nın da işine gelmiştir.

2.1 Türkiye'nin Tarihçiler Komisyonu Kurulması Önerisi

Koçaryan döneminde Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde en önemli gelişme 13 Nisan 2005 tarihinde Türkiye'nin Ermenistan'a, kamuoyunda "Tarihçiler Komisyonu" olarak bilinen, bir öneride bulunmasıdır. Bu önerinin önemi iki ülke arasındaki "soykırım" sorununa bilimsel alanda bir çözüm bulmak için yapılan ilk resmi girişimi olmasından ileri gelmektedir.

Bilindiği üzere Diaspora Ermenileri ve Ermenistan 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmekte, bu olayların başka ülkelerce ve uluslararası örgütlerce bu şekilde tanımlanmasını, ayrıca Türkiye'nin de bu iddiayı tanımmasını ve sonuçlarını "telâfi" etmesini istemektedirler. Yukarıda değindiğimiz 1990 tarihli Ermenistan Anayasa Bildirgesi de 1915 olaylarının soykırım olduğunu anayasal bir hüküm haline getirmiştir. Buna karşın Türkiye bu iddiaları kesinlikle reddetmektedir. Bu konuda görüş ayrılığı o kadar derindir ki soykırım hususunda bir mutabakata varılmadığı sürece iki ülke arasında gerçek bir uzlaşma veya barışma olmasını beklemek doğru değildir. O nedenle Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının nihai bir çözümü için soykırım iddiaları konusunda bir mutabakata varılması öncelik arz etmektedir. Diğer yandan bu iddialar tarihi bir olayın yorumundan kaynaklanmakta olduğundan bu konunun, siyasetçiler tarafından değil, bilim adamlarınca ele alınıp 1915 olaylarının gerçek niteliğinin saptanması da daha doğru görülmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili, Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın çabaları sonucunda, bu partinin Genel Başkanı Deniz Baykal ile Ak Parti Genel Başkanı, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 8 Mart 2005 tarihinde bir araya gelerek Ermeni soykırım iddialarına karşı izlenecek tutum üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamışlardır.¹¹ Bu mutabakat Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulmasını içermektedir.¹²

11 *Cnntürk*, Mart 2005.

12 Aynı toplantıda İngiltere tarafından 1916 yılında propaganda amacıyla yayımlanmış bulunan ve sonraları soykırım iddialarının kanıtı olarak gösterilen "Mavi Kitap" hakkında Türk görüşlerini yansıtan bir mektubun tüm milletvekilleri tarafından imzalanarak İngiltere Parlamentosu'na (Lord'lar ve Avam Kamaralarına) gönderilmesi hususunda Baykal ve Erdoğan anlaşmaya varmıştır. 13 Nisan 2005 tarihinde tüm milletvekilleri tarafından imzalanan bu mektupta, gerekçelerini belirtildikten sonra, "Mavi Kitap"ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunun" ilan edilmesi isteniyordu. (Bu mektubun tam metni Ermeni Araştırmaları Derginin 2005 yılında yayımlanmış bulunan 16-17. sayısının 210-218 sayfalarında) İngiltere Parlamentosu TBMM'nin bu isteğini kabul etmemiştir.

TBMM’nde 13 Nisan 2005 tarihinde Ermeni Sorunu konusunda bir genel görüşme yapılmış ve bu konuda oybirliği ile bir bildiri kabul etmiştir.¹³ Bu bildiri de, özetle, Türkiye ile Ermenistan’ın tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyon kurulmasının, iki ülke arşivlerini tamamen açılmasının, bu arşivlerde ve diğer ülkeler arşivlerinde araştırmalar yapılmasının ve varılacak sonuçların dünya kamuoyuna açıklanmasının T.B.M.M. tarafından benimsendiği ve desteklendiği bildirilmekte, Türkiye ve Ermenistan’ın tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmaları, Ermenistan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek istiyorsa Türkiye’nin bu önerisini kabul etmesi gerektiği, diğer yandan ilgili diğer ülkelerin ve özellikle Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan devletlerin bu girişimi desteklemelerinin beklendiği belirtilmektedir.

Başbakan Erdoğan aynı gün Başkan Koçaryan’a bir mektup göndererek,¹⁴ bildiri deki esaslar doğrultusunda iki ülke tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerdeki tüm arşivlerde araştırmaları, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları önerilmiş ve bu girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını belirtmiştir. Başkan Koçaryan bu mektuba 25 Nisan’da cevap vermiş¹⁵ ve “İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedendir ki ülkelerimiz arasında önkoşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz” dedikten sonra “bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon” toplanabileceğini bildirmiştir”. Görüldüğü üzere Koçaryan “Tarihçiler Komisyonu” önerisine sıcak bakmadığını hissettirmekle beraber tam olarak da reddetmemiştir. Ermenistan Devlet Başkanı’nın bu şekilde davranmaya yönelten, özellikle Diasporada bu öneriye kesinlikle karşı çıkılmış olmasıdır. Diaspora ve Ermenistan’daki milliyetçi çevreler, soykırım savını tehlikeye atabilecek her türlü öneri hatta düşünceye karşı olmuşlardır. İleride bu tutumlarının Türkiye-Ermenistan Protokollerinin onaylanmasına başlıca engeli oluşturacağını göreceğiz.

Soykırım konusundaki önerisine sarih bir cevap alamayan Türkiye Başbakan Koçaryan’ın mektubuna cevap vermemiş ve böylelikle bu süreç başlamadan

13 Bu Bildirinin metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 16-17 (2005) sayılı nüshasının 208-209. sayfalarında.

14 *Milliyet*, 15 Nisan 2005. Bu mektubun Türkçe metni Ermeni Araştırmaları Dergisinin 16-17. sayısının 27 ve 28. sayfasındadır.

15 *PanArmenian News*, 26 Nisan 2005. Bu cevabın Türkçe metni Ermeni Araştırmaları Dergisinin 16- 17. sayısının 33. sayfasındadır.

durmuştur. Ancak dört buçuk yıl kadar sonra imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokolleri, açıkça soykırımdan bahsetmediği ve hükümetler arası bir komisyon kurulmasını öngördüğü için, Başbakan Koçaryan'ın 25 Nisan 2005 tarihli mektubunda yer alan hususlara uygun hükümler içermiştir.

2.2 Sivil Toplum Girişimleri

Robert Koçaryan'ın başkanlığı döneminde biri iki ülke tarihçilerinin bir araya gelmelerini sağlamak diğeri Türkiye Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasına yardımcı olmak amacıyla iki sivil toplum girişimi görülmüştür.

2.2.1 Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu

Bunlardan birincisi “Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu”dur (Kısaca TARC). (Turkish-Armenian Reconciliation Commission) İki ülke hükümetlerini temsil etmeyen ancak kendi alanlarında isim yapmış bazı Türk ve Ermeniler¹⁶ tarafından 2001 yılı Temmuz ayında Cenevre’de kurulmuştur. Komisyon’un görevleri, özet olarak, şudur:¹⁷ Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek, Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri ile Ermeni Diasporasında mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek, bazı faaliyetlere doğrudan girişmek ve diğer kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak, Hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek, iş dünyası, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek, talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak.

Komisyonun moderatörlüğünü Amerikalı yazar David L. Phillips yapmıştır. Türkiye ve Ermenistan hükümetleri bu girişimi, engellemekle beraber, uzak

16 TARC şu kişilerden oluşmuştur: 1. Gündüz Aktan, Emekli Büyükelçi, Yazar; 2. Alexander Arzoumanian, Eski Dışişleri Bakanı; 3. Üstün Ergüder Boğaziçi Üniversitesi Eski Rektörü; 4. Sadi Ergüvenç Emekli General; 5. David Hovhannissian Emekli Büyükelçi; 6. Van Z. Krikorian, American Armenian Assembly Başkanı; 7. Andranik Migranian, Siyaset Bilimci, Öğretim Görevlisi; 8. Özden Sanberk, Büyükelçi, TESEV Başkanı, 9. İter Türkmen, Eski Dışişleri Bakanı, 10. Vamik D. Volkan, Psikolog. (Kaynak: <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/4821-turk-ermenii-uzlasma-komisyonu> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

2003 yılında Komisyonun bazı Türk üyelerinin istifası üzerine onların yerine şu kişiler getirilmiştir. Emin Mahir Balcıoğlu , Ahmet Evin , Prof. Ersin Kalaycıoğlu , Prof. Şule Kut, Prof. İter Turan (Kaynak: http://www.armeniapedia.org/wiki/Turkish_Armenian_Reconciliation_Commission (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

17 Bu görevler “Terms of Reference” başlığı altında The Armenian Assembly of America’nın 10 Temmuz 2001 tarihli basın bildirisinde yayınlanmıştır .

durmuşlar ve gerektiğinde özel niteliğine atıfta bulunarak çalışmaları ve alabileceği kararlarla kendilerini bağlamak istememişlerdir. Buna karşılık baştan beri rivayet şeklinde söylenen sonraları moderatör Phillips'in yazdığı bir kitaptan¹⁸ anlaşıldığını göre TARC Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından kurdurulmuştur. Başkan Bush'un her yıl 24 Nisan'da yayımladığı mesajların bazılarında da (mesela 2004 yılı mesajı) TARC'dan övgü ile bahsetmiştir.

Soykırım iddialarının incelenmesi Komisyonun görevleri arasında bulunmamakla beraber bu konunun çok tartışılmıştır. Bu arada 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağı, özel bir hukuk kuruluşu olan International Center for Transitional Justice'e (ICTJ = Geçiş Hukuku Uluslararası Merkezi) sorulmuş, Merkez verdiği cevapta 1948 Sözleşmesi'nin geriye dönük uygulanamayacağını, bu nedenle de Türkiye'den tazminat ve toprak talep edilemeyeceğini bildirmiştir. Ancak Merkez bununla yetinmeyerek kendisine sorulmamış bir konuya değinmiş ve eğer BM Sözleşmesi geriye dönük olarak uygulansaydı 1915 olaylarının soykırım olacağını ileri sürmüştür. Bu cevap, aynı zamanda, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarını tanıması karşılığında Ermenilere tazminat ödememesi ve toprak vermemesi gibi bir çözüm formülünün geliştirilmekte olduğunu ortaya koyduğundan Komisyon'un Türk üyelerinin itirazını çekmiştir. Sonuçta, başta E. Büyükelçi Gündüz Aktan olmak üzere, Türk üyelerden bazıları istifa etmişler ve Komisyon çalışamaz hale gelmişti. Onların yerine yeni Türk üyeler atanmış ancak Komisyon, derin görüş ayrılıkları nedeniyle çalışmamış ve 2004 yılında feshedilmiştir. Bir yıl kadar sonra David L. Phillips "Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish- Armenian Reconciliation" başlıklı bir kitap yazarak Komisyon'daki görüşmeleri, kendi açısından anlatmış ve bu arada özellikle bazı Türk üyeleri eleştirmiştir.

Sivil toplum örgütleri, bilimsel kuruluşlar, medya mensupları ve resmi sıfatı ve görevi olmayan bazı kişi ve kuruluşların bazı uluslararası sorunların çözümüne katkıda bulunmak üzere çalışmalar yapmalarına "Track Two (İkinci Yol) adı verilmekte ve bu usul özellikle ABD ve bir ölçüde de AB ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Bu tür çalışmaların bir sakıncası yoksa da ne gibi yararı olduğu tartışmalıdır. Genellikle resmi makamlarda uzlaşma veya barış iradesi güçlü bir şekilde mevcut değilse söz konusu toplantıların bir yararı olmamaktadır.

2.2.2 Viyana Türk-Ermeni Platformu

Günümüzde Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlığın temelinde, başta 1915 olayları olmak üzere, yakın tarihte iki tarafı da ilgilendiren olaylara ayrı

18 David L. Phillips *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish- Armenian Reconciliation*, Berghahn Books, New York, 2005.

anlam vermeleri ve farklı bir şekilde yorumlamaları bulunmaktadır. Bu durumda, normal olarak, iki taraf tarihçileri ve diğer uzmanlarının bir araya gelerek olayları incelemeleri ve bunların anlam ve sonuçları hakkında ortaklaşa bir kanıya varmaları gerekmektedir. Ancak, görüş ayrılıkları derin olduğundan üçüncü bir tarafın hakemliğine en azından moderatörlüğüne ihtiyaç vardır.

2004 yılında bu alanda bir özel girişim başlatılmış ve. Avusturya -Türk Bilim Ofisinden Dr. İnanç Atılğan Viyana bir Türk-Ermeni Platformu (VAT) kurulduğunu, amacın Ermeni-Türk sorunu için sadece tarihi belge ve yöntemlerinin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamak olduğunu bildirmiştir¹⁹⁻²⁰. Buna göre ilgili tarihi konular Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nden ikişer bilim adamı tarafından tartışılacak ve Prof. Wolfdieter Bihl moderatörlük yapacaktır. Toplantılara Türkiye'de Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile bu kurumun Ermeni Araştırmaları Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılacaklardır. Önce tarafların kendi görüşleri yansıtan yüz kadar belgeyi VAT aracılığıyla teati etmeleri, ayrıca, gerekirse, belirlenecek bir sayıda yeniden bazı belge göndermeleri, ancak daha sonra belge sunmamaları ve taraflar arasında tartışmalara 2005 baharında başlanması öngörülmüştür. Söz konusu belgeler ve tartışmalar sonradan bir kitap halinde yayımlanacaktır.

Taraflar ilk parti belgeleri VAT'a göndermişlerdir. Y. Halaçoğlu ve H. Özdemir ilk toplantıya katılacaklarını bildirmişken Ermenistan'dan Lavrenti Barseghian ve Ashot Melkonian gelmemişlerdir. Bu girişimde önemli bir rol oynayan Avusturyalı Dr. A Ohancanyan VAT'dan ayrılmıştır. Böylelikle bu girişim fiilen son bulmuştur.

Ermenilerin neden böyle davrandıkları hakkında bir açıklama yaptıkları duyulmamıştır. Tahminimiz, sonradan bazı örnekleri görüleceği üzere, Taşnaklar gibi aşırı milliyetçi çevrelerin "soykırım gerçeğinin" tartışılacak olmaları nedeniyle adı geçen kişileri eleştirmiş ve hatta Ermeni davasına ihanetle suçlamış olduklarıdır.

VAT'a 100'ü Türk tarafına ait olmak üzere 179 belge verilmişti. Sonra bu belgeler, 2009 yılında İngilizce olarak bir kitapta yayınlanmıştır.²¹

19 *Hye Tert*, 8 Nisan 2004.

20 Bu platform Platformun kurucuları Avusturyalı profesörler Wolfdieter Bihl, K. Tomenendal, Ermeni asıllı Avusturya vatandaşı Dr. Artem Ohancanyan ve Dr İnanç Atılğan'dır.

21 İnanç Atılğan, Garabet Moomdjian, *Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform*, Edition Diwan im Wieser Verlag, Klagenfurt, Wien, 2009.

VAT'a gönderilen belgeler hakkında dikkate alınması gereken husus Türk Tarih Kurumu tarafından yollandığı için Türk belgelerinin Türk tarafının görüşlerini yansıttığıdır. Oysa Ermeni belgeleri A. Ohancanyan tarafından sağlandığından ve adı geçenin Ermenistan'da bir görevi bulunmadığından bu belgelerin Ermenistan'ın görüşünü ortaya koyduğunun söylemek zordur.

3. Serj Sarkisyan Dönemi: Uzlaşma Arayışı

Ermenistan'ın üçüncü cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan da selefi gibi Karabağlı'dır. Özgeçmişine bakıldığında²² Karabağ'da bağımsızlık hareketlerinin yoğunluk kazandığı 1989 yılından başlayarak önce bu bölgede sonra Ermenistan'da İşleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği gibi güvenlik ve savunma konularında en yüksek makamlarda bulunduğu ve bu nedenle de Ermenistan'da silahlı güçleri kontrol eden kişi olarak isim yaptığı görülmektedir. .

Ermenistan Başbakanı Antranik Markaryan'ın 25 Mart 2007 tarihinde beklenmedik bir şekilde ölümü üzerine Robert Koçaryan Serj Sarkisyan'ı Başbakan olarak atamıştır. Adı geçen ayrıca, Markaryan'dan boşalan ve Hükümet koalisyonunun en büyük partisi olan Cumhuriyetçi Parti başkanlığına da getirilmiş böylelikle bir yıl sonra yapılacak olan Devlet Başkanlığı Seçimleri için en güçlü aday durumuna da gelmiştir.

Devlet Başkanlığı seçimleri 19 Şubat 2008 tarihinde yapılmış ve Sarkisyan oyların % 52'sini alarak ilk turda seçilmiş başlıca rakibi, eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, oyların ancak % 21'i alabilmiştir. Ancak, diğer tüm seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de hile olduğu ileri sürülmüş, bu nedenle yapılan büyük gösterilerin günlerce sürmüş, 1 Mart'ta güvenlik güçlerinin göstericilere müdahale etmesi üzerine 10 kişinin ölmesi seçimleri gölgelemiştir. Fakat bu olayın sorumlusu olarak Başkan Koçaryan'ın görülmesi yeni başkan Sarkisyan'ı sıkıntıdan kurtarmıştır. Diğer yandan seçimlerde hile yapıldığı ileri sürülen sandıklardaki oylar yok sayılsa bile Sarkisyan'ın kazanıyor olması devlet başkanlığını pekiştirmiştir.

Yıllardan beri Robert Koçaryan ile birlikte çalışmış olan Serj Sarkisyan'ın Koçaryan'ı izleyerek Karabağ konusunda Minsk Grubu aracılığıyla Azerbaycan'la görüşmeleri sürdüreceği, Türkiye ile de, zaman zaman görüşmeler yapılmasına izin vereceği ancak, taviz vermiş durumuna düşmemek için ne Azerbaycan ne de Türkiye ile mevcut sorunları çözecek bir anlaşmaya varmaktan kaçınacağı düşünülüyordu. Genel kanı bu olmakla beraber daha

22 "Serzh Sargsyan: the President of Armenia" <http://www.president.am/en/serzh-sargsyan/> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

önce dış politika konuları ile hemen hiç uğraşmamış olan yeni başkanın nasıl davranacağı da aslında bilinmiyordu.

Sarkisyan seçildikten üç gün sonra, 21 Şubat 2008 tarihinde, Cumhurbaşkanı Gül kendisine şu mesajı göndermiştir:²³

Sayın Devlet Başkanı,

Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilmeniz dolayısıyla, Türk milleti ve şahsım adına Zat-ı Devletlerini kutluyor, başarılar diliyorum.

Ermenistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasındaki kanlı olaylar nedeniyle birçok ülkenin Sarkisyan'ın kutlamak için acele etmediği bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın üç gün sonra bir tebrik mesajı göndermesi Türkiye'nin Ermenistan'a karşı iyi niyetinin bir ifadesiydi.

Yeni görevinizin, yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkân tanyacağına umuyorum.

Ortak çabalarımızın, bölgemizde barış ve refaha katkıda bulunacak, istikrar, karşılıklı güven ve işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturmasını içtenlikle temenni ediyorum.

Bu vesileyle, sağlık ve mutluluğunuz ile Ermenistan halkının huzur ve refahı için en samimi dileklerimi iletiyorum.

Devlet başkanları seçildikten sonra diğer ülke devlet başkanlarının kendisini tebrik etmesi usuldendir. Bunun için ilgili ülkenin tanınmış olması yeterlidir. Diplomatik ilişki olmaması tebriki engellemez. Bu nedenle Türkiye ve Ermenistan cumhurbaşkanları seçilmeleri münasebetiyle her zaman birbirlerini tebrik etmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Gül'ün mesajının önemi gönderilmiş olmasında değil gönderme tarihinde ve içeriğindedir. Ermenistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasındaki kanlı olaylar nedeniyle birçok ülkenin Sarkisyan'ın kutlamak için acele etmediği bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın üç gün sonra bir tebrik mesajı göndermesi Türkiye'nin Ermenistan'a karşı iyi niyetinin bir ifadesiydi. Bunun dışında söz konusu mesaj, normal bir kutlama mesajında pek bulunmayan, iki halkın yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini anımsatan ve ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli

23 "Ermenistan Devlet Başkanı Sayın Serj Sarkisyan'a Kutlama Mesajı" 21 Şubat 2008, <http://www.tccb.gov.tr/aciklamalar/252/61053/ermenistan-devlet-baskani-sayin-serj-sarkisyan-a-kutlama-mesaji.html> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

ortamın yaratılmasından bahseden, ayrıca bunun, bölgenin barış ve refahına katkıda bulunacağı da belirten ifadeler içeriyordu. Kısaca Cumhurbaşkanı Gül Başkan Sarkisyan'a iki ülke ilişkilerinin normal hale getirilmesi için çağrıda bulunuyordu. Başkan Sarkisyan'ın bu mesaja ne cevap verdiği hakkında bilgi yoktur. Büyük olasılıkla, adet olduğu üzere, tebrike teşekkür etmekle yetinilmiştir.

Başbakan Erdoğan Ermenistan'ın yeni Başbakanı Tigran Sarkisyan'a Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'a birer kutlama mesajı gönderdiler. Basına göre Başbakan Erdoğan mesajında,²⁴ diyalog yoluyla, ikili ilişkiler alanında bazı spesifik adımlar atılabileceğini, bu çerçevede daha önce Ermenistan'a yapılmış olan önerilerin hala gündemde bulunduğunu ifade etmiştir. Tigran Sarkisyan verdiği cevapta, yapıcı bir diyalogun başlatılması ve iki ülke arasında önkoşul olmadan normal ilişkiler kurulması hususunda Ermenistan hükümetinin istekli bulunduğunu bildirmiş ve karşılıklı bir güven havasının yaratılmasının önemini vurgulamıştır. Ermenistan Başbakanının mesajı olumlu gibi görülüyorsa da “önkoşul olmadan” ibaresini içerdiğinden, aslında bilinen Ermeni görüşlerini tekrarı anlamına geliyordu. Nitekim kısa bir süre sonra Ermenistan'ın tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını olaylar gösterdi. 24 Nisan'ında soykırım gününün anılması ile ilgili gösterilerde Türk bayrakları yakıldı. Soykırım Anıtında ise Türk bayrağı çığnandı. Türk Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayımlayarak bu hareketlerin resmi yöneticilerce yapıldığı yönünde de bilgiler bulunduğunu bildirdi ve bu durumu şiddetle kınadı.²⁵ Ayrıca Serj Sarkisyan da 24 Nisan münasebetiyle yayınladığı mesajda Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ve kınanmasının Ermenistan dış politika gündemimin vazgeçilmez bir parçası olduğu, tarihi adaletin yerine getirilmesi için Ermenistan'ın gayretlerini ikiye katlaması gerektiği gibi gayet olumsuz öğeler içerdiği görüldü.²⁶ Diğer yandan Sarkisyan, birçok ülkenin gerçeği kabul ettiğini bu nedenle inkârcılığın bir geleceği olmadığını söylemek suretiyle Türkiye'ye soykırımı kabul etmesi imâsında da bulundu.

Bununla beraber bir hafta kadar sonra, Mayıs ayı başında, Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın Türkiye'den almış oldukları kutlama mesajlarını olumlu bulduklarını, kendilerinin de bunlara olumlu cevaplar verdiklerini, samimi ve açık bir şekilde tüm önemli konuları tartışmaya hazır olduklarını belirtmesi²⁷

24 “Erdoğan: Turkey and Armenia Have a Priority to Build Up Good-Neighborly Relationship,” *PanArmenian.net*, 28 Nisan 2008.

25 “SC:11 - 25 Nisan 2008, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Bir Soruya Cevabı (Ermenistan'da Türk Bayrağı Yakılması Hk.)” http://www.mfa.gov.tr/sc_11---25-nisan-2008_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

26 “Armenian Genocide bears universal significance and must receive universal recognition,” *PanArmenian.net*, 24 Nisan 2008.

27 “Yerevan Sees ‘Positive’ Signals From Ankara,” *RFE/RL*, 1 Mayıs 2008.

iki ülke arasında yeni bir dönem başlayabileceği kanısını uyandırdı. Bu kanı yaklaşık iki ay sonra gerçeğe dönüştü. Başkan Sarkisyan Haziran ayı başında Moskova'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişmesi için yeni adımlar atacağını ve bu çerçevede Türkiye- Ermenistan arasında yapılacak milli maça Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü de davet edeceğini, 21. asırda sınırların kapalı olmaması gerektiğini, Türkiye'nin "soykırımın" tarihi yönlerini incelemek üzere bir uzmanlar komisyonu kurulmasını önerdiğini, kendilerinin herhangi bir incelemeye karşı olmadıklarını, zira incelemenin gerçeklerden şüphe duymak anlamına gelmediğini; ancak diplomatik ilişkilerin kurulmasından ve sınırların açılmasından sonra böyle bir komisyon kurulmasının daha mantıklı olacağını ifade etti.²⁸

Bu sözler, özellikle soykırım konusunda olanlar, Ermenistan için radikal sayılabilecek bir değişikliğe işaret ediyordu. Nitekim derhal şiddetli itirazlar görüldü. Taşnak Partisi böyle bir komisyon kurulmasının Ermenistan'ın soykırımın gerçeğini sorguladığı anlamına geleceğini ileri sürdü.²⁹ Levon Ter-Petrosyan önderliğini yaptığı başlıca muhalefet partisi olan Halk Hareketi Partisi ise soykırım gerçeğini sorguladığı için Sarkisyan'ı kınadı.³⁰ Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan, bu komisyon kabul edilse bile kendilerinin soykırımının" uluslararası tanınması faaliyetlerine devam edeceğini söyleyerek Devlet Başkanının sözlerini yumuşatmaya çalıştı.³¹

Ancak Sarkisyan tutumunda ısrar etti. Ermenistan için pek görülmeyen bir usule başvurarak Amerikan *Wall Street Journal*'da bir makale yayımlayarak³² Türkiye sınırın kapalı olmasından ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının Ermenistan'ı "by-pass" etmesinden şikâyet etti; bu çıkmaza son vermek gerektiğini, ilişkilerin normalleşmesi ve sınırın açılması için yeni bir aşamaya ihtiyaç olduğunu ifadeyle Türkiye ve Ermenistan'ı ilgilendiren karmaşık sorunları kapsamlı bir şekilde tartışmak üzere bir komisyon kurulabileceğini belirtti. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Gül'ü Türkiye-Ermenistan milli maçına davet ettiğini, bunun iki ülke ilişkilerinde simgesel bir yeni başlangıç olduğunu, iki ülke arasındaki farklar ne olursa olsun, kapalı sınıra rağmen iki halkın paylaştığı kültürel, insani ve spor temaslarının mevcut bulunduğunu, Ermenistan ve Türkiye'nin devamlı rakip

28 "Armenian President Plans to Invite Turkish-Leader to Yerevan," *Interfax News Agency*, 24 Haziran 2006; "President Remained Stable to Armenian-Turkish Relationship," *Panorama.Am*, 26 Haziran 2008.

29 "Serzh Sargsyan Given Bad Advice on Issue Connected with Armenian-Turkish Commission, Kiro Manoyan Considers," *Noyan Tapan*, 1 Temmuz 2008.

30 "Sarkisian Signals Support For Turkish Genocide Proposal," *RFE/RL*, 26 Haziran 2008.

31 "Genocide Recognition 'stil On Armenia Foreign Policy Agenda'," *RFE/RL*, 26 Haziran 2008.

32 "We are Ready to Talk to Turkey, by Serzh Sargsyan," *Wall Street Journal*, 9 Temmuz 2008.

olmaması gerektiğini, Türkiye ve Ermenistan için daha müreffeh ve yararlı bir geleceğin gerçekleştirilmesi gereken bir amaç olduğunu ifade etti.

Sarkisyan'ın bu makalesinde, maruz kaldığı eleştiriler nedeniyle olacak, Moskova'da yaptığı konuşmada değindiği tarihçiler ortak komisyonundan hiç bahsetmemekte ve iki ülke arasındaki tüm sorunlar için tek komisyon önermektedir. Bilindiği üzere Başbakan Erdoğan'ın 2005 yılı tarihçiler ortak komisyonu önerisine karşılık Başkan Koçaryan tüm sorunları ele almak üzere tek komisyon fikrini ortaya atmıştı. Başkan Sarkisyan'ın da bu fikri benimsediği görülmektedir.

Başkan Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkiler konusunda görüşlerini açıklarken çok önemli bir konuya, Türkiye-Ermenistan sınırlarının değişmezliği konusunda değinmemiştir. Ermenistan Devlet Başkanı bu eksikliği bir Türk gazetesine verdiği mülakatta gidermiş³³ ve bu konuda hiçbir Ermenistan yetkilisinin Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını ve Ermenistan'ın uluslararası yükümlülüklerine saygılı olduğunu söylemiştir. Böylece adını vermeden, iki ülke arasında sınırı saptayan 1921 Kars antlaşmasının yürürlükte olduğunu imâ etmiştir.

Aslında mevcut sınırın tanınması hususu, pek sık olmamakla beraber, daha önce Ermeni devlet adamları tarafından da ifade edilmiştir. Ancak sorun, bu beyanlara resmiyet verilmemesi, diğer bir deyimle bunların, mesela bir protokol veya nota değişimi gibi usullerle kâğıda dökülmesidir. Türkiye'nin taleplerine rağmen Ermenistan'ın yazılı bir teyitte bulunmayı kabul etmemesi, şifahi ifadelerinin samimiyeti hakkında daima şüphe uyandırmıştır.

Sarkisyan bu mülakatında soykırım iddiaları konusunda, dünyada soykırım olmadığına inanan tek bir Ermeni bulunmadığını söylemekle yetinmiştir. Sarkisyan'ın kısa süre önce olumlu baktığı tarihçiler ortak komisyonuna değinmemiş ve önce diplomatik ilişkiler tesisi ve ardından hükümetler arası bir komisyon kurulması, bu komisyonun da alt komisyonları olması ve sorunlara buralarda çözüm bulunmasını benimsemiştir.

3.1 Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan'ı Ziyareti

Başkan Sarkisyan'ın davetine icabet eden Cumhurbaşkanı Gül 6 Eylül 2008 tarihinde Erivan'a bir günlük, daha doğrusu birkaç saatlik, bir ziyaret yapmıştır. Önce Türk Milli Takımı oyuncularını ziyaret etmiş, sonra Başkanlık Sarayında Sarkisyan görüşmelerde bulunmuş, daha sonra millî maç izleyerek Türkiye'ye

33 Murat Yetkin, "Gül'ün ziyaretine çok önem veriyoruz," *Radikal*, 28 Ağustos 2008.

dönmüştür. Bu ziyaret, bir Türk Devlet Başkanı'nın Ermenistan'a yaptığı ilk ziyaret olması nedeniyle özel bir önem taşımıştır.

Cumhurbaşkanı Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı açıklamada Başkan Sarkisyan ile ikili ilişkiler ve bölgesel konular üzerinde yapıcı ve samimi bir görüşmede bulunduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Yukarı Karabağ ile Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin de gündeme geldiğini, ikili ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerin karşılıklı diyalog yoluyla ortadan kaldırılması hususunda görüş birliği içinde olduğunu, kısaca ziyaretinin verimli geçtiğini, ilerisi için umut vaat ettiğini söylemiştir.³⁴

Cumhurbaşkanı Türkiye'ye dönerken uçakta gazetecilerle yaptığı sohbet sırasında Sarkisyan ile yapılan görüşmelerde soykırım ve iki ülke sınırları konularının ele alınmadığını buna karşın Karabağ konusunu Sarkisyan'ın açtığını ve bu hususta ayrıntılı bir şekilde konuşulduğunu, bu ziyaretinin anılan sorunun çözümüne katkısı olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca ziyaretinin Kafkaslardaki psikolojik duvarı kırdığına inandığını da eklemiştir.³⁵ Türkiye'ye döndükten sonra havaalanında yaptığı açıklamada, özetle, ziyaretini çok olumlu duygu ve düşüncelerle tamamlamış olduğunu, ziyaret sırasında Ermenistan Başkanı ile ikili ilişkiler ve başta Gürcistan'daki gelişmeler olmak üzere bölgesel konular üzerinde yapıcı ve samimi bir görüşme yaptığını, diğer yandan bu görüşmede Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Yukarı Karabağ ile Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin de gündeme geldiğini, ikili ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerin karşılıklı diyalog yoluyla ortadan kaldırılması hususunda görüş birliği içinde olduğunu, kısaca ziyaretinin verimli geçtiğini, ileriye dönük olarak umut vaat ettiğini söylemiştir.³⁶

Başkan Sarkisyan'ın ise bir gazetecinin sorularına verdiği cevaptan³⁷ da görüşmelerde Karabağ Sorunun ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Sarkisyan Gül'ün kendisine, gerekirse Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun çözümü için yardım etmeye hazır olduğunu söylediğini, bu öneriyi memnuniyetle kabul ettiğini, zira ancak anormal bir kişinin bunu reddedebileceğini, buna karşın yardım etmek ile arabuluculuk yapmak arasında fark olduğunu ve Minsk Grubunun çalışmalarına katkıda bulunacak her adımın olumlu olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

34 http://www.tccb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

35 "Gül'den soykırım açıklaması," *Hürriyet*, 7 Eylül 2008.

36 http://www.tccb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

37 "Armenian Leader Set to Improve Relations with Turkey," *Armenian Public Tv*, 13 Eylül 2008.

Taşnak Partisi bu ziyaretten sonra, 10 Eylül 2008 tarihinde, Türkiye Ermenistan ilişkileri hakkında bir bildiri yayınlamıştır.³⁸ Bu bildiri de, özetle, iki komşu devlet olarak Ermenistan ve Türkiye'nin ilişkilerinin normalleşmesi için çaba harcaması gerektiği, ancak taraflar arasında iyi komşuluğun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasından ve Ermeni Halkının haklarını iade etmesinden sonra kurulabileceği, diğer yandan Ermenistan'a uygulanan ablukanın kaldırılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasının bu konuda atılacak ilk adımlar olduğu bildirilmiş ve Türkiye'nin Karabağ sorununa karışmamasının, Ermenistan'a karşı önkoşullar ileri sürmemesinin, Ermenistan'a abluka uygulamaması ve izole etmemesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Son derecede Türkiye karşıtı olan Taşnakların bu şekilde tepki göstermeleri bir bakıma normaldir. Normal olmayan husus Taşnakların Hükümet koalisyonunda yer alması, diğer bir deyimle Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusunda Ermenistan Hükümeti içinde oy birliği bulunmamasıdır. Ancak, Ermenistan'daki sisteme göre Devlet Başkanları dış politikanın tayininde birinci derecede sorumlu olduklarından, hükümet içindeki azınlık görüşleri çok da önemli değildir. İleride göreceğimiz gibi Taşnaklar, Türkiye- Ermenistan protokollerinin imzalanmasından sonra, Hükümetten ayrılmışlardır.

Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a yaptığı ziyaret ve Ermenistan'la uzlaşma arayışı politikası Türkiye'de muhalefet tarafından eleştirilmiştir.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Ermenistan ile normal ilişki kurulamamasının üç temel gerekçesi olduğunu bunlardan birincisinin Türkiye'nin ulusal sınırlarının, toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından kabul edilmemesi, ikincisinin Türkiye'ye karşı soykırım iddiasını desteklemesi, üçüncüsünün ise Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ve Yukarı Karabağ'ı işgali olduğunu ve bu işgalin fiilen devam ettiğini belirttiğinden sonra "Bana 'Erivan'a maça gider misiniz' diyorsunuz, Bakü'ye maça gitmeyi tercih ederim." demiştir.³⁹

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki en büyük engelin Türkiye düşmanlığı üzerine kurulu Ermeni politikaları olduğunu, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarını tanımadığını, Anayasasında Türkiye'den toprak taleplerinden vazgeçmediğini, Ermenistan'ın PKK desteğinin bilindiğini, Azerbaycan topraklarının dörtte biri üzerindeki Ermeni işgalinin devam ettiğini belirterek Cumhurbaşkanı'nın Erivan'a gitmesini eleştirmiştir.⁴⁰

38 ARF-Dashnaksutyun Press Office, 10 Eylül 2008.

39 "Baykal'dan Gül'e Ermeni Taşı!" *Hyetert*, 1 Eylül 2008.

40 "Tarihi Gaflet," *Akşam*, 2 Eylül 2008.

Azerbaycan Hükümeti'ne gelince Gül'ün Ermenistan ziyareti hakkında, olasılıkla önceden bilgi verilmiş olmasının etkisi altında, olumsuz bir tepki göstermemiştir. Buna karşın Azerbaycan basının ve politikacılarının bir kısmı bu ziyareti eleştirmiştir. Genelde ziyaretin Türkiye'nin kendi inisiyatifi ile değil de ABD ve AB'nin baskısıyla yapıldığı, Türkiye'nin Azerbaycan'a rağmen Ermenistan ile olan sınırını açabileceği ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasına karşılık olarak Türkiye'nin de Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyen tutumundan vazgeçebileceği gibi⁴¹ birçok yazı yayımlanmıştır. Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyaretinden sonra yayımlanan bir kamuoyu yoklamasında "Bu ziyaret hakkında düşünceniz nedir?" sorusunu verilen cevapların % 88 i olumsuz, % 9 u olumlu olmuş, % 3 fikir beyan etmemiştir.⁴²

Azerbaycan medyası ve kamuoyunun bu olumsuz tutumu karşısında Cumhurbaşkanı Gül, Erivan'dan döndükten dört gün sonra Bakü'ye giderek Başkan İlham Aliev ile görüşmüştür.⁴³ Azerbaycan'dan Türkiye'ye döndükten sonra ise Ermenistan'a yaptığı ziyaretinin Azerbaycan'da yarattığı rahatsızlık hakkında, bunun olmaması gerektiğini, öyle düşünenler varsa bunun haksızlık olduğunu, Türkiye'nin çıkarlarını feda edip Azerbaycan davasına en güçlü desteği verdiğini söylemiştir.⁴⁴ Ayrıca iki ülkenin bölgesel gelişmelerle ilgili değerlendirmelerinin ve mevcut sorunlara çözümler getirilmesine yönelik yaklaşımlarının her zaman olduğu gibi bugün de büyük ölçüde örtüştüğünü de ifade etmiştir. Bu sözler Türkiye ve Azerbaycan yetkililerinin esasta aynı şekilde düşündüğü ancak ayrıntıda veya uygulamada bazı farklar olduğunu ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan ziyareti Batılı ülkeler kamuoylarında gayet olumlu izlenimler yaratmıştır. Basınında çıkan yazılar genelde lehtedir. Ermeni Diaspora basınının dahi ölçülü bir dil kullanmaya çalıştığı görülmüştür. Bunun başlıca nedeninin Türkiye-Ermenistan arasında kemikleşmiş görülen anlaşmazlıkların çözümlenme olasılığının yarattığı memnunnuktur.

ABD ve AB resmi çevreleri de Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyaretinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Mesela Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan'ın siyasi cesaretini övmüş ve onların açıklık, diyalog ve diğerine saygı yoluyla dünyaya uzlaşmanın mümkün

41 Ramin Abdullayev, "Azeriler Türk-Ermeni diyalogundan tedirgin," *NTVMSNBC.com*, 21 Temmuz 2008.

42 *Ermeni Araştırmaları*, sayı 30, s.19.

43 "Cumhurbaşkanının Azerbaycan'a Hareketinden önce Havaalanında yaptığı açıklama," http://www.tecb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

44 "Gül: Azerilerin rahatsız olması haksızlık olur," *NTVMSNBC.com*, 10 Eylül 2008.

olduğunu gösterdiklerini söylemiştir.⁴⁵ Avrupa Birliği Konseyi Başkanlığı'ndan yapılan bir açıklamada Cumhurbaşkanı Gül övülerek ziyaretinin tarihi ve simgesel olduğu belirtilmiş ve iki ülke arasındaki gergin ilişkilerin normalleşmesinin ilk adımı olacağı ümidi dile getirilmiştir.⁴⁶ Avrupa Birliği Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn bu ziyareti "önemli bir ilk adım" olarak yorumlamış ve bunu izleyecek diğer adımların iki ülke ilişkilerinin tam olarak normalleşmesini sağlayacağını umduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ ABD'nin Avrupa ve Avrasya işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried bu ziyaretten son derecede memnun olduklarını ifade etmiş ve ABD'nin, aralarındaki anlaşmazlığı çözümlmek üzere, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ı teşvik ettiğini belirterek Ermenistan'ın sınırlarının açık olmasını istediklerini de eklemiştir.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretinden sonra Türkiye Ermenistan lehine bazı jestler yapmıştır. Bunlar arasında Ermenistan uçaklarının Türk hava sahasından geçişi için önceden izin alınması usulünü bırakarak hava sahasını Ermeni uçaklarına tam olarak açmıştır.⁴⁹ Yurtdışındaki Türk temsilcilikleri, geçen yılların aksine, Ermeni temsilciliklerin verecekleri davetlere katılma konusunda serbest bırakılmıştır.⁵⁰

Buna karşın Ermenistan kamuoyunda Türkiye için olumsuz düşüncelerin devam etmekte olduğu gözlemlenmiştir. Ekim ayı başında yapılan bir kamuoyu yoklamasında görüşülen kişilerin %11'inin Türkiye ile hiçbir alanda işbirliği yapılmaması gerektiğini, %33'ünün Türkiye ile uzlaşmanın olanaksız olduğunu, %76'nın Ermenistan Türkiye'nin önkoşullarına uyduğu takdirde Türkiye ile ilişki kurulabileceğine inandığını, %64'ün ise Türkiye ile ilişki kurulabileceğini ancak Türkiye'nin Ermenistan'ın düşmanı olduğunun unutulmaması gerektiğini düşündüklerini göstermiştir. Yaklaşık iki ay sonra Gallup Enstitüsü tarafından yapılan bir diğer kamuoyu araştırmasında⁵¹ tam olarak aynı sorular sorulmamış olmakla beraber, Türkiye lehine küçük bir değişiklik olduğu görülmüştür.

45 "President Gul's Yerevan Visit boost Turkey's credentials in Europe," *Today's Zaman*, 8 Eylül 2008.

46 "EU Hails Turkey's 'historic' Armenia visit," *EUobserver.com*, 5 Eylül 2008.

47 Aynı kaynak.

48 Ümit Enginsoy, "US Urges Turkey To Open Border," *Turkish Daily News*, 11 Eylül 2008.

49 "Ermenistan'a Hava Ulaşımında Sınırlamalar Kalktı," *CNN Türk*, 26 Eylül 2008.

50 "Türk Büyükelçiliklerine Ermenistan Resepsiyonlarına Katılma İzni," *Zaman*, 27 Eylül 2008.

51 "La Population de l'Arménie Estime qu'Erevan Doit Être Prudent Dans Ses Relations Avec La Turquie," *Armenews*, 5 Aralık 2008.

3.2 Gül'ün Ziyaretinden Sonra Görüşmeler

Bu arada iki ülke yetkililerinin hayli sık toplantılar yapmışlardır. Ali Babacan ve Edward Nalbantyan, milli maçtan hemen sonra yaptıkları uzun görüşme hariç tutulursa, izleyen dört ay içinde altı kez, aynı uluslararası toplantılara katılmalarından yararlanarak, bir araya gelip görüşmüşlerdir. Diğer yandan Başbakan Erdoğan'da Dünya Ekonomik Forumu yıllık toplantılarına katılmak üzere gittiği İsviçre'nin Davos şehrinde aynı amaçla orada bulunan Serj Sarkisyan'la 29 Ocak 2009 tarihinde görüşmüştür. Bu görüşmenin de olumlu geçtiği ve iki ülke dışişleri bakanlarının temaslarına devam etmesi kararının verildiği anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan Nalbantyan ile yaptığı görüşmeler hakkında gayet olumlu beyanlarda bulunmuş ve iki ülke arasında 1. Dünya Savaşından beri devam eden sorunun çözümüne hiç bu kadar yaklaşılmadığını, son noktayı koyma aşamasına gelinmediyse de önemli ilerleme kaydedildiğini ifade etmiştir.⁵² Nalbantyan da Babacan'ın görüşünü paylaştığını, gerçekten de sorunu çözmeye çok yakın olduklarını söylemiştir.⁵³ Başkan Sarkisyan da aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Bu arada Türkiye'nin çabalarıyla üçlü toplantılar (Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan) yapılması denenmiştir. Tek üçlü toplantı, 27 Eylül 2008 tarihinde, New York'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sırasında yapılmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan bu toplantıda sadece Türkiye'nin Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Platformu girişiminin görüşüldüğü söylemiştir. Ermeni tarafının üçlü bir toplantıda Karabağ sorununu görüşmeyi arzu etmediği anlaşılmaktadır. Nalbantyan Türkiye'nin bu konuda arabulucu olamayacağını, Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırını açarak Karabağ sürecine yardımcı olabileceğini ve Bakü'nün görüşme masasında daha yapıcı olmasının sağlayabileceğini söylemiştir.⁵⁵ Devlet Başkanı Sarkisyan ise "Aliev'le Türkiye'de görüşmeniz için davet alsanız nasıl cevap verirsiniz" şeklindeki bir soruya böyle bir daveti oldukça tuhaf bulacağını belirterek cevaplamış ancak Aliev'le her fırsatta görüşmekten memnun olacağını da eklemiştir.⁵⁶ Bu davranış Ermenistan'ın Karabağ sorununu Türkiye ile yapılan görüşmelerden uzak tutmak istediğini göstermektedir.

Bunlara rağmen tarafların yapılan bu görüşmelerden memnun oldukları da

52 "Ermenistan ile Çözüme Hiç Bu Kadar Yakın Olmadık," *Hürriyet*, 22 Arelık 2008.

53 *Asbarez*, 21 Ocak 2009.

54 "Progress Made in Talks With Armenia Says FM" *Hürriyet*, 9 Şubat 2009.

55 "Nalbantyan: Türkiye Arabulucu Olamaz," *NTVMSNBC.com*, 31 Ekim 2008.

56 "Barosso, Türk—Ermeni Diyalogu Gerçek Olsun," *NTV*, 7 Kasım 2008.

görülmektedir. Mesela Başkan Sarkisyan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada Cumhurbaşkanı Gül ile aldıkları en önemli kararın bugünün sorunlarını gelecek kuşaklara bırakmamak olduğunu ve bu hususta çabuk ve kararlı bir şekilde hareket etmek gerektiğini söylemesi⁵⁷ çözüme verdiği önemin bir göstergesidir.

İki ülke dışişleri bakanları ilişkilerin normalleşmesi konusunda iyimser mesajlar vermeyi sürdürmüşlerdir. Mesela Dışişleri Bakanı Ali Babacan bu görüşmelerle ilgili olarak Ermenistan ile hiç bu kadar çözüme yakın olmadığını, tarihi bir fırsat yakalandığını, üçüncü ülkelerin (ABD'nin) bu sürece zarar vermemesi bağlamında, ifade etmiştir.⁵⁸ Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan da ilişkilerin normalleşmesine çok yakın olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

3.3 Başkan Obama'nın Türkiye Ziyareti

ABD Başkanı Obama'nın Türkiye'yi ziyaretinden kısa süre önce, Türkiye ile Ermenistan arasında bir anlaşma olacağı ve sınırların açılacağı hakkında basında bazı haberler çıkmaya başlamıştır.⁶⁰⁻⁶¹ Wall Street Journal daha ileri giderek Türkiye Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesiyle ilgili anlaşmanın 16 Nisan'da imzalanacağı yazmıştır.⁶² Amerikan Marshall Fund Ankara Ofisi Başkanı ise söz konusu anlaşmanın, 24 Nisan'dan önce hazır olacağını ileri sürmüştür.⁶³ Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın Novosti-Armenia Ajansı'na yaptığı bir açıklamada, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve Ermenistan-Türkiye sınırının açılması istikametinde yeteri kadar yol kat ettiklerini belirterek "Türkiye ile sınırları yakında açacağız" sözlerinin bu spekülasyonlara neden olmuş olması olasıdır.⁶⁴ Bu bilgilerden hareketle ortada, Ermenistan ve bazı Amerikan çevrelerince yaratılmış bir "disinformation" (kasten yanlış haber yayma) olduğu sonucuna varılabilir. Bu haberin amacı da, Obama'nın ziyaretinin arifesinde Türkiye üzerinde bir baskı kurmak ve Azerbaycan ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık yaratmak olabilir. İleride açıklayacağımız üzere böyle bir anlaşmazlık hatta kırgınlık

57 "RA President: During Talks With Gul We Decided Not to Leave Current Problems to Future Generations," *PanArmenian.net*, 26 Eylül 2008.

58 "Ermenistan'la tarihi fırsat yakaladık, üçüncü ülkeler sürece zarar vermesin," *Zaman*, 3 Mart 2009.

59 "Armenia, Turkey are 'very close' to normalize ties," *Asbarez*, 24 Ocak 2009.

60 "Türkiye Ermenistan Sınırını Açacak mı?" *Cumhuriyet*, 30 Mart 2009.

61 "Ermenistan Sınırı Nisan'da Açılacak," *Hürriyet*, 30 Mart 2009.

62 "Türkiye İle Ermenistan Tarihî Anlaşmaya Zemin Hazırlıyor," *Zaman*, 3 Nisan 2009.

63 "Türkiye İle Ermenistan Tarihî Anlaşmaya Zemin Hazırlıyor," *Zaman*, 3 Nisan 2009.

64 "Erivan:'Türkiye İle Sınırları Yakında Açacağız'," *CNN Türk*, 27 Mart 2009.

yaşanmıştır.⁶⁵ Bu durum karşısında bizzat Cumhurbaşkanı Gül müdahale gereği duyarak Wall Street Journal'de yazılanların doğru olmadığını söylemiştir.⁶⁶

Bu dönem içinde önemli bir olay birkaç ay önce seçilmiş olan ABD Başkanı Barack Obama'nın "Medeniyetler İttifakı 2. Forumu"na katılmak üzere 6-7 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'ye gelmesidir. Başkan adaylığı döneminde 1915 olayları için soykırım nitelendirmesini yapmaktan kaçınmayan Obama'nın başkan olduktan sonra, bu sıfatıyla soykırımı tanıyıp tanımayacağı o dönemde ABD kamuoyu ve medyasında merak konusuydu. Obama'nın ilk ziyaretlerinden birini Türkiye'ye yapması stratejik nedenlerle Türkiye'ye verdiği önemin kanıtını oluşturmuş ve Türkiye'yi rencide edecek bir harekette bulunmayacağını da ortaya koydu. Nitekim Başkan Obama ne Türkiye'yi ziyareti sırasında, ne de her yıl yayınladığı ve içeriği itibarıyla Türkiye'nin eleştirilerine hedef olan 24 Nisan mesajlarında soykırım sözcüğünü sarf etmemiştir. Diğer yandan ABD, özellikle Obama'nın ilk döneminde (2008-2012), Dışişleri Bakanı Bayan Hillary Clinton'un da özel katkılarıyla Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için ciddi çaba harcamıştır. Bunlar arasında Obama'nın İstanbul'da bulunduğu sırada Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan ve Türkiye-Ermenistan görüşmelerinde arabuluculuk yapan İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey ile Dolmabahçe Sarayı'nda bir toplantı yapması ve adı geçen bakanları Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunda ivedi olarak bir anlaşmaya yapmaya davet etmesi sayılabilir.⁶⁷ Aşağıda ayrıca değineceğimiz, 22 Nisan 2009 tarihli Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri bakanları açıklamasının Başkan Obama'nın bu girişiminin bir sonucu olduğu ayrıca Türkiye ve Ermenistan'ın anlaşmak üzere olduğu kanısını yaratan bu açıklamanın Başkan Obama'ya iki gün sonra yayımlanacağı 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmamasını kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan ABD'nin Ermeni soykırımını tanıması öngören bir karar tasarısı 17 Mart 2009 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne sunulmuştu. Türkiye ve Ermenistan anlaşmakta olduklarına belirten 22 Nisan tarihli açıklama bu tasarımı da adeta işlevsiz hale getirmiştir.

65 Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Mili Meclisinde yaptığı konuşmada bu "disinformation" olayının daha eski bir tarihte başladığını belirterek, Şubat ayı başında bir internet Sitesinde "Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ'dan vazgeçtiği"nin iddia edildiğini, kendisinin bazı açıklamalarına rağmen bu olayın "neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya" dönüştüğünü söylemiştir.

66 "Erivan'la Anlaşma Tarihi Yanlış," *Taraf*, 6 Nisan 2009.

67 "Dolmabahçe'de Sürpriz Ermeni Buluşması," *Zaman*, 7 Nisan 2009.

3.4 22 Nisan 2009 Tarihli Açıklama

22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları şu ortak açıklamayı yaptılar:

Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.⁶⁸

Bu kısa metin, içerdiği belirsizlikler nedeniyle, yoruma muhtaçtır.

Metinde olumlu görünen husus Türkiye ve Ermenistan'ın ikili ilişkileri normalleştirmek için yoğun çaba gösterdiği ifadesidir ve bu çabalara gelecekte de devam edileceği anlaşılmaktadır.

Buna karşın, ilişkilerin normalleşmesi için üzerinde mutabık kalındığı belirtilen “kapsamlı bir çerçeve” içinde neler bulunduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Belirlenen “yol haritası”nın hangi duraklardan (aşamalardan) geçeceği hakkında da bilgi yoktur. Anlaşmak için yoğun çaba gösterildiğini ve somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlandığını bildirmek ancak başkaca bilgi vermemek, genelde iki ülke arasında hala önemli konularda anlaşma olmadığının işaretidir. Nitekim Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki sorunların çözümü için bir metin üzerinde anlaşabilmeleri için dört ay daha geçmesi gerekmiştir.

Bilgi verilmemiş olmakla beraber hangi konularda anlaşmazlık olduğu hakkında tahminde bulunmak zor değildir. Bunlar, tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü (veya sınırlarını) tanımaları, soykırım iddiaları ve Karabağ sorunudur. Bir ülkenin sınırlarını tanımadan diplomatik ilişki kurulması pek makul olmadığından iki taraf arasındaki anlaşmazlığın, soykırım ve Karabağ konularında olduğunu düşünmek mümkündür. Bu konularda da derin görüş ayrılıkları olduğundan müzakereler uzun sürmüştür. Bu güçlüğe rağmen

68 No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması, http://www.mfa.gov.tr/no_56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

tarafların iyimserliğini koruduğu da görülmektedir. AB Doruk toplantısı münasebetiyle Prag'da bulunan Cumhurbaşkanı Gül'ün aynı vesileyle orada bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile bir görüşme yaptıktan sonra bu konudaki bir soruya “Türkiye ve Ermenistan arasındaki çalışmalar, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için, sürüyor. Bunun devam etmesi konusundaki mutabakatımızı yenilemiş olduk. Bu görüşmelere herkes iyi niyetli başladığı için problemlerle değil, çözümlerle başlamak lazımdır. Bunların sürebilmesi, neticelenebilmesi yolunda bütün gelişmelerin olumlu etkisi izlenmelidir”⁶⁹ cevabını vermesi bu iyimserliğin bir göstergesidir.

Tarafların 22 Nisan 2009 tarihinde ilişkilerin normalizasyonu için “kapsamlı bir çerçeve” üzerinde mutabık kaldıkları ve bir yol haritası belirlediklerine dair açıklamaları Ermenistan'da aşırı milliyetçi çevrelerde Türkiye'ye verilmiş bir taviz olarak algılanmış ve koalisyonda yer alan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) 27 Nisan 2009 tarihinde hükümetten ayrılmıştır. Taşnak Partisinin tarafından yayımlanan bir açıklamada⁷⁰ Hükümetten ayrılmalarının nedeni olarak Türkiye ve Ermenistan arasında varılan mutabakat ve yol haritası gösterilmiştir. Açıklama partinin her zaman, başta Türkiye olmak üzere, Ermeni soykırımının evrensel olarak tanınmasının ve kınanmasının devletin milli güvenlik stratejisinin başlıca parçası olduğunu, bunun sadece tarihi adaletin yerine getirilmesi için değil bölgedeki karşılıklı güven ortamının iyileştirilmesi ve gelecekte benzer suçların işlenmesinin önlenmesi için de gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Türkiye ve Ermenistan'ın «kapsamlı bir çerçeve» üzerinde mutabık olduklarına, başta Taşnaklar olmak üzere, milliyetçi çevrelerce yöneltilen itirazlar Ermeni kamuoyunu olumsuz etkilemiştir. Bir kamuoyu anketine göre cevap verenlerin %61'i 22 Nisan 2009 tarihli açıklama hakkında olumsuz kanaat belirtmiştir.⁷¹ Benzer bir durum Türkiye'de de yaşanmış ve GENAR tarafından 17–26 Nisan tarihlerinde yapılan bir araştırmada “Ermenistan'la sınırları açıp karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması girişiminin desteklenip desteklenmediği” sorusuna görüşülen kişilerin %67'si gibi büyük bir çoğunluğu desteklemedikleri yanıtını vermişlerdir. Ancak bu yanıtın Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişki kurulmasına karşı olunduğundan değil, Türkiye'nin Azerbaycan çıkarlarını gözetmeden Ermenistan ile ilişki kurmaya çalıştığı gibi bir kanının kamuoyunda yerleşmiş bulunmasından ileri gelmesi olasıdır.

69 “Gül'den Avrupa'ya ‘Ricacı Değiliz’ Resti,” *Haber* 7, 11 Mayıs 2009.

70 “ARF Quits Governing Coalition,” *Asbarez*, 27 Nisan 2009.

71 “67.2% Voted Against Frontier Opening,” *A1+*, 4 Mayıs 2009.

3.5 Azerbaycan'ın Tepkileri

Yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye Cumhurbaşkanı, Erivan ziyaretinden hemen sonra Bakü'ye giderek Azerbaycan Ermenilerle yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermişti. Ardından Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Aralık 2008 ve Şubat 2009'da olmak üzere iki kez Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ayrıca diplomatik yoldan bilgi verilmiş olduğunda da şüphe yoktur. Buna rağmen Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin Azerbaycan'da rahatsızlık yaratmaya devam ettiği görülmüştür.

Azerbaycan makamları bu rahatsızlığı kamuoyu önünde dile getirmekten kaçınırlarken bazı Azeri gazetelerinde Türkiye- Ermenistan ilişkileri hakkında olumsuz denebilecek tepkiler görülmüştür. Zerkalo Türk-Ermeni sınırının açılmasının Karabağ sorununu olumsuz etkileyeceğini zira kısa vadede Ermenistan'ın izole edilmiş durumunun sona ereceğini, uzun vadede ise Karabağ sorunun aleyhine Türkiye'nin Güney Kafkaslardaki rolünü artıracaklarını ifade etmiş, Day.az ise Cumhurbaşkanı Gül'ün, Ağustos ayında Rusya-Gürcistan çarpışmalarından sonra adeta dünya ile teması kesilmiş olan Ermenistan'a bu durumdan çıkma olanağı sağladığını yazmıştır.⁷² Bazı gazeteler ise bu konuda her türlü ölçüyü kaçırmışlardır. Yeni Müsavat "Erdoğan Hükümeti Karabağ'ı Satmaya Hazırlanıyor" başlıklı haberinde Ankara'nın ABD ve AB'nin baskısı üzerine Karabağ sorunu Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi koşulları arasından çıkardığını iddia etmiştir. Bazı siyaset adamları da benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Demokrat Parti Başkanı Serdar Calaloğlu "Türkiye Ermenistan ile Azerbaycan'a rağmen, ilişkilerini normalleştirmeyi tercih ederse Bakü ile Ankara arasındaki samimiyet uzun dönemde yok olur" demiştir.⁷³

Buna karşılık Türkiye özellikle Karabağ sorununda tutum değiştirmedini en üst düzeyde vurgulamıştır. Mesela Cumhurbaşkanı Gül'ün 23 Eylül 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada "işgal altındaki Dağlık Karabağ" deyimini kullanmıştır. Bu ise Ermeni tarafının tepkisini çekmiş ve Başbakan Tigran Sarkisyan bu sözlerin kendilerinde soğuk duş etkisi yaptığını ve bazı tehlikeler içerdiğini söylemiştir.⁷⁴

Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın Londra'da Chatham House'da yaptığı bir konuşmada Karabağ sorunu çözümlenmeden Ermenistan ile sağlıklı bir anlaşma yapılamayacağını belirten sözleri de Ermenistan'da olumsuz karşılanmış, Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan İstanbul'da düzenlenen ve

72 "Le Rapprochement Entre Ankara et Erevan Ne Fait Pas Que Des Heureux," *Armenews*, 3 Kasım 2008.

73 "Azeri Basını Türk-Ermeni İlişkilerinden Tedirgin," *Önce Vatan*, 3 Aralık 2008

74 "Cold Shower," *Hayots Ashkhar Daily*, 17 Ekim 2008.

Başkan Obama'nın da katılacağı "Medeniyetler İttifakı 2. Forumu" toplantısına gelmemeye kalkmış, büyük olasılıkla Amerikalıların müdahalesi üzerine geç olarak toplantıya katılmış ancak Türkiye ile Karabağ sorunun müzakere edilmeyeceğini tekrarlamıştır.⁷⁵

Yukarıda değindiğimiz "disinformation" hareketi Türkiye'de olduğu kadar Azerbaycan'da da sıkıntı yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Gül'ün Wall Street Journal'ı bizzat yalanlamasına rağmen⁷⁶ Türkiye'de muhalefet partileri Azerbaycan'ın ihmal edildiğini öne sürerek Hükümeti şiddetle eleştirmişlerdir. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Türkiye'nin Ermenistan sınırını Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgaline karşı bir tavır olarak kapattığını ve ancak bu durumun ortadan kalkması halinde sınırı açabileceğini belirtmiştir.⁷⁷ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise 'Bir millet iki devlet' kavramı yerde kalmamalıdır. Karabağ'ı bir bataklığa sürükleyecek herhangi bir tasarrufu MHP'nin kabulü mümkün değil "dedikten sonra soykırım iddiasının ortadan kalkması ve Karabağ sorunun çözüme kavuşmasından sonra Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin görüşülebileceğini, ama bunlar olmadan ne sınırın açılacağını ne de Karabağ'dan vazgeçileceğini ifade etmiştir.⁷⁸ Bu konuda TBMM Dışleri Komisyonu'nda da büyük tartışmalar olmuştur.⁷⁹

Azerbaycan ise bu "disinformation"a sert tepki göstermiştir. Başkan Aliiev İstanbul'daki Medeniyetler İttifakı toplantısına gelmemiş, Cumhurbaşkanı Gül'ün kendisine telefon etmesine rağmen ve ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un da geldiği takdirde Başkan Obama ile görüşebileceğini söylemesine rağmen fikrini değiştirmemiştir.⁸⁰ Azerbaycan'ın endişesi Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sorunlarını dikkate almadan, sınır kapısını açması olasılığıdır. Bu konuda Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov Türk sınır kapısının hangi koşullarda açılacağı hakkında hükümetinin görüşlerini açıklayarak⁸¹ kapının Karabağ sorunun çözümü çerçevesinde ve bu çözümle ilgili ilerlemelere bağlı olarak açılabileceğini, bunun dışında sınırın açılmasının Azerbaycan çıkarlarına aykırı olduğunu ve Azerbaycan tarafından kabul edilmeyeceğini söylemiş ve Karabağ sorunu çözüm sürecinin hangi safhasında sınırın açılabileceğini Türk Hükümetiyle görüşmeye hazır olduklarını belirtmiştir.

75 "Ermenistan Müzakereyi Gölgeledi," *Vatan*, 6 Nisan 2009.

76 "Erivan'la Anlaşma Tarihi Yanlış," *Taraf*, 6 Nisan 2009.

77 "Baykal'dan Ermenistan Açıklaması," *Hürriyet*, 11 Nisan 2009.

78 "Bahçeli: Çözümü Soydaşla Aramalı," *Yeni Çağ*, 11 Nisan 2009.

79 "Mecliste Ateşli Ermenistan Tartışmaları," *İhlas Haber Ajansı*, 9 Nisan 2009.

80 "Obama İle Görüşme Vaadi de Aliyev'i İkna Edemedi," *Hürriyet*, 6 Nisan 2009.

81 "Bakü: Turkish-Armenian Border Can Only Be Opened in the Context of Karabakh Settlement," *Interfax*, 9 Nisan 2009.

Bu arada, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye ve Ermenistan'ın "kapsamlı bir çerçevede" üzerinde mutabık kaldıkları bir yol haritası belirlediklerinin 22 Nisan 2009 tarihinde açıklanması ve böylelikle Türkiye ile Ermenistan'ın anlaşmak üzere olduklarının anlaşılması da Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı duyulan kaygıların artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede bazı muhalif siyaset adamları Türkiye'yi eleştirmişler ve basında da böyle yazılar çıkmıştır. Diğer yandan Bakü'deki genelde Türklerin ibadet ettiği Şehitler Camii'nin onarım gerekçesiyle kapatılması, Azeri petrol şirketi Socar'ın Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatını arttırmaya çalışması ve dört Azeri milletvekili hanımın, görüşlerini açıklamak üzere Türkiye'ye yaptıkları fazla gösterişli bir ziyaret, iki ülke resmi makamları arasında açığa vurulmak istenmeyen ancak pek de saklanamayan bir gerginliğe işaret etmiştir.

Bu hava içinde Başbakan Erdoğan'ın 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan'a bir ziyaret yapmıştır. Aynı gün Azerbaycan Milli Meclisinde yaptığı konuşmada⁸² son dönemlerde spekülatif ve yalan haberler üzerinden iki ülkenin kardeşlik ikliminin gölgelenmeye çalışılmasına şahit olduğunu, "adeta bir bardak suda fırtınalar koparıldığını", bunlara Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ'dan vazgeçtiğini iddia eden uydurma bir haberin neden olduğunu ve Türkiye'nin Karabağ'dan vazgeçmesini telaffuz etmemin bile büyük bir utanç olduğunu belirterek bu iftirayı reddetmiştir. Bu konuda yaptığı tüm açıklamalara rağmen haberlerin devam ettiğini belirten Başbakan bunların neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya dönüştüğünü vurgulamıştır. Erdoğan konuşmasında Türkiye-Ermenistan görüşmeleri hakkında Türk tarafınca Azerbaycan'a verilen bilgilere temas etmiş "Biz bu zamana kadar Azerbaycan halkının çıkarlarını ve iyiliğini hiçbir şekilde göz ardı etmedik, etmeyeceğiz" demiştir. Türk sınırının 1993 yılında kapatılmasını Karabağ'dan sonra diğer Azerbaycan topraklarının da Ermeniler tarafından işgal edilmesinin sonucu olduğunu, bu nedenle sınırın işgal sona erince açılacağını ve bu konuda Azerbaycan ile mutabık kalınmadıkça bir adım atılmayacağını söylemiştir.

Başbakan Erdoğan aynı gün Başkan Aliyev ile birlikte yaptıkları bir basın toplantısında da bu hususları tekrarlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Başbakan Erdoğan'ın Yukarı Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin Ermenistan sınırını açmayacağı sözleri için teşekkür ederek, bu konuda hiçbir şüpheye yer kalmadığını söylemiş, iki ülke arasında tarihi bağlar bulunduğunu belirtmiş, uluslararası zeminde iki ülkenin tutumunun aynı olduğunu vurgulayarak Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgede barış ve istikrarın

82 "AK PARTİ Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Milli Meclisi'ne hitap etti" <http://www.akparti.org.tr/site/haber/6360/ak-parti-genel-baskani-ve-basbakan-recep-tayyip-erdogan-azerbaycan-milli-me> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

sağlanmasından yana olduğunu söylemiştir. Aliiev, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağına ilişkin spekülasyonlarla ilgili olarak ise “Hiçbir şüpheye yer kalmadı. Başbakan Erdoğan’ın sözleri buna karşı en iyi cevaptır” şeklinde konuşmuştur.⁸³

Başbakan Erdoğan’ın Azerbaycan’a yaptığı bu ziyaret sonrasında bir ortak bildiri yayımlanmıştır.⁸⁴ Bu bildiride özellikle önem arz eden hususlar şunlardır:

- Türkiye ve Azerbaycan’ın aralarında tarihi derin dostluk ilişkileri ve stratejik ortaklık bulunan iki ülke olduğu,
- İki ülkenin, bölge barış ve istikrarını güçlendirmek amacıyla, çok yönlü ve uzun vadeli bir stratejik işbirliğini geliştirmeyi taahhüt ettikleri,

83 “Başbakan Erdoğan - Aliyev ortak basın toplantısı”
<http://www.akparti.org.tr/site/haber/6358/basbakan-erdogan-aliyev-ortak-basin-toplantisi> (erişim 2014).

84 Bu bildirin tam metni şudur:

“Türkiye ve Azerbaycan aralarında tarihi derin dostluk ilişkileri ve stratejik ortaklık bulunan iki kardeş ülkedir.

Tarihte benzeri az görünen bu yakınlık, her iki ülkeye de güven ve mutluluk veren, iyi günde, kötü günde geçerli kalıcı bir nitelik arz etmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri bölgenin kalkınması ve işbirliğine kavuşturulması bakımından büyük anlam ve önem taşımaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan bölgesel ve küresel barış ve istikrara önemli katkı sağlamaktadır. İki ülke bölge barış ve istikrarını güçlendirmek amacıyla, çok yönlü ve uzun vadeli bir stratejik işbirliği geliştirmeyi taahhüt ederler. Bu işbirliği gerek ikili ilişkilerin pekiştirilmesi, gerek tüm bölgenin istikrar, güvenlik ve refahına katkı yapma imkânlarının geliştirilmesine temel teşkil edecektir.

Güney Kafkasya’da kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasını engelleyen ana unsurlardan biri olan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan Cumhuriyeti’nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslar arası alanda tanınmış sınırların dokunulmazlığı esasında zaman kaybedilmeksizin çözüme kavuşturulması zaruridir.

Uluslar arası hukuk ve BM Güvenlik Konseyi kararları hilafına Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgalinin sürdürülmesi kabul edilemez. Türkiye ve Azerbaycan’ın bölge ile ilgili ortak vizyonu çerçevesinde, Güney Kafkasya’da bütün bölgeyi kapsayan güven, saygı ve uluslararası hukuk ilkelerine dayalı ilişkilerin kurulması ve böylece bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanması Ermenistan Cumhuriyeti’nin saldırganlığı neticesinde işgal edilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarındaki işgal sona erdirilmeden ve yerlerinden edilmiş kişiler bu topraklara geri dönmeden mümkün olmayacaktır. Tüm bölgeyi etkileyen Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ilerleme sağlanabilmesi için Türkiye ve Azerbaycan istişare halinde çalışmalarına ağırlık verecekler ve sorunun Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü çerçevesinde siyasi bir çözüme kavuşması için gayret sarf edeceklerdir.

Türkiye ve Azerbaycan’ın stratejik ortaklığı bölgesel barış ve istikrarın tesisi, bölge halklarının refahı için ikili ve çok taraflı bazda ekonomik işbirliğine ivme kazandıracaktır.

Doğu – Batı Enerji Koridoru’nun stratejik önemi ve bu Koridorun bölge ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına katkısı bağlamında, Azerbaycan ile Türkiye’nin Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasında ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa’nın enerji talebinin karşılanmasında rolü artmaktadır.”

http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-12-13-mayis-2009-tarihlerinde-azerbaycan_a-yaptiklari-ziyaret-sirasinda-yayinlanan-ortak-bildiri.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014) veya *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 32, ss. 145–146.

- Karabağ sorununun Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınmış sınırlarının dokunulmazlığı esasında çözüme kavuşturulmasının zaruri olduğu,
- Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasının kabul edilemeyeceği, Güney Kafkasya'da güven, saygı ve uluslararası hukuk ilkelerine dayalı ilişkilerin kurulmasının Azerbaycan topraklarının işgali sona ermeden ve yerlerinden edilmiş kişiler bu topraklara geri dönmekten mümkün olmayacağı,

Sonuç olarak Başbakan Erdoğan'ın ziyaretinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri normal düzeyine yeniden dönmüştür. Türkiye, çok önem verdiği Azerbaycan ile ilişkilerini muhafaza ve daha da geliştirebilmek için Karabağ Sorununun çözümünü Ermenistan ile normal ilişkiler kurmaya bağladığını izleyen olaylar da göstermiştir.

II - TÜRKİYE ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ (2008–2009)

İki ülkenin, aralarında normal ilişkiler kurabilmek için, 22 Nisan'da kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kaldıklarını ve bu amaçla bir yol haritası belirlediklerini açıklamalarından sonra aralarındaki müzakereler, İsviçre'nin arabuluculuğuyla, dört ay kadar devam etmiştir.

1. Protokollerin Metinlerinin Açıklanması

Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları 31 Ağustos 2009 tarihinde yaptıkları bir açıklamayla Türkiye ve Ermenistan arasında iki protokol parafe edildiğini bildirdiler. Bu açıklamanın Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Türkçe metni aşağıdadır.⁸⁵

No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması

Ankara, Erivan, Bern, 31 Ağustos 2009

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, İsviçre'nin arabuluculuğu ile sürdürdükleri çabalar bağlamında parafladıkları

85 "No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması" http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

“Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”ne dair iç siyasi istişarelerini başlatma hususunda mutabakata varmışlardır.

Bu iki Protokol, ikili ilişkilerin makul bir zaman diliminde normalizasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Siyasi istişareler altı hafta içinde tamamlanacak, bunu müteakiben iki Protokol imzalanacak ve her iki Parlamantonun onayına sunulacaktır. Her iki taraf anayasal ve yasal prosedürlerine uygun biçimde onay işleminin zamanlıca ilerlemesi için çaba gösterecektir.

İkili ilişkilerin normalizasyonu bölgedeki barışa ve istikrara katkı sağlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti İsviçre’nin desteğiyle ortak gayretlerini sürdürme konusunda kararlıdırlar.

Söz konusu protokollerle ilgili olarak bazı bilgiler vermemizde yarar olacaktır.

Önce bu protokoller imza değil paraf edilmiştir. Siyasi bir önem taşıyan uluslararası bir anlaşmanın uygulanmaya konması için şu aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Birinci aşama anlaşmayı müzakere edenlerin (bunlar çok kere yüksek rütbeli diplomatlar veya diğer memurlardır) kabul ettikleri metni parafe etmesidir. İkinci aşama siyasi makam sahibi bir yetkilinin (bakan, başbakan, cumhurbaşkanı veya Bakanlar Kurulu’nun yetki vereceği herhangi bir kişi) paraf edilen metni imzalamasıdır. Üçüncü aşama bu metnin parlamento tarafından tasdikidir. Dördüncü ve son aşama ise metnin tasdik edildiğine dair bir belgelerin taraflar arasında teati (karşılıklı alıp verme, değiştirme) edilmesidir. İleride göreceğimiz üzere bu protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te imza edilecek ancak imzayı izlemesi gereken iki aşama gerçekleşmediği için protokoller yürürlüğe girip uygulanamayacaktır.

Genel olarak anlaşmaların parafe edilmeleri değil imzalandıkları kamuoyuna duyurulur. Söz konusu iki protokol için böyle yapılmamış ve “siyasi istişareler” için bir zaman ayrılarak imza aşaması bunların sonuna bırakılmıştır. Siyasi istişareleri Türkiye’nin değil Ermenistan’ın istediği ve protokollerin koalisyon ortağı partilere, muhalefete, kamuoyuna ve ayrıca Diaspora Ermenilerine anlatılması için bu istişarelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

İkinci olarak paraf edilen bu metinlerin neden protokol olarak adlandırıldıkları da sıkça sorulan bir sorudur. İkili veya çok taraflı uluslararası uzlaşmayı içeren metinler nota teatisi, sözleşme, anlaşma, antlaşma gibi adlar taşırlar. Bazen eski Türkçe veya yabancı dillerdeki itilaf, antant, konvansiyon, şart, nihai senet gibi adlar da kullanılmaktadır. XIX. asırda bu adlar imzalanan belgenin

önemine göre verilirdi. En az önemli işler için nota teati edilir, en önemli konular için Antlaşma (Treaty) veya Şart (Charter) imzalanırdı. Bu gün de esas itibariyle böyle yapılmaktadır. Genelde diplomatik ilişki kurulması bir protokol imzasıyla olduğundan Ermenistan ile diplomatik ilişki kuran belgeye de protokol denmiştir. Ancak iki ülke arasında işbirliğini düzenleyen belgeye de protokol denmiştir ki bu, pek uygun değildir; bu belge için anlaşma (agreement) denmesi yerinde olurdu. Bununla beraber bu konuda kesin bir kural olmadığından ortada hukuki yönden bir yanlışlık yoktur. Son olarak, hangi adı taşırsa taşırsınlar, bu belgeler arasında, imzalayanların yükledikleri taahhütler (sorumluluklar) bakımından, bir fark mevcut değildir; hepsi imzalayanları aynı derecede bağlar.

2. Protokollerin Tahlili

İmzalanan Protokollerin resmi Türkçe ve İngilizce başlıkları şunlardır:⁸⁶

“Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkiler Kurulmasına Dair Protokol” (Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia)

“Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” (Protocol on Development of Relations Between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia)

Biz, kolaylık olması için, “Birinci Protokol” veya “İkinci Protokol” diyeceğiz.

2.1 Birinci Protokolün Tahlili

Adının da ifade ettiği gibi bu protokolün amacı iki ülke arasında diplomatik ilişkileri kurmaktır. Aynı zamanda tarafların karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik de açacağı da bu Protokol’de belirtilmektedir.

Protokol metninin büyük bir kısmında Tarafların ilişkileri sürdürürken dikkate alacakları uluslararası antlaşmalar ve ilkeleri sayılmakta ve ayrıca gerçekleştirecekleri bazı hususlar da belirtilmektedir. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Diplomatik ilişki kurulmasının amacı iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi

⁸⁶ Protokoller Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanmıştır. Yorum farkı halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

ve siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkilerin geliştirmesidir. Taraflar, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Avrupa için Paris Antlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunmaktadır. İkili ve uluslararası ilişkilerde eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterileceğini teyit etmektedir. Taraflar ayrıca aralarında güven ortamı yaratılması ve korunmasının tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarın güçlenmesine katkıda bulunacağını belirtmekte ve aynı zamanda güç kullanmak veya güç kullanmak tehdidinde bulunmaktan kaçınmaya, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü desteklemeye ve insan hakları ve temel özgürlükleri korumaya kararlı olduklarını ifade etmektedir. Daha sonra Taraflar aralarındaki mevcut sınırı tanıdıkları teyit etmekte ve ortak sınırın açılması için kararlarını vurgulanmakta ve ayrıca iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir politika izlemekten kaçınacaklarını belirtilmektedir. Taraflar, nedenini dikkate alınmadan terörizm, şiddet ve aşırılığın tüm biçimlerini kınamakta bu tür hareketleri hoş görmekten veya özendirmekten kaçınacaklarını ve bunlara karşı mücadelede işbirliği yapacaklarını beyan etmektedir. Son olarak Taraflar, ilişkilerinin ortak çıkarlar, iyi niyet, barış, karşılıklı anlayış ve uyum esasları üzerine kurulması için yeni bir model geliştirme ve yön belirleme iradelerini teyit etmektedir.

Yukarıda saydığımız hususlardan ikisi Türkiye için özel bir öneme sahiptir.

2.1.1 İki Ülke Arasındaki Sınırın Tanınması

İki ülke arasındaki sınırlar konusunu değerlendirebilmek için geçmişe kısa bir göz atmak gerekmektedir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve giderek güçlenen Ermeni milliyetçiliğinin başlıca emeli “Büyük Ermenistan”ı kurmaktı. Bu Ermenistan, günümüzdeki Türkiye’den, Azerbaycan’dan, Gürcistan’dan hatta İran’dan alınacak topraklardan oluşacaktı. Ermeni milliyetçiler kuşaklar boyunca bu düşe inadılar, gerçekleştirmeye çalıştılar ancak başarılı olamadılar zira istedikleri topraklarda Ermeniler çoğunlukta değildi ve esasen böyle büyük bir projeyi yaşama geçirecek olanaklara sahip de değildiler.

1917’de Rus İmparatorluğu, çıkan isyanlar nedeniyle savaştan çekilmek zorunda kalınca, savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğundan alınarak Rusya’ya verilmesi öngörülen Doğu Anadolu’nun bir bölümünün, başka talip olmadığı için, Ermenistan’da verilmesi düşünüldü. Sevr Antlaşması Doğu Anadolu’da yaklaşık 120.000 km² büyüklüğünde (günümüz Ermenistan’ı 28.000 km²) bir arazinin Ermenistan Cumhuriyetine verilmesine hükmetti. Ancak Ankara Hükümeti Sevr’i kesinlikle reddedince bu Antlaşma uygulanamadı. Ermeniler

Sevr'in kendilerine verdiği toprakları almak isteyince bu bölgede Kazım Karabekir'in kumandasındaki Türk kuvvetlerine yenildiler ve Doğu Anadolu'dan çıkarıldılar. 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü'de imzalanan bir antlaşma ile Ermeniler Sevr'in geçersizliğini kabul ettiler; bu antlaşma Türkiye-Ermenistan sınırını da saptandı. Bu sınır, ufak değişikliklerle bugünkü sınırdır.

Ermenistan kısa süre sonra Sovyetlere teslim olarak bağımsız devlet statüsünü kaybetti ve Gümrü antlaşması uygulanamadı. Ne var ki yaklaşık dört ay sonra Ankara Hükümeti Sovyetler Birliği'yle Moskova Antlaşması'nı imzaladı ve antlaşma da, dolaylı bir şekilde, Sevr'in geçersizliğini kabul etti; ayrıca Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin sınırını da saptadı. Bu sınır Gümrü Antlaşması'nın sınırdır. Altı ay kadar sonra Türkiye, 13 Ekim 1921 tarihinde, artık Sovyetler Birliği içinde yer alan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada saptanan sınır da Gümrü ve Moskova antlaşmalarını sınırının aynıdır. Sonuç olarak Türkiye'nin bu bölgedeki sınırları hem Sovyetler Birliği ile hem de bu Birlik içinde yer alan üç komşu ülkeyle yapılan ve günümüzde de geçerli olan antlaşmalarla (Moskova ve Kars antlaşmaları) saptanmış bulunmaktadır.

Türkiye, 1990'ların başlarında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurulması için her ülke ile bir protokol imzalamak usulünü izlemişti. Ermenistan hariç, diğer yeni devletlerle bu protokollerin imzalanmasında hemen hiçbir zorlukla karşılaşılmamıştır. Ermenistan ise, evrensel bir ilke olan sınırların dokunulmazlığına saygı veya diğer deyişleyle mevcut sınırların karşılıklı olarak tanınması ilkesinin kabulünde isteksizlik göstermiş bu ilkeyi reddetmeyen ancak açıkça kabul etmek de istemeyen bir tutum izlemiştir. Türkiye de mevcut sınırlar açıkça tanınmadığı için Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmamıştır.

Ermenistan hükümetlerinin Türkiye ile mevcut sınırları açıkça tanımak istememelerinin temelinde Ermenistan'da ve Diaspora'da "Büyük Ermenistan" inancın köklü bir şekilde mevcut olması yatmaktadır. Ancak Türk-Sovyet sınırı, uluslararası bir sınır olarak, tüm ülkeler tarafından tanınmış ve Sovyetlerin ortadan kalkmasından sonra da bu tutumda bir değişiklik olmamıştır. Diğer yandan sınırla ilişkin uluslararası antlaşmalara göre de⁸⁷ Kars Antlaşması halen

87 Söz konusu antlaşmalar arasında, Devletlerin antlaşmaların ardılı olmasına dair 1978 Sözleşmesi ile Antlaşmalar Hukukuna dair 1969 Viyana Sözleşmesi sayılabilir. 1978 Sözleşmesinde bir antlaşma ile çizilen sınırların devletlerin ardıl olması halinde değişmeyeceği, 1969 Sözleşmesinde ise bir antlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi halinde, o antlaşmayı sona erdirmek veya o antlaşmadan çekilmek için, şartlarda meydana gelen esaslı değişikliğe başvurulamayacağı belirtilmektedir. Bu konuda önemli bir husus da Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra, 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da, bazı eski Sovyet Cumhuriyetleriyle birlikte yayınladığı bir bildiri de Sovyetler Birliğinin imzaladığı antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceğini beyan etmesidir.

geçerlidir. Ayrıca Ermenistan hükümetlerinin Türkiye’den resmen toprak talebinde bulunmadığını da dikkate almak gerekmektedir. Burada sorun, Ermenistan Hükümetlerinin toprak talebinde bulunmazken mevcut sınırı tanıdıklarını açıkça ifade etmemelerinde yatmaktadır. Bu belirsiz tutum toprak talebinin ileri bir tarihe ertelendiği gibi bir kanı yaratmaktadır. Gerek Başkan Koçaryan, gerek Başkan Sarkisyan’ın bu anlama gelen beyanları vardır.⁸⁸

Birinci Protokolde sınırlarla ilgili hüküm aynen şöyledir: Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti “İki ülke arasındaki mevcut sınırların uluslararası hukukun ilgi antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanıdığını teyit ederek”.

Metindeki “uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları” sözcükleri Moskova ve Kars Antlaşmalarını ifade etse gerektir; zira iki ülke arasındaki sınırı “tanımlayan” başka antlaşmalar yoktur. Diğer yandan Birinci Protokolde tarafların ikili ve uluslararası ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı göstereceklerini ifade etmeleri de mevcut sınırın tanınmış bulunduğu olgusunu güçlendirmektedir.

Şüphesiz sadece Kars Antlaşması’nın halen geçerli olduğunu veya sadece mevcut sınırı tanıdığını belirten ifadeler çok daha uygun olurdu. Müzakereler sırasında Ermeni hükümetinin kamuoyundan gelecek tepkileri dikkate alarak bu tür kesin ifadeleri kabule yanaşmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mevcut metnin, biraz dolambaçlı da, olsa iki ülke arasındaki sınırı tanıdığı sonucuna da varılmaktadır. Metindeki “uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları” sözcükleri Moskova ve Kars Antlaşmalarını ifade etse gerektir; zira iki ülke arasındaki sınırı “tanımlayan” başka antlaşmalar yoktur.

Diğer yandan Birinci Protokolde tarafların

ikili ve uluslararası ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı göstereceklerini ifade etmeleri de mevcut sınırın tanınmış bulunduğu olgusunu güçlendirmektedir.

Biz bu sonuca Birinci Protokol’ün metnini yorumlayarak varıyoruz. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi bu metni başka şekilde yorumlamış ve sınırın, sınırdan geçiş işlemleri için tanıdığını ifadeyle bu konuda bir belirsizlik yaratmıştır.

88 Başkan Koçaryan 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir devlet kuruluşunun Türkiye’den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttikten sonra kendi politikalarının “soykırımın” tanınmasını içerdiği ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini söylemiştir. (*PanArmenian.net*, 2 Nisan 2005) Bilindiği üzere aşırı Ermeniler için Türkiye’nin soykırım iddialarını tanınmasının sonuçları tazminat ödenmesi ve Ermenistan’a toprak verilmesi anlamını taşımaktadır. Başkan Sarkisyan ise 23 Temmuz 2011 tarihinde bir öğrencinin kendisine Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan’ın Ermenistan’la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sorusuna “Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır” cevabını vermiştir. (*Asbarez*, 25 Temmuz 2011; “Sarkissian Tackles Western Armenia Question,” *News.am*, 25 Temmuz 2011) Adı geçen bu sözleri Türk Dışişleri tarafından şiddetle kınanmıştır. (*Ermeni Araştırmaları*, sayı 39, ss. 14-15).

2.1.2 Terörizmin Kınanması ve Teröre Karşı Mücadele İçin İşbirliği Yapılması

Birinci Protokolde, sınırların tanınması dışında Türkiye için en önemli ilke, iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya özendirmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerdir.

Türkiye ve özellikle Türk diplomatları, 1973 ila 1986 yılları arasında Ermeni terörüne maruz kalmış, yabancı ülkelerde 32 diplomatımız veya yakınları katledilmiş ve birçok kişi de yaralanmıştır. O günlerde gündemin en ön sıralarında yer alan bu olaylar günümüzde, maalesef, kamuoyunun belleğinden neredeyse silinmiştir. Diğer yandan gerek Ermenistan gerek Diaspora kamuoyu ve medyası sanki bu olaylar hiç olmamış gibi hareket etmektedir.

Tarih Ermeni milliyetçilerinin terörü bir siyasal araç için kullandığını göstermektedir. Diğer yandan bu terör sadece Osmanlıları veya Türkleri hedef almamış ve 1986'da da son bulmamıştır. Karabağ savaşları sırasında yüzlerce kişinin katledilmesine yol açan Hocalı katliamını terörden başka bir şekilde nitelendirmek zordur. Bu terör bizzat Ermenileri de vurmuştur. 27 Ekim 1999'da bir terörist grup Ermenistan Parlamentosunu basarak Başbakanı, Meclis Başkanını dâhil, sekiz kişiyi öldürmüş ve 30 kişiyi yaralamıştır.

ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, özellikle Batılı ülkelerde, teröre karşı gayet kesin bir tutum alınmıştır. Artık 1970 ve 1980'li yıllarında olduğu gibi, Ermeni terör eylemlerinin bu ülkelerde tasvip edilmese de bir tür sempati ile karşılanması, ilke olarak, pek mümkün görülmemektedir. Ancak Ermeni militanların aşırılıkları hatırlandıkça, bu tür hareketlerin yeniden başlaması da tamamen olasılık dışı da değildir. O nedenle diplomatik ilişkileri kuran protokole terörü kınayan ve mücadele gereğini belirten bir madde konması, ileride, gerektiği takdirde, Ermenistan'ı sorumlu tutmak açısından gayet isabetli olmuştur.

Diğer yandan ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin İkinci Protokolde terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadelede tarafların uluslararası toplumun eylemlerini desteklemeye hazır oldukları belirtilmeleri de bu konularda önemli taahhütlerdir.

2.2 İkinci Protokolün Tahlili

Birinci Protokolde olduğu gibi bu Protokol'ün başında da Taraflar önemli veya esas ilişkin olarak gördükleri bazı hususlara değinmekte ve bunları şu şekilde saymaktadırlar: Aralarındaki ikili ilişkilerin karşılıklı çıkarlara saygı ve güven

temelinde geliştirilmesinin hedef olduğu; ilişkilerini, iki ülkenin ortak çıkarları esas alınarak, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye kararlı oldukları; özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği kuruluşları kapsamında ilişkilerini geliştirecekleri; bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için iki devletin işbirliği yapmasının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütleri bulunduğu. Bu protokolde ayrıca Tarafların terör, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri de vurgulanmıştır.

Bu protokolde Tarafların başlıca üç konuda anlaşmış olduklarını belirtmektedirler. Bunlar,

1. Ortak sınırın açılması, 2. İlişkilerin geliştirileceği alanların saptanması, 3. Bu alanlardaki çalışmalarını gerçekleştirmek üzere alt komisyonları da olan Hükümetler arası bir ikili komisyon kurulması

2.2.1 Sınırın açılması

İki ülke arasındaki sınır bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde açılacaktır.

2.2.2 İlişkilerin Geliştirileceği Alanlar

- Dışişleri Bakanları arasında düzenli siyasi istişarelerin gerçekleştirilmesi,
- İlişkilerinin tarihsel boyutuna ilişkin bir diyalog kurulması,
- Ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde yararlanılması,
- Aralarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi
- İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi, uzman ve öğrenci değişiminin teşviki yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması, iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması

- İki ülkenin vatandaşlarını korunması için konsolosluk alanında işbirliği yapılması
- Ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması
- Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi

Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişki bulunmadığından iki ülke resmi makamların düzenlediği veya gerçekleşmesine yardımcı olduğu hiçbir faaliyet yoktur. Üçüncü ülkeler aracılığıyla bir tür kaçak ticaret yapılmakta, ayrıca 50.000 kadar Ermeni Türkiye'ye tatile gelmekte, sayısı tam olarak bilinmeyen 50.000 kadar veya daha fazla Ermeni Türkiye'de kaçak çalışmakta, bazı kişilerin veya bazı özel kuruluşların kültürel faaliyetler gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunlar sadece özel alanda gerçekleştirildiği için iki taraf arasında resmi olarak hangi alanlarda işbirliği yapılacağına saptanmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3 Örgütlenme

Yukarıda sayılan alanlarda yapılacak işbirliğinin planlaması, gerçekleştirilmesi ve denetlenmesi için bir örgütlenmeye gidilmiştir. Buna göre bir Hükümetler arası bir Komisyon kurulacak ve bu komisyonun alt komisyonları da bulunacaktır.

Konsolosluk konuları hariç, yukarıda sayılan çalışma alanlarının her biri için aşağıda gösterilen alt komisyonlar kurulacaktır.

- Siyasi İstişare Alt Komisyonu
- Ulaştırma, İletişim ve Enerji Altyapı ve Şebekeleri Alt Komisyonu
- Hukuki Konulara İlişkin Alt Komisyon
- Bilim ve Eğitim Alt Komisyonu
- Ticaret, Turizm ve Ekonomik İşbirliği Alt Komisyonu
- Çevre Sorunlarına İlişkin Alt Komisyon
- Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon

2.2.4 Yürürlükle İlgili Süreler

Protokol Hükümlerinin yürürlüğe girmesine ilişkin olarak bazı süreler saptanmıştır. Bunların en önemlisi Ortak sınırın protokolün yürürlüğü girmesinden iki ay sonra açılacak olmasıdır.

2.2.5 Bazı Açıklamalar: Karabağ Sorunu, Terör ve Örgütlü Suçlar, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu

İkinci Protokolde özellikle önem arz eden bazı hususlar vardır. Bunlar hakkında aşağıda bilgi veriyoruz.

Ne Birinci ne de İkinci Protokol'de Karabağ Sorunundan bahsedilmemektedir. Karabağ Türkiye ile Ermenistan arasında değil, Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir anlaşmazlık olduğundan bu normaldir. Ancak Türkiye, Ermenistan ile yapacağı bu anlaşmayı, bir noktada olsun, Karabağ sorununa bağlamak istediğinden bu sorunun çözümlenmesi gereği, dolaylı ifadelerle İkinci Protokol'de yer almıştır. Bu Protokoldeki, tarafların “bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmalarının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütleri bulunduğu” ifadeleri Karabağ Sorunu ile ilgilidir. Buna dayanarak Protokol yürürlüğe girdikten sonra Ermenistan'dan bu taahhütleri dikkate alarak bir an önce Karabağ Sorunun çözümüne yönelmesinin istenebileceği öngörülmüştür.

Birinci Protokol'de olduğu gibi bu protokolde de yer alan, iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya bunlara müsamaha etmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerin, geçmişteki Ermeni terörü nedeniyle Türkiye bakımından önemli olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu Protokol'deki tarafların terörizme, sınır aşan örgütlü suçlara, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri ifadeleri de Türkiye için önemlidir zira PKK ve benzeri faaliyetler “sınır aşan” örgütlü suçlara girmektedir. Bazı PKK'lıların Ermenistan'da ikamet ettiğine dair basın haberleri vardır. Protokoller yürürlüğe girdikten sonra Türkiye, bu kişiler o sırada Ermenistan'da zararlı bir faaliyette bulunmasalar dahi, iade edilmelerini isteyebilecektir. Diğer yandan uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele de Türkiye için ayrıca öneme sahiptir. Türkiye tüm bu konuları kurulacak olan siyasi istişare alt komisyonuna veya hukuk işleri alt komisyonlarına getirebilecektir.

İkinci Protokol'ün Türkiye bakımından en önemli bölümü, soykırım iddialarının resmen tartışılmasına olanak sağlayacağı düşünülen bir "Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon" kurulmasıdır. Bu konuda Protokol'deki madde şöyledir: "İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulanmaya konması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin komisyon"

Türkiye'nin 2005 yılında Ermenistan'a önerdiği "Tarihçiler Komisyonu"ndan ilham almışa benzeyen bu metin ciddi belirsizlikler içermektedir. Bu durum metnin üzerinde çok tartışıldığına ve tarafların kabul edebilmesi için de bazı yuvarlak ifadeler kabul etmek zorunda kalındığına işaret etmektedir. Başlıca sorun "tarihsel boyut"un neyi ifade ettiğinin açıklanmamış olmasından ileri gelmektedir. Türkiye için bu deyim öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni sorununu ve bu arada özellikle soykırım iddialarını kapsamaktadır. Ancak Ermeni tarafı bu alt komisyona "soykırım sonuçlarını" tartışma görevini vermek istemiştir. Nitekim Protokollerin imzalanmasından kısa süre önce Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Ermenilerin bıraktığı mallar ve "soykırım kurbanlarının mirasçılara" verilecek tazminat konusunun bu alt-komisyonunda gündeme getirileceği belirtmişlerdir.⁸⁹ Protokoller imzalandıktan sonra da Başkan Sarkisyan da benzer ifadelerde bulunmaya başlamıştır. Soykırım Bilim Adamları Ulusal Derneği Başkanı William Schabas'ın bir mektubuna verdiği cevapta Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun bir tarihçiler komisyonu olmadığını, bu Alt -Komisyonun amacının soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması olduğunu ve Ermeni soykırımının hiçbir şekilde Alt Komisyon'da tartışma konusu olamayacağını ifade etmiştir.⁹⁰ Diğer yandan, yine ilerde göreceğimiz gibi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokollere ilişkin

Başlıca sorun "tarihsel boyut"un neyi ifade ettiğinin açıklanmamış olmasından ileri gelmektedir. Türkiye için bu deyim öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni sorununu ve bu arada özellikle soykırım iddialarını kapsamaktadır. Ancak Ermeni tarafı bu alt komisyona "soykırım sonuçlarını" tartışma görevini vermek istemiştir.

89 Başbakan Tigran Sarkisyan için: "Türkiye'nin sınırlarını tanıyoruz," *Hürriyet*, 9 Ekim 2009. Dışişleri Bakanı Şavarş Koçaryan için: "Armenia Not To Weaken Its Stance On International Recognition Of Genocide," *Panarmenian.net*, 9 Ekim 2009.

90 "Sarkisian to IAGS President: No to Commission of Historians, Yes to Eliminating Consequences of Genocide," *The Armenian Weekly*, 14 Aralık 2009.

kararında Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. Maddesi'ne dayanarak, soykırım konusunun tartışılmayacağına hükmetmiştir. Bu durumda daha Protokoller uygulamaya konmadan iki ülke arasında Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun görevi ve işlevi konusunda derin bir görüş ayrılığı belirmiştir.

2.3 Protokollerin Siyasi Açıdan Tahlili

Bu tahlili Tarafların Protokollerden hangi sorunların çözümlenmesini beklediklerini ve bunu ne ölçüde elde ettiklerini araştırarak yapacağız.

Türkiye'nin Ermenistan'la başlıca üç sorunu vardır. Bunlar iki ülke arasındaki mevcut sınırın tanınması, soykırım iddialarının siyasi bir konu olmaktan çıkarılarak bilimsel bir incelemeye tabi tutulması ve Karabağ sorununun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde çözümlenmesidir. Bu üç sorunu Protokoller açısından incelediğimizde şu durumu görüyoruz.

İki ülke arasında mevcut sınır tanınmışsa da, aşağıda ayrıca göreceğimiz üzere, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin bu tanınmanın sadece sınır geçişlerini ile ilgili olduğuna dair kararı bir tereddüt yaratmış ve bu tanınmanın toprak bütünlüğünü tanımak anlamına gelmeyebileceği gibi bir düşünce doğurmuştur. Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi'nin kararı gereğince Ermeni Tarafının soykırım konusunu görüşmeyeceği kesinleşmiştir. Buna karşılık Ermeni Tarafı tehcir sırasında terk edilen Ermeni malları ile tehcir edenlere ödenecek tazminat konularını "Tarihsel Boyut Alt-Komitesinde görüşmek istemektedir. Üçüncü ve sonuncu sorun olan Karabağ'a gelince, dolaylı bazı atıfla dışında Protokoller bu konuyu ele almamıştır.

Bu durumda Türkiye'nin üç talebinden sadece biri (sınırın tanınması) o da kısmen Protokollerle bir çözüme kavuşmuştur.

Ermenistan'ın Türkiye'den taleplerine gelince bunları resmi ve resmi olmayan olarak ikiye ayırmak mümkündür. Resmi talepler diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasıdır. Bunlar Birinci Protokolle açık bir şekilde sağlanmıştır.

Resmi olmayan talepler soykırım savının tanınması, tehcir edilenlere mallarının iadesi, bu kişilere tazminat ödenmesi ve Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesi olarak özetlenebilir. Protokollerde bu konular yer almamaktadır. Ancak Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun bu taleplerden bazılarının yerine getirilmesi için kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Bu durumda bir kıyaslanma yapıldığında Ermenistan'ın Protokollerden Türkiye'den daha fazla yararlanacak olduğunu söylemek mümkündür.

3. Protokoller Hakkında bilgi verilmesi

Yukarıda değindiğimiz gibi 31 Ağustos 2009 tarihli Ortak Basın Açıklamasında Protokoller için iç siyasi istişarelerin başlatılması hususunda mutabık kalındığı bu istişarelerin altı hafta içinde tamamlanacağı ardından Protokollerin imzalanacağı bildirilmekteydi. Aslında gerçek anlamda istişareler söz konusu olmayıp, daha ziyade bazı kuruluşlara ve kamuoylarına Protokoller hakkında bilgi verilmesinin söz konusu olduğu ve bu bilgilendirmeye Türkiye'den ziyade Ermenistan'ın ihtiyaç duyduğu görülmekteydi.

3.1 Ermenistan'da Bilgi Verilmesi

Ermenistan'da ve Diaspora'da Protokoller hakkında bilgi verme çalışmalarının büyük bir kısmını bizzat Başkan Sarkisyan yürütmüştür. Başkan önce 17 Eylül 2009 tarihinde Ermenistan siyasi parti liderleriyle “Türk-Ermeni ilişkilerinin Normalleştirilmesinin Güncel Durumu” konusunda bir toplantı düzenlemiş ve burada yaptığı konuşmada,⁹¹ özetle, Türkiye ile ilişkiler normalleşecekse buna, Ermeni ve Türk liderlerinin siyasi iradesinin üstünde ve dışında, iki toplumun da katılmasını gerektirdiğini, aksi halde sorunun çözülmeyeceğini, bu süreç çıkmaza girerse çelişkilerin ve husumetin derinleşeceğini, şimdiye kadar hiçbir siyasi kuruluşun Türkiye ile sınırların açılmasını ve bu ülke ile diplomatik ilişki kurulmasını reddetmediğini, Türkiye ile diplomatik ilişki kurmanın Türklerle bir diyalog başlatılması için asgari bir koşul olduğunu ve Türk-Ermeni ilişkilerinde, ekonomik ve siyasetten tarihe kadar uzanan birçok konu bulunduğu söylemiştir.

Başkan Sarkisyan aynı gün medya temsilcisiyle bir araya gelip protokoller hakkında bilgi vermiştir.⁹²

Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan 16 Eylül 2009 tarihinde Parlamento'da bir konuşma yaparak protokoller hakkında ön bilgi vermiş ve Ermenistan'ın soykırımın uluslararası tanınması politikasından vazgeçmeyeceğini vurgulayarak ve bu görüşü Türkiye'de de dile getirmiş olduğunu söylemiştir.⁹³ Nalbantyan ayrıca protokollerde önkoşul bulunmadığını ve Karabağ sorun ile Protokoller arasında bir bağ olmadığını da ifade etmiştir.

Ermeni kilisesi Ermenistan'ın siyasi yaşamında önemli bir yer işgal etmektedir.

91 Konuşmanın tam metni için bkz.:

<http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2009/09/17/news-49/> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

92 “President Serzh Sargsyan Had A Meeting with the Head of Over Thirty Armenian Mass Media Outlets,” *ARKA*, 23 Eylül 2009.

93 “Nalbantyan: Soykırımdan vazgeçmeyiz” *NTVMSNBC.com*, 17 Eylül 2009.

Bu nedenle Başkan Sarkisyan Baş Patrik Başkan Karekin II ile protokoller konusunda bir görüşme yapmıştır.⁹⁴ Baş Patrikliğin Yüksek Ruhani Konseyi 30 Eylül'de yayımladığı bir bildiriye, Türkiye ile Ermenistan arasında önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulmasını ve iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecini memnuniyetle karşıladığını bildirdikten sonra Ermeni halkının Türkiye ile yaşadığı acı tarihi deneyimlere, Türkiye'nin Ermeni soykırımını inkâr eden resmi politikası ve Ermenistan'a karşı hoşgörüsüz tutumuna değinilmiş ve Ermeni soykırımının tartışılmaz bir gerçek olduğu belirtilmiştir.

Sarkisyan, ülkenin başlıca sorunları görüşmek ve bu konuda danışmak üzere, seçildikten kısa bir süre sonra, bir Halk (veya Kamu) Konseyi kurmuştu.⁹⁵ Sarkisyan bu Konsey'de 30 Eylülde yaptığı bir konuşmada Protokollerin Türkiye'ye teslim olmayı veya bu ülke ile ortaklık kurmayı öngören bir antlaşma olmadığını, Türkiye ile mevcut tüm sorunları çözmek veya Türkiye'nin dostu olmak gibi bir amaçları olmadığını, ancak bir diyalog kurabilmek için gerekli ortamı yaratmaya çalıştıklarını, zira Türkiye ile normal ilişkiler kurulması gerektiğini söylemiştir. Ardından Ermenistan'ın Türkiye'den her istediğini alamadığı yolundaki bazı eleştirilere cevap olarak, protokollerin sadece Ermenistan taleplerini içermesinin mümkün olmadığını ayrıca Protokollerin Ermenistan için bazı riskler taşıyabileceğini ancak her konuda risk olabileceğini belirterek protokollerde bir önkoşul olmadığını vurgulamıştır.

Ermenistan Devlet Başkanı "soykırım" konusunda Türkiye ile ilişki kurmanın Ermeni soykırımını unutmak anlamına gelmediğini yüzlerce defa söylediğini, Ermeni soykırımını tanıma sürecinde bir yavaşlama olsa bile bunun protokollerin imzalanmasından değil, gerekli çabanın gösterilmemiş olmasından ileri geldiğini, kendisinin protokollerin imzalanmasının Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını kolaylaştıracağını iddia etmediğini, aksine soykırımı inkâr edenlerin bu protokollere gönderme yapacaklarını, o nedenle soykırımın tanınması konusunda daha ısrarcı olması ve daha fazla çaba harcaması gerektiğini söylemiştir. Protokollerin imzalanmasının soykırımın tanıma sürecinin hızını azaltsa bile bu konuda Türkiye içindeki tartışmayı arttıracığını belirten Sarkisyan "Bizim için önemli olan nedir? Ermeni soykırımının bir ülke tarafından kabul edilmesi mi veya Türkiye'nin, soykırım sözcüğünün kullanılmasını suç olarak kabul eden kanunu iptal etmesi mi ?" demiştir. Tarihi Boyut Alt- Komisyonu'nda Türkiye'nin soykırım konusunu tartışmaya açması olasılığını bulunduğunu söyleyen Sarkisyan Alt- Komisyondaki Ermeni bilim adamlarının bu girişimi püskürtecek inandırıcı karşı görüşler bulmaları gerektiğini belirtmiştir.

94 "Sarkisian to Visit Diaspora to Muster Support for Protocols," *Asbarez*, 24 Eylül 2009.

95 "President of Armenia Serzh Sargsyan Forms Public Council," *RFE/RL*, 12 Mart 2009.

Ermenistan Devlet Başkanı Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırların tanınması konusunda Sovyetler Birliği'nin Kars Antlaşması'nı beş kez tanıdığını ve Ermenistan'ın 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılırken Sovyetler Birliği tarafından imzalanan tüm anlaşmalara riayet edeceğini taahhüt ettiğini söylemiştir. Ancak hemen sonra, bir çelişki teşkil edercesine, protokollerin Ermenistan'ı Kars Antlaşması'nı tanımaya zorlamadığını da ileri sürmüştür.

Sarkisyan sınırların açılmasının Türkiye'nin Ermenistan'da ekonomik yayılmasına neden olacağından korkanlar olduğunu, bu görüşü paylaşmadığını, uzmanların sınırların açılmasının Türklerden ziyade Ermeni üreticilere olanak sağlayacağını söylediğini, zira Türkler için 3 milyonluk, Ermeni üreticiler için 23 misli büyüklüğünde 70 milyonluk bir pazarın söz konusu olduğunu, ayrıca ucuz Türk mallarının Ermeni pazarlarına gireceği için devamlı bir korku bulunduğunu, bunun Ermeni pazarlarında ucuz mal istenmediği gibi bir kanı doğurduğunu, diğer yandan neden kimsenin İran'ın ekonomik yayılmasından korkmadığına şaşığını ifade etmiştir.

Sarkisyan protokollere Karabağ Sorunu arasında bir bağ bulunmadığını vurgulamış, Ermenistan'ın Karabağ konusunda Azerbaycan'a ek bazı tavizler vermesi karşılığında Türkiye'nin Ermenistan ile barış yapmaya razı olduğu iddialarını gülünç olarak nitelendirmiş ve kendilerinin Karabağ politikasının Başkan Koçaryan dönemimin politikasıyla farklı olmadığını ileri sürmüştür. Türklerin Karabağ Sorunu ile Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin aynı zamanda çözümlenmesini söyleyebileceğini ancak bunun onların isteği olduğunu, uluslararası toplumun Karabağ Sorunu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ortak yanı bulunmadığını birçok kez belirttiğini ifade etmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu konuşmasında Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin bir bedeli olduğu ve kendisinin bu bedeli ödemeye hazır bulunduğunu da ifade ederek Protokollere tam bir destek vermiştir.

Ermenistan'da belli başlı siyasi partilerin protokoller hakkındaki tutumları şu şekilde özetlenebilir:

Hükümet koalisyonun büyük ortağı, Parlamentodaki 131 sandalyeden 64'üne sahip, Serj Sarkisyan'ın başkanı olduğu Cumhuriyetçi Parti protokolleri desteklemektedir. Ancak, bu desteğin Türkiye taraftarı oldukları gibi görünmelerini veya öyle gösterilmesini önlemek için Ermenistan için her türlü önkoşulun kabul edilmez olduğunu ve Türkiye dahil, Ermenistan'ın kimseden ultimatoma kabul etmeyeceği vurgulamışlardır.⁹⁶

96 "Armenia Not To Allow Any Country Throwing Around Ultimatums," *PanArmenian.net*, 29 Ekim 2009.

Müreffeh Ermenistan Partisi'nin durumu da Cumhuriyetçi Parti'ye benzemektedir. Diğer bir deyimle protokoller desteklenmekte ve fakat protokollerde Karabağ konusuna değinilmemiş olmasını gibi⁹⁷ göstermelik bazı eleştirilerde bulunmaktadır.

Hukuk Devleti Partisi koalisyonun üçüncü ve küçük ortağıdır. Batı yanlısı olarak bilinen bu parti, ayrıntıya veya tartışmaya girmeden protokolleri tam olarak desteklediğini bildirmiştir.⁹⁸

Eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın partisi olan Ermenistan Milli Kongresi Protokoller hakkındaki tutumunu bir bildiriyle açıklayarak⁹⁹ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin hem iki ülkenin hem de bölgenin yararına olduğunu belirtmiş, buna karşılık Tarihi Boyut Alt-Komisyonu'na şiddetle itiraz etmiş ayrıca Türkiye'nin protokolleri onaylamasını Karabağ sorunu bağlanmasından endişe duyulduğu ifade etmiştir. Bu parti Protokollerin 12 Ekim 2009 tarihinde imzalanmasından sonra tutumunu sertleştirerek ihanetinden bahsetmiş, bir tarih komisyonu kurulması karşılığında sınırın açılmasının sağlandığını, böylelikle Türkiye'nin istediğini aldığını, ayrıca Türkiye'nin sınırların açılmasını Karabağ sorununa bağladığı ileri sürmüştü ve "bu ulusal olmayan" sürece son verilmesinin tek yolunun Serj Sarkisyan'ın istifası olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Ancak Protokoller nedeniyle Başkan Sarkisyan sert eleştirilere muhatap olmaya başlayınca bir kez daha tutum değiştirilerek bu kez ılımlı bir dille de olsa Başkan savunulmuştur.¹⁰¹ Ter-Petrosyan'ın bu tutum değiştirmesinin nedeninin Başkanı değil Protokolleri kurtarmak olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ter-Petrosyan'ın kendi başkanlığı döneminde de Türkiye ile normal ilişkiler kurmak istediği hatırlandığına Protokollere taraf olması normaldir. Ancak ana muhalefet partisi lideri olarak da eleştirilerini sürdürmesi gerektiğinden hayli çelişkili bir duruma düşmüştür.

Kısaca Taşnak Partisi olarak adlandırılan Ermeni Devrimci Federasyonu başından beri ve kesin bir şekilde Protokollerin aleyhinde olmuş, hatta bu nedenle Hükümet koalisyonundan bile çekilmiştir. Ancak bu parti, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesine, diğer bir deyimle diplomatik ilişki kurulmasına ve sınırların açılmasına, bunlar Ermenistan'ın lehine olduğu için, karşı değildir.

97 "Prosperous Armenia party backs ratification of Armenia-Turkey protocols" <http://www.news.az/articles/armenia/1122> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

98 "Orinats Yerkir Supports Government's Position on Armenian-Turkish Protocols," *ParArmenian.net*, 15 Eylül 2009.

99 "Armenian National Congress Concerned About Protocol Ratification Process," *Hetq.am*, 2 Eylül 2009.

100 *Noyan Tapan*, 13 Ekim 2009.

101 "Ter-Petrosian Reaches Out to Sarkisian, Blasts 'Extreme Nationalists' " *RFE/RL*, 11 Kasım 2008.

Diğer yandan bu parti için diplomatik ilişki kurulması ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının farklı kavramlar olduğu görülmektedir. Buna göre Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının ancak Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanıması ve Ermeni halkının hakları iade etmesiyle mümkündür ve bu "haklar" da Türkiye'nin Ermenistan'a toprak verilmesi, tehcire uğrayanların mirasçılarına tazminat ödenmesi ve mallarının iadesi şeklinde özetlenebilir. Taşnaklar ayrıca Protokollere neden karşı oldukları 1 Eylül 2009 tarihinde yayınladıkları bir bildiri ile ortaya koymuşlardır.¹⁰² Bu bildiride yukarıda değindiğimiz "haklar" konusuna ek olarak Protokollerin Ermeni soykırımını "gerçeğini" tartışmaya açmasına ve ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorununu bir önkoşul haline getirilmesine değinilmektedir. Taşnak Partisi her fırsatta yukarıdaki hususları kamuoyunun dikkatine getirmek için çaba harcamış ve bu amaçla gösteriler de düzenlenmiştir. Bunlardan 9 Ekim 2009 tarihinde yapılan gösteriye çok sayıda katılım olmuş¹⁰³ kişiler ellerinde "Protokollere Hayır", "Türkiye'ye Tavizlere Hayır" ve "Ön koşullara Hayır" yazılı pankartlarla Başkanlık Sarayından Soykırım Anıtına kadar yürümüşlerdir.¹⁰⁴ Ayrıca Dışişleri Bakanlığı binasının karşısında elli kişilik bir grup açlık grevi yapmış Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın istifası istenmiştir. Taşnak partisi, 12 diğer parti ile birlikte, 6 Ekim 2009 tarihinde protokoller aleyhinde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride yer alan hususlar, ana hatları itibariyle, yukarıda değindiğimiz Taşnakların 1 Eylül 2009 tarihli bildirisindekiyle aynıdır.¹⁰⁵ Diğer bir deyimle Taşnaklar kendi görüşlerini bu partilere kabul ettirmişlerdir.

Son olarak Miras Partisi'ne değinelim. 2007 Parlamento seçimlerinden önce kurulmuş olan bu partinin lideri Raffi Hovannissian, Amerikan Ermenisi olup Ermenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı'dır. Türkiye'ye karşı gayet sert bir politika izlemek istediği için zamanın Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan tarafından 1992 yılında görevden alınmıştır. Miras Partisi Ermenistan'da Diaspora görüşlerine en açık partidir. Bu yönü ile Taşnaklara benzemektedir. Türkiye ve Türkler karşılığında Taşnaklardan bir farkı yoktur. Miras Partisi protokoller açıklandıktan sonra bunların referanduma sunulmasını ve Başkan Sarkisyan'a güvenilip güvenilmeyeceği hususunda da bir referandum yapılmasını istemiş¹⁰⁶ ancak koalisyonun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti bu teklifi reddetmiştir.¹⁰⁷

102 "ARF Bureau Issues Announcement on Protocols," *The Armenian Weekly*, 1 Eylül 2009.

103 Katılanların sayısı hakkında çok değişik rakamlar verilmektedir. Bunlar 60.000 ile (*Asbarez*, 9 Ekim 2009), 4-5 bin (*PanArmenian.net*, 9 Ekim 2009) arasında değişmektedir.

104 "Demonstration in Yerevan. Protesting Against RA-Turkish Protocols," *PanArmenian.net*, 9 Ekim 2009.

105 "ARF Initiates Multi-Party Anti-Protocol Announcement," *Asbarez*, 6 Ekim 2009.

106 "Le parti Héritage d'opposition a réagi aux protocoles arméno-turcs," *Armenews*, 10 Eylül 2009.

107 "Armenian Politics Stagnate While Threat to Statehood Looms," *Hairenik.com*, 23 Eylül 2009.

Bir süre sonra da protokollerin Anayasaya uygunluğun görüşülmesini Anayasa Mahkemesinden talep etmiştir.¹⁰⁸

3.2 Diaspora’da Bilgi Verilmesi

Diasporada yaşayan Ermenilerin sayısı Ermenistan’dakilerin iki mislinden fazladır. Diaspora Ermenilerinin çoğunluğu Ermenistan’a büyük ilgi göstermekte ve her alanda “anavatanı” yardımcı olmaya çalışmakta bu arada özellikle maddi yardım sağlamaktadır. Bu nedenlerle Ermenistan için Diaspora Ermenileri birinci derecede öneme sahiptir.

Diaspora’yı Ermenistan’dan farklı kılan hususlardan biri soykırım iddialarını Ermeni benliklerinin başlıca ögesi olarak görmeleridir. Bu olgu, Diaspora Ermenilerini, Ermenistan Ermenilerine nazaran, Türkiye ve Türklere karşı çok daha olumsuz davranmaya yöneltmektedir. Bununla beraber tüm Diaspora Ermenileri bu açıdan görmek de yanlıştır.

Diaspora’yı Ermenistan’dan farklı kılan hususlardan biri soykırım iddialarını Ermeni benliklerinin başlıca ögesi olarak görmeleridir. Bu olgu, Diaspora Ermenilerini, Ermenistan Ermenilerine nazaran, Türkiye ve Türklere karşı çok daha olumsuz davranmaya yöneltmektedir. Bununla beraber tüm Diaspora Ermenileri bu açıdan görmek de yanlıştır.

Diaspora Ermenilerini üçe ayırmak mümkündür. Çoğunluğu oluşturduğunu düşündüğümüz bir grup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni talepleriyle fazla ilgili

değildir. Ermeni siyasi kuruluşlarına pek girmezler, eylemlerine katılmazlar ancak Türkiye ve Türklere karşı olmayı sürdürürler.

İkinci bir grup Taşnakların etkisi altında olup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini açıkça dile getirmekte ve Türkiye ve son yıllarda Azerbaycan aleyhindeki her türlü etkinliğe katılmaktadırlar.

Üçüncü bir grup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini tamamen benimsemekle beraber Taşnaklara karşıdır ve onlardan ayrı olarak eylemlerini sürdürmektedir. Genelde varlıklı Ermenilerden oluşan bu grup en fazla ABD’de örgütlenmiştir. Başlıca organları Amerika Ermeni Asamblesi’dir (Armenian Assembly of America). Daha ziyade Kongre’de Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde, Ermenistan lehinde lobi faaliyetlerini yürütmektedir. Bu grup, genelde, gerek buldukları ülke Hükümeti gerek Ermenistan Hükümetiyle iyi ilişkiler içinde olmaya özen göstermektedir.

108 “Heritage Party Applies to Constitutional Court With Initiative to Organize Discussion on Initial Armenian-Turkish Protocols,” *Arminfo*, 23 Eylül 2009.

Türkiye-Ermenistan Protokolleri konusunda Birinci Grup, beklenildiği gibi sessizliğini korurken, ikinci grup Taşnak Partisini sadakatle izleyerek Protokollere kesin cephe almıştır. Üçüncü Grup ise Protokoller konusunda Ermenistan Hükümetinin tutumunu aynen benimsemiştir. Dışarıdan bakıldığında en faal Taşnaklar olduğu için onların Protokoller aleyhindeki tutumunun tüm Diaspora Ermenileri için geçerli olduğu gibi bir kanı edinilmektedir.

Başkan Sarkisyan Protokolleri bizzat Diaspora Ermenilerine açıklamanın doğru olacağını düşünmüş ve bu amaçla Ermeni toplumunun en fazla olduğu Paris, New York, Los Angeles, Beyrut ve Rusya’da Rostov kentlerine giderek bu ülkelerdeki veya komşu ülkelerden gelen Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmeler yapmıştır. Protokollere karşı olanların toplantıların akamete uğramaması için toplantılara hangi örgütlerden kaç kişi çağrılacağı daha önce tespit edilmiş ve böylece istenmeyenlerin toplantılara katılması önlenmiştir. Genel olarak bu toplantılara, yukarıda “üçüncü grup” olarak tanımladığımız, soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini benimseyen ancak Taşnaklara karşı olan varlıklı kişilerden oluşan örgüt ve kişiler çağrılmıştır.

Toplantılarda Sarkisyan bir konuşma yapmış ardından örgüt temsilcileri konuşmuşlardır. Diğer bir deyimle bir müzakere yapılmamıştır. Esasen protokol metinlerinde bir değişiklik yapmak artık mümkün olmadığından bu toplantılarda müzakere değil bilgi verme söz konusudur. Bu husus bazı Diaspora örgütleri tarafından Başkanın ziyaretinden önce kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰⁹ Bu toplantıların genelde başarılı olduğu ve Başkan Sarkisyan’ın protokoller konusunda geniş ölçüde kendisini dinleyenleri ikna ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı görüşlü Ermeniler protokollere karşı gösteriler yapmışlar veya toplantılar düzenlemişlerdir.

Başkan Sarkisyan ziyaretlerine, 2 Ekim 2009 tarihinde Paris’te başlamıştır. Bu şehirdeki Ermeni Soykırım Anıtı’na (besteci-papaz Komitas’ın heykeli) bir çelenk koyarken 300 kadar Ermeni kendisi aleyhinde, “hain” gibi sloganlar atarak töreni sabote etmek istemiş ve polisle çatışmıştır.

Başkan Sarkisyan ABD’ye ayak basmadan önce aleyhindeki faaliyetler başlamış ve Taşnaklar bilinen görüşlerini dile getiren bildiriler yayımlamışlardır. Bu arada özellikle 27 Eylül’de Kaliforniya’da Los Angeles yakınındaki Glendale şehrinde yapılan ve 10.000 Ermeni’nin katıldığı ileri

109 Örnek olarak Ermeni Yardım Derneği (Armenian Relief Society)’nin bildirisi (“ARS Opposes Armenian-Turkish protocols,” *Yerkir*, 30 Eylül 2009) ve Ermeni Devrimci Federasyonu’nun 30 Eylül 2009 tarihli bildirisi (“ARF Statement on Upcoming New York Meeting with President Sarkisian,” *Hairenik.com*, 30 Eylül 2009).

sürülen gösteri dikkati çekmiştir. New York'ta ise, yine Başkan Sarkisyan'ın gelişinden önce 19 Eylül'de yaklaşık 800 kişinin katıldığı bir gösteri yapılmıştır.

Başkan Sarkisyan 3 Ekim günü New York'ta ABD'nin Doğu eyaletlerindeki Diaspora örgütleri temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Görüşmenin yapıldığı otelin önünde yüzlerce kişi ellerinde “Ermeniler Adalet İstiyor, , “Türkiye Soykırımı Tanı”, “Protokollere Hayır!” yazılı pankartlar taşıyarak ve “Protokollere Hayır, Yalanlara Hayır”, “ Ermeni Halkına İhanet Etme” , “Türkiye Suçlu, Cezasını Çekmeli” gibi sloganlar atarak gösteriler yapmıştır. Göstericiler otele girmek isteyince polis tarafından durdurulmuştur.¹¹⁰

Başkan Sarkisyan'ın Los Angeles'teki toplantısının yapıldığı otelin önünde büyük bir gösteri yapılmıştır. Bir Taşnak gazetesine göre göstericilerin sayısı 12.000'dir;¹¹¹ buna karşın Los Angeles polis makamları bu sayıyı 3.000 olarak vermiştir.¹¹² Bu arada “Türk –Ermeni Protokollerini durdurun“ flamasını taşıyan bir uçak otelin etrafında uçmuştur. Göstericiler otele girmeye çalışmışlar ancak güvenlik güçleri kendilerini engellemiştir.¹¹³

Başkan Sarkisyan ABD'den sonra Lübnan'a geçmiş ve burada, 6 Ekim'de, Diaspora örgütleri temsilcileriyle ve Kilikya Baş Patriği Aram I ile ve ayrıca, bir nezaket ziyareti olarak, Lübnan Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Aram I Türkiye ve Türkler aleyhindeki söylemleriyle tanınan Taşnak Partisi'ne yakın bir kişidir. Adı geçen, Sarkisyan'ın Lübnan ziyaretinden önce, 21 Eylül 2009 tarihinde, kendisine bir mektup göndererek protokoller hakkındaki endişelerini dile getirmiş, Ermeni Diasporasının varlığının “soykırımının” doğrudan sonucu olduğunu bildirmiş, soykırımın tanınmasının ve tazminat ödenmesinin Ermenilerin milli mücadelesinin bir parçası olduğunu, soykırım konusunun müzakere sürecine dâhil edilemeyeceğini belirtmiş ve protokollerin Karabağ sorunu üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden bahsetmiştir.¹¹⁴

Başkan Sarkisyan'ın Beyrut ziyareti, Paris, New York ve Los Angeles'teki ziyaretlerine nazaran daha olaylı geçmiştir. Protesto gösterileri hava alanında başlamış, Ermenilerin çok sayıda oturdukları Burç Hamut semtinde dükkânlar kapatılmış, görüşmelerin yapıldığı otelin önünde toplanan kalabalık sloganlar atmış, pankartlar taşımış ve bu arada polisle çatışmış, yaralananlar olmuştur.¹¹⁵

110 “New York Armenians Welcome President Sargsyan with Protest,” *PanArmenian.net*, 5 Ekim 2009.

111 *Asbarez*, 5 Ekim 2009.

112 “LA Rally Brought Together 3000 Protesters” *PanArmenian. Net*, 5 Ekim 2009.

113 “Armenians Organize Action of Protests With Placards ‘No to Protocols’, ‘ Don’t Betray Us’” *Noyan Tapan*, 5 Ekim 2009.

114 “Aram I Appeals To Sarkisian On Protocols,” *Asbarez*, 23 Eylül 2009.

115 “Thousands Protest Protocols in Beirut,” *Asbarez*, 6 Ekim 2009.

Pankartlardan birinde “Sınırları Açarsanız bombaları görürsünüz” yazılı olması bu şehir Ermenilerinin bir kısmının hala şiddet hareketlerine inandığını ortaya koymuştur.¹¹⁶

Başkan Sarkisyan 7 Ekim 2009 tarihinde Rusya’nın Rostov şehrinde Rusya, Ukrayna, Belarus ve Moldavya’daki Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmüştür.

Bu ülkelerdeki Ermenileri diğer ülkelerdeki Ermenilerden ayırmak gerekmektedir; zira bunların büyük bir kısmı, ekonomik nedenlerle nispeten yakın zamanlarda göç etmişlerdir ve halen Ermenistan ile yakın ilişki içindedirler. Onlar için “anavatan” Ermenistan’dır. Ermenistan Devlet Başkanı onlar için de başkandır. Oysa Fransa, Amerika, Lübnan ve diğer birçok ülkelerdeki Ermeniler için Sarkisyan sadece Ermenistan’ın başkanıdır, diğer bir deyimle bir yabancısıdır. Bu olgu Rostov’da yapılan toplantıyı da etkilemiş olup burada protokollere karşı bazı eleştiriler yapılmışsa da katılanların çoğu Başkan Sarkisyan’ı desteklemiştir.¹¹⁷

Sonuç olarak Ermenistan Devlet Başkanı’nın yaptığı ziyaretlerin Diasporayı ikiye ayırdığı gözlemlenmiştir: Başkan Sarkisyan’ı izleyerek Protokollere taraf olanlar ve Taşnakları izleyerek Protokollere karşı çıkanlar. Ancak bu durum yaklaşık altı ay kadar sürmüş ve 22 Nisan 2010 tarihinde Ermenistan’ın Protokollerin onay işlemlerini durdurmasıyla sona ermiştir.

3.3 Türkiye’de Bilgi Verilmesi

Protokoller hakkında Türkiye’deki bilgilendirme siyasi düzeyde olmuştur. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Protokollerin imzalanmasından önce, Eylül 2009 ayı içinde, Parlamentodaki muhalefet parti liderleri ile parlamento dışında kalan ancak %1’in üzerinde oy olan parti liderleri ile görüşmeler yapmıştır. Protokollerin imzalanmasından sonra ise 21 Ekimde TBMM’ne bilgi vermiştir.

Davutoğlu Meclis konuşmasında Türkiye’nin Ermenistan ile olan sınırının tanınması konusu üzerinde özellikle durmuş ve özetle Ermenistan’ın toprak talebinde bulunduğu gibi iddiaların hukuken herhangi bir geçerliliği olmadığını Ermenistan tarafından da teyit edildiğini, bu teyidin Birinci Protokol’de “uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarına” atıfta bulunularak yapıldığını, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tanımlayan iki anlaşma

116 “Sarkissian à Beyrouth: manifestation contre le rapprochement avec Ankara” *Armenews*, 7 Ekim 2009.

117 “Ara Abrahamyan Slashed Protocols” *News.am*, 10 Ekim 2009.

olduğunu, birisinin Moskova Anlaşması (16 Mart 1921), ikincisinin Kars Anlaşması (13 Ekim 1921) olduğunu, diğer yandan her iki antlaşma da Sevr Anlaşması'nın geçersiz olduğunu kayıt altına aldığını söylemiştir. Davutoğlu uluslararası hukuka göre her iki antlaşmanın halen yürürlükte olduğunu vurgulamıştır.

İkinci Protokol'de yer alan “Tarihi Boyut Alt Komisyonu” konusunda Dışişleri Bakanı, bu komisyonunun yapacağı çalışmalarda tarihsel kaynak ve arşivleri tarafsız ve bilimsel bir incelemeye tabi tutmasının kayıt altına alındığını, böylelikle Ermenistan'ın “tarafsız bilimsel inceleme”yi kabullendiğini, diğer bir deyimle bu konunun sadece tek taraflı hafızalarla çözümlenmeyeceğinin kabul etmiş olduğunu, Türkiye'nin hiçbir milleti karşısına almadan adil bir hafıza oluşturmaya çalıştığını belirtmiştir.

Türkiye için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Türkiye'nin toprak bütünlüğü kadar aziz olduğunu belirten Davutoğlu, Karabağ sorunun çözümü için Türkiye'nin on yedi yıldan beri gösterdiği çabaları hiç aksatmadan sürdüreceğini, iki ülkenin aralarındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin yetmeyeceğini, bölge için kapsamlı bir normalleşme olması gerektiğini söylemiştir.

Dışişleri Bakanı son olarak protokollerle “hem Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeniden tanzim edilecek, hem Türk ve Ermeni milletleri tekrar birbirlerini anlayacak bir ortak adil hafızada buluşacak hem de aziz bildiğimiz Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü temin edecek bir barışın önü açılacak. Bunların hepsini bir arada gerçekleştirmeyi hedefliyoruz” demiştir.

Muhalefet parti sözcülerinin veya kendi adlarına konuşan milletvekillerinin genelde protokollere karşı olumsuz bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür. Bu görüşler başlıca şu noktalarda toplanabilir:

- Protokollerin Ermenistan'ın Türkiye'ye (ve Azerbaycan'a) karşı tutumunda bir değişiklik yapmamış olması
- Protokollerin Türkiye ile Azerbaycan arasında derin bir krize neden olmuş olması,
- Azerbaycan çıkarlarının yeterince korunduğunun açıkça belirtilmemiş olması
- Protokollerde Kars Antlaşması'nın zikredilmemesinin Türkiye'ye hukuki zemin kaybettirmesi, Türkiye'nin Nahcivan üzerindeki hak ve sorumluluğundan feragat ettiği gibi bir sonuç doğurması

- Tarihi Boyut Alt-Komyonu'nun görev tanımının son derece muğlak olması, Alt Komisyon'un esas görevinin 1915 olaylarını gün ışığına çıkarmak olduğunun belirtilmemesi, bu Komisyonuna iki ülke tarihçileri dışında da katılacaklar olması
- Protokollerin TBMM'ne getirilmeden Amerikan Senatosu'na içerikleri hakkında bilgi verilmiş olması
- Bu protokollerin “soykırımı” kabul eden İsviçre'de hazırlanmış olması da eleştirilmiştir.

4. Protokollerin İmzalanması

Türkiye-Ermenistan Protokolleri 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih şehrinde imzalanmıştır. İmza töreninde ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışışleri Bakanı Bernard Kouchner, ev sahibi ve arabulucu devlet sıfatıyla İsviçre Dışışleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, AB Bakanlar Komitesi Başkanı Slovenya Dışışleri Bakanı Samuel Zbogar ve AB Dış Politika-Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana hazır bulunmuştur. Genel olarak çok meşgul olan bu kişilerin törene katılması Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasına büyük önem verildiğini gösteriyordu.

Televizyonların canlı olarak verdiği tören bildirilen saatte (Türkiye saati ile 18,00) başlayamadı ve bu garip durumun nedeni hakkında da bilgi verilmedi. Daha sonra Ermenistan Dışışleri Bakanı Edward Nalbatyan'ın Davutoğlu'nun yapacağı konuşmada yer alan bazı ifadeleri tasvip etmediği için protokolleri imzalamak istemediği anlaşılmıştır. Yaklaşık üç saat boyunca Nalbatyan, özellikle Bayan Clinton tarafından ikna edilmeye çalışılmış Rusya Dışışleri Bakanı Lavrov'un Nalbatyan'a protokolleri imzalaması tavsiyesinde bulunması ve ayrıca dışışleri bakanlarının törende konuşma yapmamaları hususunda mutabakata varıldıktan sonra Protokoller imzalanmıştır.

Basın haberlerine göre Nalbatyan Davutoğlu'nun yapacağı konuşmada Karabağ'a dolaylı bir şekilde atıf yapılmasına itiraz etmişti.¹¹⁸ Ancak Davutoğlu'nun konuşma metninde¹¹⁹ kimseyi rahatsız edecek bir ifade yoktu hatta Karabağ kelimesi dahi bulunmuyordu. Kanımızca Nalbatyan, Protokoller için gerek Ermenistan gerek Diaspora'daki olumsuz tepkileri

118 “İşte Ermenilerin Kabul Etmediği Davutoğlu'nun Konuşması” *Zaman*, 12 Ekim 2009.

119 “Address by Turkish FM Davutoğlu on Signing the Protocols Between Turkey and Armenia” *TurkishNY.com*. 19 Ekim 2009.

dikkate alarak, protokolleri istemeye istemeye imzaladığı kanısını vermek üzere, bu şekilde davranmıştır.

Protokollerim imzalanmasından iki gün sonra Bursa’da yapılan Ermenistan-Türkiye milli maçına Başkan Sarkisyan da geldi ve bu ziyaret, protokollerin imzalanmış olmasının yarattığı olumlu havayı pekiştirdi.

Buna karşılık Azerbaycan, Türkiye’nin her düzeyde verdiği taahhütlere rağmen, protokollerin imzalanmasından hoşnut olmamış ve iki ülke arasında, açığa vurulmayan ancak varlığı hissedilen bir gerginlik yaşanmıştır. Bursa’daki milli maçta FIFA kuralları gereğince Azerbaycan bayraklarına izin verilmemesi, stada getirilen bayrakların toplanması, sonra bunlardan bir kısmının bazı yerlere atıldığına saptanması, duygusallığı zaten doruk noktasına çıkmış olan Azerbaycan kamuoyunda istismar edilmiş bunun sonucu olarak Bakû’deki Türk şehitliğinin Türk bayrakları indirilmiş bu da Türkiye’de gayet olumsuz karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Bakû’yü ziyaret etmesinden sonra Şehitliğe yeniden Türk bayrağı çekildiyse de, tam o sırada Azeri doğal gazı fiyatının artırılması için yapılan tartışmaların da etkisiyle, iki ülke kamuoyunda birbirlerine karşı bir kırgınlık ve güvensizlik belirmiştir. Bir gazetenin dediği gibi iki devlet tek millet anlayışı çatırdamıştır.¹²⁰ Ancak kısa zaman sonra Protokollerin Karabağ sorunu çözüm yoluna girmedikçe uygulanamayacağı anlaşılınca Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de düzelmiştir.

Başkan Sarkisyan Protokollerin imzalandığı gün olan 12 Ekim’de “Ermenistan Cumhuriyeti halkına ve tüm Ermenilere” hitaben bir bildiri yayınlamıştır.¹²¹ Bu bildiri de, özetle soykırım gerçeğini sorgulanamayacağı, bunun bilinen bir olay olduğu ve tüm ilerici insanlık tarafından tanınması ve kınanması gerektiği, kurulacak olan alt- komisyonun bir tarihçiler komisyonu olmadığı, Ermenistan ile Türkiye arasındaki mevcut sınır sorununun uluslararası hukukun kabul edilen kurallarına göre çözümlenmesi gerektiği. Protokollerin bunun ilerisine gitmediği, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorunun çözümlenmesi ile bağlantılı olmadığı ve Ermenistan’ın, Protokollerde yer alan toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükmünü hiçbir şekilde Karabağ sorunu ile ilgili görmediği, Türkiye Protokolleri makul bir zaman içinde onaylamaz, içerdiği tüm hükümleri gösterilen zamanlarda uygulamaz veya gelecekte onları ihlâl ederse Ermenistan uluslararası hukuka göre gerekli adımları derhal atacağı gibi hususlar yer almaktadır. Başkan Sarkisyan’ın, Protokollerin imzalanmasından memnunluk duyması gerekirken Türkiye’nin kabul edemeyeceği yorumlarda bulunmaya başlamaya hayretle karışmıştır.

120 *Hürriyet*, 19 Ekim 2009

121 “Address of the President of Armenia to the people of the Republic of Armenia and to all Armenians” 10 Ekim 2009. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2009/10/10/news-51/> (Son Erişim: 6 Ocak 2014)

Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu görüşleri aşağıdaki nedenlerle Türkiye'nin Protokollerden olan beklentilerine ters düşmektedir.

Sarkisyan Ermeni soykırım gerçeğinin sorgulanamayacağını bu olayın tüm ilerici insanlık ve tarafından tanınması ve kınanması gerektiğini söylerken Türkiye soykırım iddialarını kesinlikle reddetmekte ve bu iddialarının yabancı ülkeler parlamentoları tarafından kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

Sarkisyan kurulacak olan Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun bir tarihçiler komisyonu olmadığı ileri sürerken Türkiye 1915 olaylarının tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesini istemekte ve söz konusu Alt-Komisyonu'nun işlevinin bu olması gerektiğini belirtmektedir.

Ermenistan Devlet Başkanı iki ülke arasındaki sınırı çözümlenmesi gereken bir sorun gibi takdim etmiştir. Oysa bu sorun 1921 yılına ait Moskova ve özellikle de aynı yıl imzalanan Kars Antlaşmasıyla çözümlenmiştir. Ayrıca Birinci Protokol'de taraflar bu sınırın karşılıklı olarak tanındığını teyit etmişlerdir.

Protokollerde Karabağ sorunundan bahis olmadığı doğrudur. Ancak Türkiye, sadece Azerbaycan ile olan ilişkileri nedeniyle değil, Güney Kafkasya'da barış ve işbirliğini engellediği için de Karabağ sorunuyla ilgilenmek ve çözümüne katkıda bulunmaya çalışmak istenmektedir. Türkiye'nin böyle hareket etmesi Protokollere aykırı değildir.

Sarkisyan'ın Protokollerdeki toprak bütünlüğüne ve sınırlarının dokunulmazlığına ilişkin ifadelerin Karabağ sorunu ile ilgili bulunmadığına dair sözlerinin hukuki alanda değeri yoktur. Uluslararası hukuka göre Karabağ Azerbaycan'a aittir ve Ermenistan, Karabağ'ı ve çevresindeki Azerbaycan illerini işgal etmekle, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve sınırların dokunulmazlığını ihlâl etmiştir.

Sonuç olarak Başkan Sarkisyan'ın bu bildirisi iki ülke arasındaki başlıca sorunlar olan soykırım iddiaları ve sınırların karşılıklı olarak tanınması konularında görüş ayrılıklarının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye Protokolleri uygulamak için Karabağ sorunun çözümü yönünde önemli gelişmeler olmasını beklerken, Ermenistan Protokollerle Karabağ sorunu arasında bir ilişki olmadığına ısrar etmektedir.

Protokollerin imzalandığı gün sarf edilen bu sözler aslında Protokollerin ölü doğduğunu göstermektedir.

Resmi makamlar Sarkisyan'ın bu olumsuz görüşlerinden etkilenmemiş görünürken Türkiye'de protokollere karşı bir muhalefet belirmiştir. Bu

çerçevede CHP ve MHP Protokollere kesinlikle karşı olduklarını TBMM’de açıklamışlardır. Ayrıca iktidar partisi içinde de, Protokollere karşı olanların bulunduğu söylenmiştir. Başbakan Erdoğan partisinin Meclis Grubunda yapmış olduğu bir konuşmada “Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar çözüm yoluna girerse kamuoyumuz, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini benimseyecektir. TBMM’nin Protokolleri onaylaması çok daha kolaylaşacaktır”¹²² sözleriyle kamuoyunda ve Meclisteki bir muhalefet olduğuna işaret etmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Protokollerin Kafkasların istikrarına ve özellikle Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin sona erdirilmesine olumlu etki yapacağını, böyle bir gelişmenin TBMM’nin onay sürecini olumlu etkileyeceğini, aksi halde Meclis’te onay hususunda olumsuz bir eğilim belireceğini söylemiştir.¹²³

Ermenistan’ın Protokollerin herhangi bir ön koşula bağlanmadan uygulanmaya konmasına ve sınırın açılmasına ilişkin görüşünün ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından desteklendiği görülmüştür.

Diğer yandan Protokollerinin Türk kamuoyu tarafından desteklenmediği de görülmüştür. Türkiye’de Ocak 1010 ayında “Ermeni Açılımını Destekliyor musunuz” * sorusuna deneklerin % 63,5’i hayır cevabını vermiştir.¹²⁴ Evet diyenler %20, cevap vermeyenler %16,5’dir. Görüleceği üzere hayır oranı çok yüksektir ve büyük olasılıkla

Azerbaycan’ın “Ermeni Açılımı”ndan olumsuz etkileneceği kanısının bir sonucudur. Bu oranın siyasi alanda sonucu, Protokollerin TBMM tarafından kabul edilmesi olasılığını azaltmasıdır.

Ermeni kamuoyu yoklamalarında durum hayli farklıdır. Türkiye ile her türlü temasın artmasını isteyenlerin oranı (yaklaşık %30) ile bu tür temaslara karşı olanların oranına (yaklaşık %30) hemen hemen eşittir. Buna karşı %40 civarında kararsız bulunmaktadır.¹²⁵ Protokollerin Ermenistan için iyi mi kötü mü sorusuna “iyi” olarak cevap verenlerin oranı ise %36’dır. Kısaca Ermenistan kamuoyunun çoğunluğu Protokolleri desteklememektedir. Ancak %40 oranında kararsızın bulunması ileride Ermeni kamuoyunun, Türk kamuoyuna nazaran, daha kolay tutum değiştirebileceğini göstermektedir.

Bu arada Ermenistan’ın Protokollerin herhangi bir ön koşula bağlanmadan

122 “Protokol Onayında Karabağ Unutulmaz” *Hürriyet*, 14 Ekim 2009.

123 “Turkey’s Davutoğlu Links Armenia Rapprochement with Karabagh, Makes Case For Historical Review” *Al Jazeera*, 27 Ekim 2009.

124 “Önce Açıldık, Sonra Çakıldık” A&G Araştırması. Akşam, 16 Ocak 2010.

125 “Un Sondage Arménien Montre un Faible Appui Populaire au Rapprochement Avec la Turquie” *Armenews*, 9 Nisan 2010.

uygulanmaya konmasına ve sınırın açılmasına ilişkin görüşünün ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından desteklendiği görülmüştür.

Başbakan Erdoğan Aralık 2009 ayında ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında görüştüğü Başkan Obama kendisini, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için attığı cesur adımlardan dolayı tebrik ve bu yolda ilerlemesi için de teşvik ettikten sonra¹²⁶ Protokollerin Meclisten geçirilmesini istediğini de bildirmiştir.¹²⁷ Erdoğan ise Obama ile yaptığı görüşme hakkında basına verdiği bilgide Minsk Grubu'na hız kazandırılmasının Türkiye Ermenistan ilişkilerine normalleştirilmesine olumlu etki yapacağını ifade ederek¹²⁸ Türkiye'nin Karabağ Sorunu ile Protokoller arasında bağlantı kurduğuna işaret etmiştir.

Başbakan Erdoğan 2010 yılı Ocak ayında Moskova'yı ziyareti sırasında Protokoller konusunu da görüşmüş ve Karabağ sorunu için Rusya'nın daha fazla inisiyatif almasını Başbakan Putin ve Devlet Başkanı Medvedev'den istemiş ayrıca Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ sorunun çözümü ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Ancak Başbakan Putin ve Dışişleri Bakanı Lavrov Erdoğan'la görüşmelerden hemen önce bu iki sorunun beraberce ele alınmasının güçlüğüne değinmişlerdi.¹³⁰ Diğer yandan Lavrov bu konudaki bir soruya verdiği cevapta ihtiyatlı bir dil kullanarak Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını desteklediklerini, bunun diğer süreçlerle bağlanmasına (Karabağ'ı kastediyor) karşı olduklarını, tarafların daha önce varılmış mutabakatlara riayet etmesi gerektiğini, Rusya'nın mümkün olduğu kadar yardımcı olmaya çalıştığını, ancak bu konunun çözümünün) doğrudan ilgili olan Türkiye ve Ermenistan'a bağlı olduğunu söylemiştir.¹³¹

Protokollerin herhangi bir önkoşula tabi tutulmadan iki ülkenin Parlamentoları tarafından onaylanması görüşü Avrupa Birliği tarafından kabul görmüştür. Birliğin Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton bu konuda bir çağrı yapmış¹³² diğer yandan Avrupa Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Stefan Füle Ermenistan'ı ziyareti sırasında Türk-Ermeni Protokollerinin önkoşul olmadan ve makul bir süre içinde Meclislerce onaylanmasını

126 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7" *Asbarez*, 7 Aralık 2009

127 *Zaman*, 8 Aralık 2009

128 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7" *Asbarez*, 7 Aralık 2009

129 "I Call On Russia to be initiative in Karabagh Issue: Erdogan" *News.am*, 15 Ocak 2010.

130 "Russia Tells Turkey to Drop Karabagh Linkage" *Asbarez*, 13 Ocak 2010; "Rusya'dan Ermenistan Çıkışı" *Sabah*, 14 Ocak 2010.

131 "Russia's Only Link is Participation in Protocols' Signing Ceremony: Lavrov". *News.am*, 22 Ocak 2010.

132 "ABD'den Ermenistan ve Türkiye'ye Protokoller Onaylansın Çağrısı" *Tert.am/tr*, 6 Nisan 2010.

gerektiğini tekrarladıktan sonra “Avrupa Birliği’ne üyelik çerçevesinde komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunmak çok önemlidir” demiştir. Ermenistan’da ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi bağlamında dile getirilen bu sözler, Türkiye Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmadığı takdirde Avrupa Birliği’ne üye olamayacağı gibi bir anlam taşıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ertesi 7 Nisan 2010 tarihinde bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

Türkiye, etkin biçimde uyguladığı sıfır sorunlu komşuluk politikasıyla esasen iyi komşuluk ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Türkiye, komşusu Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesine yönelik süreçte, en başından itibaren, bölgesel barış, istikrar ve uyum vizyonu çerçevesinde güçlü bir siyasi irade sergilemiştir. Türkiye’nin bu güçlü iradesi, aynı zamanda, Güney Kafkasya’da kapsamlı barış, istikrar, huzur ve refahın tesisine duyulan ihtiyacı gereğidir.

Türkiye’nin üstlendiği bu misyonun kendisine hatırlatılmasına ihtiyacı bulunmamaktadır.¹³³

Ermenistan’da ABD, Rusya ve Avrupa Birliği’nden alınan bu desteğe rağmen Türkiye’nin tutum değiştirmeyeceğinin anlaşılması rahatsızlık yaratmıştır. Başkan Sarkisyan, Türkiye Protokolleri onaylamakta gecikirse Ermenistan’ın uluslararası hukukun öngördüğü imkânları kullanacağı ifade ederek Ermenistan’ın Protokollerden çekilebileceği imâ etmiştir.¹³⁴ Diğer yandan Ermenistan Meclis Başkanı Türkiye Protokolleri onaylamadan Ermenistan’ın onaylamayacağını söylemiştir.¹³⁵ Başkan Sarkisyan ayrıca Meclise gönderilmiş Protokollerin, gerektiğinde, tasdik edilmeden geri çekilmelerine imkân verecek bir kanun değişikliği yapılacağını söylemiş¹³⁶ ve böyle bir kanun 23 Şubat 2010 tarihinde kabul edilmiştir.¹³⁷

Bu arada Başkan Sarkisyan’ın soykırım iddiaları konusunda yeni bir yaklaşımı görülmüştür. Cumhuriyetçi Parti Kongresinde yaptığı bir konuşmada Protokollerin imzalanmasının ve Türkiye ile ilişkiler kurulmasının Ermeni soykırımının terk edildiği veya unutulduğu anlamına gelmeyeceğini, aksine

133 “SC: 16, 7 Nisan 2010, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü’nün Bir Soruya Cevabı” http://www.mfa.gov.tr/sc_-16_-7-nisan-2010_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

134 “Statement by President Serzh Sargsyan at 12th Convention of Republican Party” *Noyan Tapan*, 30 Kasım 2009.

135 “Armenia Won’t Ratify Protocols Before Turkey Says Speaker” *Asbarez*, 24 Aralık 2009.

136 “Sargsyan About Obama’s Efforts” *Largir.am*, 10 Aralık 2009.

137 “Armenian Parliament Ratifies Law on Nullifying International Treaties” *Asbarez*, 24 Şubat 2019.

Türkiye ile ilişkiler kurulması sayesinde Türk halkı ile karşılıklı etkileşimle Türkiye’de ve dünyada soykırımı tanıma sürecinin hızlanmasının mümkün olacağını söylemiştir.¹³⁸ Görüldüğü gibi Başkan Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştikten sonra Türkiye’nin soykırım iddialarını tanıması konusunu ele alacağını ve bu alanda Türk halkından yardım görebileceğini ifade etmektedir.

5. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Protokollere İlişkin Kararı

Birçok ülkede siyasi önemi bulunan antlaşmaların parlamento tarafından onaylanması gereklidir. Bu onayda ülkelerin büyük çoğunluğunda Anayasa Mahkemesi’nin bir rolü yoktur. Bizde olduğu gibi Anayasa Mahkemesi ancak bir anlaşmanın anayasaya aykırı olduğu ileri sürülürse bunu inceleyerek karara bağlar. Ermenistan’da ise bunun tersine bir uygulama vardır. Ermenistan Anayasasının 100. maddesine göre uluslararası antlaşmaların, onay için Parlamento’ya sevk edilmeden önce, Anayasa Mahkemesi’nce Anayasaya uygunluklarının incelenmesi gerekmektedir.

Protokoller Başkan Sarkisyan tarafından 19 Kasım ‘da incelenmek üzere Anayasa Mahkemesi’ne gönderilmiştir.¹³⁹ Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihli bir kararla Protokolleri Anayasaya uygun bulmuştur. Mahkeme bu kararının gerekçelerini 18 Ocak’ta açıklamıştır. Bu metnin incelenmesinden, yorum yoluyla Protokollerin bazı maddelerinin kısıtlandığı ve bazı ön koşullar getirildiği, kısaca Protokollerde bazı değişiklikler yapıldığı görülmüştür.

Bu alışılmamış uygulama karşısında Türkiye Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır:

10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokollerine ilişkin olarak Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihinde, anayasaya uygunluk kararını kısa bir metinle açıklamıştı. Bu kere Mahkeme gerekçeli kararını yayımlamıştır. Söz konusu kararda, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir.

Bu karar, söz konusu Protokollerin müzakere gerekçesini ve Protokollerle hedeflenen temel amacı sakatlamaktadır. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez.

138 “Statement by President Serzh Sargsyan At 12th Convention of Republican Party” *Noyan Tapan*, 30 Kasım 2010.

139 “Armenia Submits Protocols to Constitutional Court: What Next?” *The California Courier Online*, 26 Kasım 2009.

Türkiye, uluslararası alandaki taahhütlerine olan her zamanki sadakati istikametinde söz konusu Protokollerin asli hükümlerine bağlılığını muhafaza etmektedir.

Aynı sadakati Ermenistan Hükümetinden de beklemekteyiz.¹⁴⁰

Önce Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin genelde iktidardaki hükümet veya Devlet Başkanının politikaları doğrultusunda hareket etmekte olduğunu geçmiş olayların gösterdiğini belirtelim, Diğer bir deyimle aşağıda değineceğimiz “yorum yoluyla değişikliklerin” hepsi Ermenistan Başkanı ve Hükümetinin savunduğu hususlardır.

Anayasa Mahkemesi böyle bir kararı neden almıştır? Türkiye ve Ermenistan arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Protokollerin müzakeresi sırasında bazı konularda tam bir anlaşma sağlanamamış, ancak metnin bir an önce imzaya hazır hale getirilmesinin yarattığı baskı altında bazı maddeler muğlâk bir şekilde yazılmış, diğer bir deyimle ne anlama geldikleri yoruma bağlı olmuştur. Anayasa Mahkemesinin kararı söz konusu maddeler hakkındaki Ermenistan'ın savunduğu görüşleri benimsemiştir. Anayasa'nın 102 maddesine göre Anayasa mahkemesinin kararları nihai olduğundan, bu maddelerin başka türlü yorumlanması mümkün değildir. İkinci neden ise Ermenistan'ın kamuoyunda ve Diaspora'da Protokollere karşı öne sürülen itirazları Anayasa Mahkemesi Kararı yoluyla ortadan kaldırmaktır. Böylece bu karar Ermenistan Hükümetin Protokol hakkındaki bazı yorumlarına yasallık kazandırmıştır. Ancak Ermenistan Anayasasının kararlarının hiçbir şekilde Türkiye'yi bağlamadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararında Protokolleri yorum yoluyla değiştiren hususlar şöyle özetlenebilir:

- Karar, yukarıda değindiğimiz, 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11. Maddesine atıf yapmakta ve protokollerin bu maddeye aykırı olarak yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağını ifade etmektedir. Bilindiği üzere “1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da vuku bulmuş olan Ermeni soykırımının” uluslararası tanınması görevinin desteklediğini belirten bu madde “soykırım” bir gerçek olarak kabul etmektedir. Gerçek olduğu için de Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun 1915 olaylarının soykırım olup olmadığının tartışılması Ermenistan Anayasasına uygun olmamaktadır.

140 “No: 14, 18 Ocak 2010, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı Hk.” http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa.

- Ayrıca, Ermeni yetkililer söz konusu Alt- Komisyon'un soykırım iddialarını değil, Ermeni tehcirinden sonra sahipsiz kalan Ermeni mallarının iadesi, tehcir edilen Ermenilerin mirasçılara tazminat ödenmesi ve Türkiye'deki, kiliseler gibi, Ermeni eserlerinin korunması gibi sorunların tartışılması gerektiğini söylemişlerdir.
- Anayasa Bildirgesinin 11. maddesinin yarattığı ikinci sorun Doğu Anadolu için Batı Ermenistan deyimini kullanmasıdır. Böylece Türk topraklarının bir kısmının Ermenistan'a ait olduğunu ileri sürülmekle ve dolaylı bir şekilde bu topraklar üzerinde hak iddia edilmektedir.
- Anayasa Mahkemesi kararında iki ülke arasındaki ortak sınırın taraflarca tanındığına temas edilmemiştir. Buna karşın sınırın geçilmesi konusunda bazı muğlak görüşler belirtilmiştir. Buna göre sınırın açılması bağlamında Ermenistan'ın yükümlülüğü, sınır geçiş noktalarında normal işlemler yürütülmesini güvenceye almak üzere, yasal-örgütsel ve kurumsal sorunların çözülmesidir. Bu sözler ortak sınırın sadece geçiş işlemlerinin yapılabilmesi için tanınmış olduğunu belirtmekte ve sınırın "siyasi yönden" tanındığına dair bir ifade içermemektedir. Bundan tanınmanın sadece "teknik nedenlere" olduğu ve özellikle tarafların toprak bütünlüğünün tanındığı anlamı gelmediği sonucu çıkmaktadır. Tanıma teknik nedenlere bağlandığına göre ileride, uygun bir zamanda, tarihsel hakları olduğu gibi bir iddia ortaya atarak Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasına zemin sağlamakta veya öyle yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.
- Anayasa Mahkemesi Kararında Protokollerdeki yükümlülüklerin iki devlet arasındaki ilişkiler için olduğu ve hiçbir şekilde üçüncü bir taraf ile olan ilişkileri ilgilendiremediği belirtilmiş ve böylelikle Protokollerin Karabağ sorunuyla hiç bir ilgisi bulunmadığı ifade edilmek istenmiştir. Protokollerde Karabağ'a doğrudan atıf yoktur. Ancak, ikinci protokolde "bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapılması, bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normlarının esas alınarak barışçı bir şekilde çözülmesi için tarafların taahhütte bulunulması" gibi ifadeler, dolaylı olarak, Karabağ sorununu ilgilendirmektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi bu ifadelere değinmemiştir.

Anayasa Mahkemesi Kararına göre Protokollerde uygulanması gereken iki ana husus vardır. Birincisi sınırların açılması, ikincisi diplomatik ilişkilerin tesisidir. Protokollerdeki başka yükümlülükler sadece sınır açıldığında ve diplomatik ilişkiler kurulduğunda hukuken sonuç doğuracağı belirtilmektedir. Bu, dolaylı bir şekilde, sınır açılmadan ve diplomatik ilişki kurulmadan İkinci Protokoldeki işbirliğinin gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Anayasa Mahkemesi kararı, bu mülahazalar göz önünde bulundurulmak kaydıyla, her iki protokolün de Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olduğunun kararlaştırıldığını belirtmektedir.

Türkiye'nin yukarıda metnini verdiğimiz Dışişleri Bakanlığı açıklamasıyla Anayasa Mahkemesi'nin kararına itiraz etmesi üzerine bazı ülkeler Mahkeme'nin Protokollerin Anayasa'ya uygun olduğuna karar vermesinin esas olduğu, karardaki diğer hususların ve kararın gerekçesinin bu uygunluğu değiştirmediklerini ileri sürülmüştür. Oysa karar metni dikkatle okunduğunda “davanın incelenmesinin sonuçlarına dayanarak ve kararda ortaya konan hukuki durumları göz önünde bulundurarak “kararın alındığı belirtilmektedir. Diğer bir deyimle karar metninde Karabağ, soykırım iddiaları, sınırın tanınması ve diğer bazı hususlar hakkında ileri sürülen görüşler saklı kalmak kaydıyla Protokoller Ermenistan Anayasa'na uygun bulunmuştur. Kısaca bu karara göre iki ülke, Protokollerin uygulanması çerçevesinde, Karabağ sorunun ele alamayacaklardır. Ayrıca Ermenistan Hükümeti Türkiye ile soykırım iddialarını görüşemeyecektir. İki ülke arasındaki sınırın tanınması Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınması anlamına gelmeyecektir.

Sonuç olarak Ermenistan'ın Anayasa Mahkemesi'nin Protokolleri, Ermeni görüşlerine göre değiştirmeye çalıştığı ve Türkiye'nin en fazla önem verdiği iki konuyu (soykırım iddiaları ve sınırın tanınması) adeta ortadan kaldırdığı ve Protokolleri Ermenistan'ın en üzerinde durduğu diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasını sağlayan araçlar hale getirmek istediği görülmektedir. Böylelikle Protokoller Türkiye bakımından yarar sağlamayan bir hale gelmiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi süreci de başa, Protokollerin imzalanmasından önceki duruma, dönmüştür.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararına karşı Türkiye'de gösterilen tepkilere gelince bunların başında, yukarıda tam metnini verdiğimiz Dışişleri Bakanlığı açıklamasını görmekteyiz. Başbakan Erdoğan bu konuda Ermenistan'ın Protokollerin metni üzerinde operasyon yapmaya kalkıştığını, bu düzeltilmedikçe sürecin zedelenmiş olacağını, kaldı ki Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ilişkinin bu sürecin dışında tutulamayacağını ifade ederek tepkisini dile getirmiştir.¹⁴¹ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise kendisini telefonla arayan Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan'a, Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının protokole uygun olmayan noktalarını anlattıktan sonra, ortaya yeni bir durum çıktığını, Mahkeme Kararının mevcut statükonun devamını istediğini, bunu kabul edip etmemenin Ermenistan Hükümetinin ortaya koyacağı siyasi iradenin belirleyeceğini ifade etmiştir. Nalbatyan ise düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'yi suçlayarak “Türkiye Protokolleri

141 “Ermenistan Operasyon Yapmaya Kalkışıyor” *Hürriyet*, 21 Ocak 2010

onaylamaz ve ultiatom dilini kullanmaya, önkoşullar ileri sürmeye ve sürecin önüne engeller çıkarmaya devam ederse müzakereler sonuçsuz kalır” demiştir.¹⁴²

6. Ermenistan’ın Protokollerin Onayını Durdurması veya Protokollerin Askıya Alınması

Türkiye’nin Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararına itiraz etmesi, ABD, Rusya ve AB’nin Protokollerin onaylanarak uygulanmaya konulmasını istemelerinden etkilenmemesi, diğer yandan, özellikle Başbakan Erdoğan’ın hemen her vesileyle Protokollerin yaşama geçirilmesini Karabağ sorunun çözümü yönünde önemli gelişmeler olmasına bağlaması Ermenistan’da düş kırıklığı yaratmış ve bunun sonucu olarak da Ermenistan “önkoşul olmadan Türkiye ile normal ilişkiler kurulması” formülünü daha ısrarlı bir şekilde ileri sürmeye başlamıştır. Bu formülün, Ermenistan’ın Türkiye’nin hiçbir talebini yerine getirmeden, soykırım konusunu Türkiye ile görüşmeden, Türkiye ile arasındaki sınırı açık bir şekilde tanımadan ve Türkiye’yi Karabağ sorununa karıştırmadan Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve Türkiye sınırının açılması anlamına geldiğini hatırlatalım.

Diğer yandan Ermenistan’ın Protokollerin uygulanmasından ümidi kestiğini o nedenle de Başkan Sarkisyan’ın tutum değiştirdiğini ve halefi Koçaryan’ın Türkiye ile olan sorunlara çözüm aramama ve fırsat oldukça Türkiye’yi zora sokma politikasını benimsediğini de görüyoruz. Bu önemli değişiklik, aynı zamanda Başkan Sarkisyan’a Protokolleri savunurken özellikle Diaspora kamuoyunda kaybettiği prestiji geri almasını da amaçlıyordu. Diğer yandan Sarkisyan, Diaspora kadar olmasa da, Ermenistan kamuoyunda da bir prestij kaybına uğramıştı. Bu duruma son verilmezse Ermenistan’da muhalefet güçlenebilir bunun da 2012 Parlamento seçimlerinde etkileri görülürdü. Ayrıca 2013 yılında Sarkisyan’ın yeniden başkan seçilmesini de tehlikeye girebilirdi. Türkiye’ye karşı izlenen bu sert politika işe yaramış, Başkan Sarkisyan ve Cumhuriyetçi Parti Protokoller nedeniyle eleştirmemiş ve iki seçim de kolayca kazanılmıştır.

Sarkisyan’ın Türkiye’yi eleştirmek politikası, Protokollerin imzalandığı 10 Ekim 2009 tarihinde “Ermenistan Cumhuriyeti halkına ve tüm Ermenilere” hitaben yayınladığı bildiri ile başlamış ve çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Sarkisyan’ın Türkiye’yi eleştirme politikasının ilk sonucu Ermenistan’ın 22 Nisan 2010 tarihinde protokollerin Mecliste onaylanmasını askıya almasıdır. Türkiye’yi eleştirme politikasına ilişkin olarak aşağıda bazı örnekler veriyoruz.

142 “Nalbantyan: Türkiye Süreci Baltıyor” *Milliyet*, 23 OCAK 2010.

Devlet başkanlarının uçakla bir diğer ülkenin hava sahasından geçerken o ülkenin devlet başkanına iyi dileklerini ifade eden bir nezaket mesajı göndermesi usuldendir. Bu tür mesajlar kısa olur ve günlük sorunlara değinmez. Başkan Sarkisyan Şubat 2010 ayında İngiltere'ye yapacağı resmi bir ziyaret için Türk hava sahasından geçerken Cumhurbaşkanı Gül'e gönderdiği mesajda¹⁴³ bu geleneği bozarak Türkiye Ermenistan ilişkilerine de değinmiştir. Mesajda verilen sözlerin eylemlerle desteklenmemesi durumunda güvensizlik ve şüphe doğabileceği ve bunun sürecin (ilişkilerin normalleşmesi süreci) aleyhinde olanlara olanaklar sağlayacağı, zamanın sürecin lehine değil aleyhine çalıştığı unutmaması sözleri dikkati çekmiştir. Cumhurbaşkanı Gül bu mesaja verdiği cevapta, verilen sözlerin arkasında durulması ve sözlerin amellerle desteklenmesi düşüncesine katıldığını belirtmiş ayrıca normalleşme sürecini sonuçlandırmak için, taahhütlerin hepsinin yerine getirilmesi kadar, yeterli siyasi cesaret ve vizyon sergilenmesini gerektirdiğini ifade etmiştir. Böylece, başta Taşnaklar olmak üzere kamuoyunun baskısına boyun eğmiş görünen Sarkisyan daha cesur davranmaya davet edilmiştir.

İngiltere'yi ziyareti sırasında Chatham House da 11 Şubat 2010 tarihinde bir konuşma yapan Başkan Sarkisyan kapalı sınırlar ve ultimatolar devrinin geçtiğini, Türkiye'nin Protokolleri ön koşul olmadan onayladığı takdirde Ermenistan parlamentosunun da onaylamaktan geri kalmayacağını. Eğer bazılarının şüphelendiği gibi Türkiye'nin amacının ilişkileri normalleştirmek değil sürüncemede bırakmaksa sürecin devam etmeyeceğini, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü için önkoşullar ileri sürdüğünü, iki süreci birbirine bağlama girişimlerinin hem Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine hem de Karabağ konusundaki görüşmelere zarar vereceğini, Türkiye –Ermenistan ilişkileri süratle normalleşirse bunun Karabağ sorununun çözümünü teşvik edeceğini ve bir örnek oluşturacağını, Türk- Ermeni sınırının olası açılış törenine Başkan Aliev'i bizzat davet edeceğini söylemiştir.

Başkan Sarkisyan Ermenistan'ın protokollerden vazgeçebileceğini bizzat Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu'na da bildirmiştir. Davutoğlu Ukrayna Devlet Başkanı'nın yemin töreni münasebetiyle Kiev'de bulunduğu sırada Başkan Sarkisyan ile¹⁴⁴ görüşmüştür. Sarkisyan mevcut süreç en kısa zamanda sonuçlandırılmadığı takdirde Ermenistan Protokollerden imzasını çekeceğini, Türkiye bir tarafa (Azerbaycan'a) yardım ettiği için Karabağ barış sürecine dâhil olamayacağını¹⁴⁵ söylemiştir.

Başkan Sarkisyan Mart 2010 ayının sonlarına doğru Suriye'ye resmi bir ziyaret

143 “Serzh Sargsyan: when Words and Deeds Are At Variance, Mistrust Emerges” *PanArmenian.Net*, 9 Şubat 2010.

144 *CnnTurk.com*, 25 Şubat 2019. “Ankara Erivan Protokollere Bağlı...”

145 *News.am*. 25 Şubat 2010. “Sezh Sargsyan: Turkey Must Be The First To Make Steps”

yapmış ayrıca Osmanlı hükümetinin Ermenileri tehcir ettiği Deyr ez Zor'a da gitmiştir Başkan Sarkisyan'ın gereği yokken Şam'dan hayli uzak (400 km) olan Zor'a a gitmesinin başlıca amacının Türkiye'yi yermek olduğu görülmüştür. Sarkisyan konuşmasında, soykırım iddialarından başka Protokoller konusuna da yer vermiş¹⁴⁶ bir tarihçiler komisyonundan bahsetmeye gerek olmadığını, Protokollerinin sadece tarihsel boyut için bir alt-komisyon kurulmasını öngördüğünü, aradaki farkı herkesin anlayacağını söylemiş ve böylelikle iki ülke ilişkilerin tarihsel boyutu ile tarih veya tarihsel olaylar arasında, anlaşılması zor bir fark yaratmaya çalışmıştır.

Başkan Sarkisyan Nisan 2010 ayında gittiği Washington'da Sevr Antlaşmasına göre Ermenistan'da verilecek toprakları saptayan eski ABD Başkanlarından Woodrow Wilson mezarını ziyaret etmiş sonra bu şehirdeki Ermeni Katedralinde Wilson'u öven bir konuşma yapmıştır.¹⁴⁷ Başkan Sarkisyan Protokoller imzalandığında kimilerinin bunun soykırımın uluslararası tanınması girişimlerini yavaşlatacağı veya geçici olarak donduracağı endişelerini dile getirdiğini ancak geçen zamanın bu endişelerin yersiz olduğunu gösterdiğini söylemiştir. O günün sabahı Başbakan Erdoğan ile görüştüğünü (bu görüşmeden ayrıca bahsedeceğiz), Türkiye'nin Ermenilere önkoşullar ileri süremeyeceğini, buna müsamaha etmeyeceklerini, soykırım gerçeğini herhangi bir şekilde tartışmaya açmayacaklarını ve Türkiye'nin Karabağ'a ilişkin müzakereler sürecinde olumlu bir rol oynayacağına inanmadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin tüm taleplerinin reddi anlamına gelen bu sözler Ermenistan Başkanının Protokollerden vazgeçmiş olduğunun işaretini vermiştir.

Türkiye 2010 yılı Nisan ayında Protokolleri kurtarabilmek için bir girişimde bulunmuştur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu Başbakan Erdoğan'ın Başkan Sarkisyan'a muhatap bir mektubunu Erivan'a götürerek Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan ve Başkan Serj Sarkisyan ile görüşmelerde bulunmuştur. Basın haberlerine göre bu mektupta Türkiye'nin Protokollere bağlı olduğu bildirilmekte ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için neler yapılabileceği hususunda görüşmelerin sürdürülmesi gerektiği belirtilmekteydi. Başbakan Erdoğan bu mektupla ilgili olarak yaptığı bir açıklamada "İsviçre'de atılan imzalara biz sadakatimizi her zaman gösteririz. Fevkalade bir durum olmadıktan sonra geri adım atmamız söz konusu olamaz ve Türkiye kendi hafıza kayıtlarını da başkasına dayatma arzusu içerisinde değildir, ancak kimsenin de Türkiye'ye kendi hafıza kayıtlarını dayatma gayreti içerisinde olmaması gerekir. Bu anlayış içerisinde olduğu takdirde, her ülke kendine düşeni yaparsa ki, bunun ağırlıklı olarak bir tarih komisyonu ile

146 *Armradio.am*, 24 Mart 2010. " Serzh Sargssyan: Deir Ez Zor is the Auschwitz of the Armenians"

147 Remarks by Serzh Sargssyan at the Washington Cathedral in Tribute to President Woodrow Wilson, 12 Nisan 2010. <http://www.president.am/events/statements/eng/?id=59>,

çözümünün çok isabetli olacağını hep söyledik, söylüyoruz; ne yapmamız gerekiyorsa bunu yaparız; fakat bunu farklı ülkelerin parlamentolarında oluşturan lobilerle gerçekleştirmek bir şey kazandırmaz. Tam aksine süreci zora sokar” diyordu.¹⁴⁸

Sinirlioğlu'nun Erivan'da yaptığı temaslar sonucunda Erdoğan ve Sarkisyan'ın 10 Nisan 2010 tarihinde, Washington'da Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında, 1,5 saat kadar görüştiler. Bu konuda Türkiye Başbakanlık Sözcüsü Erdoğan ile Sarkisyan'ın protokol sürecinin devam olunmasını ve dışişleri bakanlarının da ortak çalışmayı sürdürmelerini kararlaştırdıkları belirtti.¹⁴⁹

Sarkisyan ise yaptığı açıklamada “Türkiye Başbakanı ile görüşmemde üç konudaki değişmez tavrımızı ortaya koydum. Birincisi, Türkiye, Ermenistan yönetimi ve ulusuyla önkoşul diliyle diyalog sürdüremez. İkinci önemli husus, çerçeve ve formatı ne olursa olsun, 1915 soykırımını tartışma konusu yapmayız. Üçüncü önemli prensibimiz ise Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde pozitif rol oynayamayacağı ve arabulucu olamayacağıdır”¹⁵⁰ dedi. Bu sözler Türkiye'nin tüm taleplerinin reddi anlamına geliyordu ayrıca Ermenistan Başkanının Protokollerden vazgeçmiş olduğunun da işaretini veriyordu.

Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise bu toplantıda Başbakan Erdoğan'ın Karabağ Sorununu ortaya atmaya çalıştığını, ancak kendisine Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ barış sürecine bağlanamayacağı cevabının verildiğini, Karabağ konusunda Türkiye'nin arabuluculuk yapamayacağını ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesi uğruna bu konuda taviz vermeyeceğini, diğer yandan bu iki konunun birbirine bağlanmasının ikisi için de zararlı olacağını, bu fikrin Minsk Grubu eş başkanları tarafından da paylaşıldığını söyledi.¹⁵¹

Başbakan Erdoğan ise basına verdiği bilgide Türkiye'nin Protokollere bağlılığını teyit ettiğini, Sarkisyan'ın Türkiye'den Protokollerin onay sürecini başlatması isteğine karşılık “Biz Protokollerle verdiğimiz söze bağlıyız. Ancak Protokollerin Meclis'ten onaylanması için gerekli siyasi ortam hazır olmalı. Peş peşe ABD ve İsveç parlamentoları karar alırken, Protokoller Meclis'e gelirse reddedilir. Şu anda ortam hazır değil” dediğini söyledi. Erdoğan, ayrıca Sarkisyan'a Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını ve Ermenistan Meclisine sunulan imzalanan anlaşmaların geri çekilmesi olanağını veren kanunu hatırlatarak, Türk kamuoyunda soru işaretleri oluştuğuna dikkat

148 “Erdoğan: Geri Adım Atmayız” *Anadolu Ajansı*, 7 Nisan 2010.

149 “İpler Kopmadı” *Hürriyet*, 13 Nisan 2010.

150 Agm.

151 “If Turkey Miscalculated, it's Their Affairs” *news.am*, 14 Nisan 2010.

çektğini ve Sarkisyan'dan süreci zedeleyecek açıklamalardan kaçınmasını istediğini söyledi.¹⁵² Başbakan başka bir konuşmasında soykırım iddiaları hakkında “Biz geçmişte yaşanan acıların tek bir bakış açısıyla ve tarafsız bir şekilde siyasete alet edilmesine karşıyız... 1915 olaylarının bir soykırım olarak takdim edilmesini... bunun hükmünün parlamentolar tarafından verilmesini adaletsiz ve tek taraflı bir tutum olarak reddediyoruz. Tarihi olayları aydınlatacak olan tarih bilimidir, tarihçilerdir, arşivlerdir. Tarih parlamentolarda yazılmaz, parlamentolarda yargılanmaz” dedikten sonra 2005 yılında Türkiye'nin ortak tarih komisyonu kurtulması çağrısını Başkan Koçaryan'a yaptığını ancak bir cevap alamadığını, tarihin parlamentoda yargılanmasının hiç kimsenin yararına olmadığını, Ermenistan'ın asla ve asla yararına olmadığını ifade etti.¹⁵³

Bu açıklamalardan anlaşılan, Erdoğan-Sarkisyan görüşmesi sırasında tarafların bilinen tutumlarında bir değişiklik yapmadığı veya bunlara bir esneklik getirmediğidir. Türkiye, Karabağ sorununda kayda değer bir ilerleme olmadan Protokolleri onaylamamak hususundaki kararını korumuştur.

Böylece Protokollerin onaylanması konusunda bir değişiklik olmayacağını anlaşılması üzerine Ermenistan bu belgelerin kendi parlamentosunda onaylanması işlemlerini durdurma girişimlerine başlamıştır. Bu konuda önce Hükümeti oluşturan üç parti 22 Nisan 2010 tarihinde bir ortak açıklama yaparak¹⁵⁴ Türkiye'yi “tutarsız ve kaçamak tutumu ve ön koşul koyma politikası” nedeniyle eleştirmişler ve “özellikle de Başbakan Recep Erdoğan'ın son dönemde Dağlık Karabağ barış sürecini Protokollerin onaylanması için bir koşul olarak ortaya koyan açıklamalarının kabul edilemez olduğunu” belirtmişler ve Türk tarafı ön koşulsuz olarak sürece devam etmeye hazır olana kadar bu konunun Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun dört günlük oturumu gündeminden çıkarılmasını kararlaştırdıklarını bildirmişlerdir. Buna göre protokoller ilke olarak Ermenistan Parlamentosu gündeminde kalmaya devam ediyor ancak görüşülmüyordu.

Başkan Sarkisyan da o gün Protokoller konusunda televizyonda bir konuşma

Bu açıklamalardan anlaşılan, Erdoğan-Sarkisyan görüşmesi sırasında tarafların bilinen tutumlarında bir değişiklik yapmadığı veya bunlara bir esneklik getirmediğidir. Türkiye, Karabağ sorununda kayda değer bir ilerleme olmadan Protokolleri onaylamamak hususundaki kararını korumuştur.

152 “Protokoller Meclis'e Şimdi Gelirse Reddedilir” *Sabah*, 13 Nisan 2010.

153 “Sarkisyan Görüşmesinden Sonra 1915 Mesajı” *CnnTürk*, 13 Nisan 2010.

154 “Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu. Topu Türkiye'ye attı.” *Hürriyet.com.tr*, 22 Nisan 2010

yaparak¹⁵⁵ Türkiye'nin ön koşul ileri sürmeden Protokollerle ilgili sürece devam etmeye hazır olmadığını, Protokollerin onaylanması için makul zamanın geçtiğini, Türkiye'nin 24 Nisan'ı (ABD Başkanı'nın bu gün Ermeni anma günü için yayımladığı mesajı kastetmektedir) geçirmeye çalıştığını söyledi ve iki ülke arasındaki normalleşme sürecinin bu aşamasının sona erdiğini ifade etti. Sarkisyan Barack Obama, Nicolas Sarkozy ve Dimitri Medvedev'in isimlerini de vererek bazı meslektaşlarının normalleşme sürecinin durmasını değil devam etmesini istediklerini, bu isteği dikkate alarak şimdilik normalleşme süreci terk edilmeyerek "Protokollerin onaylanması işlemlerini askıya almayı" kararlaştırdıklarını bildirdi. Protokollerdeki imzalarına sadık olduklarını, Türkiye ile ilişkileri normalleştirme konusundaki siyasi amaçlarının halen geçerli olduğunu ifade eden Sarkisyan, Türkiye'de uygun bir hava ve Ankara'da normalleşme sürecini yeniden ele almaya hazır bir liderlik olduğuna inanınca kendilerinin de bu yolda ilerlemeyi düşünebileceklerini de söyledi.

Başkan Sarkisyan'ın konuşmasında dikkati çeken bir diğer husus Cumhurbaşkanı Gül'e müteşekkirdiğini belirtmesidir. Diğer ilginç bir nokta, kendi acılarını paylaşan ve Türkiye'de adaletin yerine getirilmesi için mücadele eden Türk aydınlarına da (yani başta soykırım iddiaları olmak üzere Ermeni görüşlerini destekleyen bazı kişilere) teşekkür etmesidir.

Ermenistan Protokollerin tasdik sürecini durdurması mevcut duruma bir değişiklik getirmemiştir; zira Türkiye'nin Karabağ sorununda önemli gelişmeler oluncaya kadar Protokollerin tasdik etmemesine karşılık olarak Ermeniler de, Türkiye Protokollerini onaylamadığı sürece, kendileri de onaylamayacaklarını zaten bildirmişlerdi. 22 Nisan'da yapılan açıklamalar bu fiili durumun teyitten ibarettir.

Ermenistan'ın bu girişiminin diğer bir amacı da Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajını etkilemekti. 2009 yılında olduğu gibi ABD Başkanı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumlu gelişmeler olduğunu ileri sürerek, bunları bozmamak için, mesajında soykırım sözcüğünü kullanmayabilirdi. Şimdi Protokollerin onay süreci durduğuna ve müzakereler yapılmadığına göre Başkan Obama'nın soykırım sözcüğünü kullanmaması için bir mazereti kalmayacaktı; ancak bu mantık yürümedi ve Başkan Obama 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmadı.

Başkan Sarkisyan'ın 24 Nisan için yaptığı konuşmada¹⁵⁶ dikkati çeken husus ise 1915 olaylarının Ermenileri imha etmek için Osmanlı devlet politikası sonucu olduğu ifadeleridir. Bu sözler, BM 1948 Soykırım Sözleşmesi'ne göre

155 "Turkey Not Ready To Continue Armenia-Turkey Process: RA President" *News.am*, 22 Nisan 2010.

156 "President Sargsyan's Address on the 95th Anniversary of the Armenian Genocide" *armradio.am*, 24 Nisan 2010.

ortada bir soykırım olduğunu belirlemek ve sorumlu olanı da göstermek için kullanılmış olduğu kanısını vermektedir. Ancak bu yetki sadece mahkemelere ait olduğundan Sarkisyan'ın ifadeleri demagoji dışında bir anlam taşımamaktadır. Bu konuşmanın olumlu denebilecek tarafı, çok kere yapıldığının aksine, 1915 olayları ile günümüz Türkiye'si arasında bir bağlantı kurmamasıdır. Bu arada, Türkiye'de Ermenistan'ın mücadelesini destekleyenlere teşekkür edilmesi, Türk Hükümetleri ve Türk kamuoyunu "soykırım" savını kabul etmeyeceğini ve ümidinin "liberal aydınlara" bağlanmış olduğunu ortaya koyması yönünden anlamlıdır.

Ermenistan'ın Protokollerin onaylanması işlemlerini askıya almasından iki gün sonra, 24 Nisan 2010 tarihinde, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Grubu Türkiye'nin Ermeni iddialarıyla mücadele stratejisinin tartışılması amacıyla Genel Görüşme açılmasını önerdi.¹⁵⁷ Bu öneriyi sunan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ yaptığı konuşmada, özetle, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararının bazı ön koşullar ileri sürdüğünü, bunların kısaca, Kars ve Moskova Antlaşmalarının geçersizliği, Ermenistan'ın Doğu Anadolu toprakları üzerinde haklarının meşruluğu, soykırımın tartışılmaz bir gerçek olduğu o nedenle Tarihi Boyut Alt-Komisyonunda ele alınamayacağı ve Protokollerin Karabağ sorununa teşmil edilemeyeceği olduğunu söyledi. Ermenistan Anayasası'nın 102. maddesine göre bu mahkemenin kararlarının kesin ve değişmez olduğunu ifadeyle bu durumda Protokollerin TBMM'de kabul edilme şansının sıfır olduğunu belirterek Protokollerin derhal Meclis'ten çekilmesinin zorunlu olduğunu bildirdi.

Partiler temsilcilerinin ve kendi adlarına söz alan bazı milletvekillerin yaptığı konuşmalardan sonra CHP Grubu önerisi oya sunuldu ve kabul edilmedi.

26 Nisan 2010 tarihinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu TBMM'de gündem dışı bir konuşma yaparak Protokoller konusunda geniş bilgi verdikten sonra bu konuda hedeflerinin şunlar olduğunu söyledi:¹⁵⁸

Bir: Türkiye- Ermenistan ilişkileri, diğer komşu ülkelerle olduğu gibi, normalleşecek.

İki: Buna paralel olarak Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında işgalin bitmesi de dâhil olmak üzere, Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı çözümlenecek ve Türkiye Ermenistan sınırı açıldığı gibi Azerbaycan- Ermenistan sınırı da açılacak. Böylelikle Erzurum'dan Orta Asya'ya doğru bir koridor da açılmış bulunacak.

157 TBMM, Tutanak Dergisi, 93. Birleşim, Birinci Oturum, 24 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09301h.htm>

158 TBMM, Tutanak Dergisi, 95. Birleşim, Birinci Oturum, 26 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09501h.htm>

Üç: Bu konunun, Türkiye-Amerika ilişkileri başta olmak üzere, herhangi başka bir ilişkinin gölgesinde veya o ilişkileri gölgede bırakacak şekilde gelişmesine izin verilmeyecek.

Dört: Türkler ve Ermeniler sadece acıları değil ortak tarihlerini de paylaşmayı öğrenecekler.

Bundan sonra Protokoller konusu, zaman zaman üzerinde konuşulsa da, iki ülkenin gündeminden çıktı, güncelliğini kaybetti. Zira tarafların tutumu bir ilerleme sağlanamayacak kadar farklıydı. Bu durumu şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye Protokollere sadıktır ancak bu belgelerin onaylanarak uygulanmasını Karabağ Sorunun çözümü yolunda atılacak önemli adımlara bağlamaktadır.

Ermenistan da protokollere sadıktır. Ancak Protokollerin başka bir soruna bağlanmadan onaylanması ve uygulanmasını istemektedir.

Türkiye Protokollerin onaylanarak uygulanmasını sağlamak için Karabağ Sorunun çözümüne katkıda bulunmayı istemekte ancak Ermenistan bunu kabul etmemektedir. Minsk Grubunu oluşturan üç büyük devlette genelde bu kanıdadır ve bu guruba dışarıdan katılma olmasını istememektedir.

Karabağ Sorunu çözümlenir veya çözüm yoluna girerse Türkiye'nin Protokolleri onaylayacağı ve uygulamaya başlayacağı da anlaşılmaktadır. Ancak Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun soykırım iddialarının görüşülmesini engellediğine ve Türk-Ermenistan sınırını sarıh bir şekilde tanımadığına göre, sadece Karabağ engelinin ortadan kalkmasının Türkiye'nin Ermenistan ile normal ilişkiler kurması için yeterli olmaması gerekmektedir.

III - PROTOKOLLERDEN SONRA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ (2010- 2014)

Konumuz Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin güncel durumu olduğundan Protokollerin askıya alınmasından (2 Nisan 2010) günümüze (2013 yılı sonu) kadar olan dönemi, önceki dönemlere göre, daha ayrıntılı olarak incelememiz gerekmektedir. Bunu için başlıca gelişmeleri 2010, 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarına bölmek, her yıl içinde Türkiye ve Ermenistan'ın tutumunu ayrıca ele almak, bu arada iki ülke siyaset adamlarının önemli konuşmalarını özetlemek ve gerekli olduğunda büyük devletlerin bu konudaki politikalarına da değinmek metodunu izleyeceğiz.

Türkiye-Ermenistan Protokolleri, Ermenistan Parlamentosu gündeminden

çıkarıldıktan sonra, iki taraf arasındaki tartışmaların arttığı görülmektedir. Ermenistan yetkilileri, başta Başkan Sarkisyan olmak üzere, her fırsatta Protokollerin uygulanamamasının sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemişler, Türkiye'yi eleştirmenin ötesinde suçlamışlar ve sonunda Türkiye'nin soykırım savını tanınmasını dahi istemişlerdir.

Ermenistan'ın bu tutumu karşısında Türkiye'nin aynen mukabele etmediği, ılımlı ve uzlaşıcı bir politika izlediği görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, Protokollerin tasdik edilip uygulanmaya konmasını Karabağ sorununun çözümü yolunda olumlu gelişmeler olmasına bağlamaktan vazgeçmeden, Ermenistan'a karşı iyi niyet gösterilerinde bulunarak ve Ermenistan Diasporası ile de diyalog arayışlarına girerek iki ülke ilişkilerin normalleşmesi sürecinin devamını sağlamaya çalışmıştır.

1. 2010 Yılı Gelişmeleri

Aşağıda, Ermenistan'ın Protokolleri askıya almasından sonra 2010 yılında meydana gelen gelişmeler kısaca anlatılmaktadır.

1.1 Ermenistan'ın Tutumu

Başkan Sarkisyan 2010 Mayıs ayı sonunda Brüksel'de NATO ve Avrupa Birliği'nde yaptığı temaslarda¹⁵⁹ Türkiye'nin önkoşullar ileri sürmesinin ve üzerinde anlaşmaya varılmış hususlardan sonradan vazgeçmesinin kendilerini protokollerin tasdikini askıya almak zorunda bıraktığını, Türkiye'nin güvenilir bir muhatap olmadığını söylemiş, diğer yandan Türkiye Avrupa Birliği standartlarına kavuştuğu takdirde Ermenistan'ın da kendi değerlerine yakın olan, daha güvenilir ve istikrarlı bir muhataba kavuşacağını belirtmiştir. Bu sözlerde ilginç olan hususu Sarkisyan'ın Türkiye'nin istikrarsız ve güvenilmeyen bir ülke olduğunu bu nedenle de Avrupa Birliği standartlarına sahip olmadığını ileri sürerken Ermenistan'ın bu standartlara yakın olduğunu belirtmesidir. Bu ifadeler Ermenistan'da ve Diaspora'da, Türklerin aksine, kendilerinin Avrupalı olduklarına dair 19. asırdan kalan bir inancın yansımasıdır.

Başkan Sarkisyan Türkiye aleyhindeki bu beyanlarına Diaspora Ermenilerine yaptığı konuşmalarda¹⁶⁰ da yer vermiş mesela Brüksel'de bir konuşmasında Başbakan Erdoğan'ı kastederek komşu bir devlet liderinin, ülkesindeki Ermenilerin, sadece Ermeni oldukları için, sınır dışı edilmeleri gerektiğini

159 "Sarkisyan: Türkiye Azerbaycan'a Yardım Etmiyor" *Anadolu Ajansı*, 26 Mayıs 2010.

160 Agm.

söylemesinin 1915 olaylarını düşündürdüğünü söylemiştir. Sarkisyan'ın Başbakan Erdoğan'ın Türkiye'deki kaçak olarak çalışan Ermeni vatandaşlarının ülkelerine gönderilebileceğine ancak insani mülahazalarla bunun yapılmadığına dair bir beyanına gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye'de yasal olmayan bir şekilde oturan ve çalışan bu kişilerin ülkelerine geri gönderilmesini bir tür tehcir olarak görmek kabulü mümkün olmayan bir abartmadır.

Bu abartma Türkiye'de tepkiye neden olmuş ve Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Burak Özügergin bu sert söylemlerin ne Ermenistan'a ne de iki ülke arasındaki normalleşme sürecine yararlı olacağını, Türkiye'nin barış dili kullandığını ve bölgesel bir vizyonu bulunduğunu, bu vizyonun içine normalleşme süreci kadar Karabağ sorunun çözümünün de girdiğini ifade etmiştir.¹⁶¹

Başkan Sarkisyan resmi ziyaret için gittiği Almanya'da da Türkiye'yi taahhütlerini yerine getirmemek, protokolleri onaylamamak ve önkoşulları ileri sürmekle eleştirmiş ve “komşularla sıfır politikasının bir sonuç vermediğini ileri sürmüştür.¹⁶²

Sarkisyan, Rusya Federasyonu Başkanı Dimitri Medvedev'in Ermenistan'ı ziyareti sırasında Gümrü'de, Türklere karşı savaşlarda ölen Rus askerleri için dikilmiş olan bir anıtta yaptığı konuşmada iki ülke arasında normalleşme sürecinin, Türk tarafında siyasi irade olmadığı için, durduğunu ve şimdi kendilerinin Ankara'nın uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesini beklemeye mecbur kaldıklarını söylemiştir.¹⁶³

Sarkisyan, o zamana kadar üzerinde durmamaya çaba gösterdiği soykırım iddialarına da değinmeye başlayarak Ukrayna'nın Profil dergisine verdiği bir mülakatta¹⁶⁴ “Evet Türkler Soykırım yapmışlardır. Evet, yaşamsal önemi olan topraklarımıza el koymuşlardır. Evet, bu suçu yüz yıl inkâr etmişlerdir... bir suçun inkârı onun işlenmesinden daha vahim olabilir” demiştir. Türkiye ile ilişki kurulması için yaptıkları girişimin Ermenistan'ın milli çıkarlarıyla çelişmediğini, bu girişimin soykırımın uluslararası tanınması sürecinin terk edildiği veya Ermenistan'ın taviz verdiği anlamına gelmediğini, kendilerinin, konfrontasyon hariç, Türkiye'nin soykırımı tanınması için her yolu denediklerini, Türkiye ile ilişki kurmak sürecinin başlamasından sonra beklenmeyen gelişmeler olduğunu, Türkiye'nin büyük şehirlerde gençlerin

161 “Söylemdeki Setleşmenin Kimseye Faydası Olmaz” *Haberler.com*, 27 Mayıs 2010.

162 “President Sargsyan's Speech At The Konrad Adenauer Foundation” *President.am*, Armenia, 26 Haziran 2010.

163 “Armenian President: We Are Forced To Wait For Ankara To Show Real Commitment to Meet Its International Obligations” *Arminfo*, 20 Ağustos 2010.

164 “Serzh Sargsyan: I Considered It wrong To Stay In Position of Offended and Wait Until Turkey Recognized Genocide” *Panorama*, 17 Eylül 2010.

soykırım hakkında konuşmaya başladıklarını söylemiştir. Bu kez Türkiye ile normal ilişki kurmayı başaramadıklarının ifade eden Sarkisyan, şimdi siyasi irade göstermeye hazır olacak yeni siyasi güçlerin veya liderlerin Türkiye’de ortaya çıkmasını beklediklerini belirtmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbatyan da yaptığı konuşmalarda Protokollerin çıkmaza girmesinden Türkiye’yi sorumlu tutmuştur. Mesela BM Genel Kurulundaki konuşmasında, Protokoller için Türkiye’nin taahhütlerine sadık kalmadığını, ön koşullar ileri sürmeye başladığını ve sonuç olarak Türkiye-Ermenistan sınırının Avrupa’nın tek kapalı sınırı olmaya devam ettiğini söylemiş¹⁶⁵ ancak Ermenistan’ın Azerbaycan ile olan sınırının da kapalı olduğuna değinmemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Wall Street Journal’e¹⁶⁶ yazdığı bir makalede Protokollerin herhangi bir önkoşula bağlı olmadan hazırlandığını, ancak Türkiye’nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ Sorununa bağlamaya çalıştığını, diğer yandan bu bölgedeki tüm sorunlara kapsamlı bir çözüm bulunmasını istediğini ancak bunun gerçekçi olmadığını, Türkiye’nin, bazı ülke parlamentoları soykırımı tanıyan kararlar alırsa bunun ilişkilerin normalleşmesi sürecine zarar vereceğini ileri sürerek bu süreci, riyakâr bir şekilde, kullandığını belirtmiştir.

Nalbatyan bu yazısında önkoşul olmaması, ilişkilerin normalleşmesi sürecinin Karabağ’a bağlanmaması gibi Ermenistan görüşlerinin uluslararası toplum tarafından desteklendiğini ve Ermenistan’ın Protokolleri askıya almasını da anlayışla karşılandığını söylemiştir. Bu, ilke olarak, doğru olmakla beraber hiçbir ülke veya uluslararası kuruluşun bu konuda Türkiye’yi açıkça eleştirmediği de doğrudur çünkü Ermenistan’ın Türkiye ve Azerbaycan’la olan sorunlarını bir arada çözmek hususundaki Türkiye’nin tutumuna karşı çıkmak da zordur.

Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan Türkiye’yi eleştirmesini 2010 yılına dair değerlendirmeler yaptığı bir televizyon konuşmasında sürdürmüştür. Türkiye’yi sözünde durmayan, güvenilmez bir partner olarak nitelendirmiş, Protokoller konusunda “topun Türkiye’nin sahasında” olduğunu, ancak Türkiye’nin bunu anlamadığını iddia etmiş, Türklerin hile ile yalnız kendilerini aldatabileceklerini ancak başkalarının ikna edemedikleri gibi yakışsız sözler sarf etmiş ve bir çok ülkenin Ermenistan’ın üzerine düşeni yaptığını, şimdi adım atma sırasının Türkiye’de olduğunu düşündüğünü ileri sürmüştür. Nalbantyan Türkiye’nin bazı ülkelere, soykırımı kabul ettikleri takdirde, bunun

165 “Armenia-Turkish Border Continues to Remain Closed As Result of Turkey’s Language of Preconditions” *PanArmenian. Net.*, 26 Eylül 2010.

166 *Wall Street Journal*, 12 Ekim 2010

ikili ilişkilere zarar vereceğini söylediğini, ancak uluslararası topluluğun soykırımını tanıma eğiliminde bulunduğunu, Türkiye'nin buna karşı çıkma çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu, Türkiye Ermenistan ile gerçekten normal ilişkiler kurmak istiyorsa ön koşul ileri sürmeden Protokolleri onaylaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

Nalbantyan bir başka konuşmasında ise Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinde Türkiye'nin tutumunun yapıcı değil yıkıcı olduğunu ve Türkiye'nin uluslararası hukukun başlıca ilkelerinden olan *pacta sunt servanda* ya (ahde vefa = sözünü tutmak) riayet etmediğini iddia etmiştir.¹⁶⁸

1.2 Gizli Müzakereler Girişimi

2010 yılının en ilginç olaylarından biri Türkiye ile Ermenistan arasında yeniden müzakerelerin başlayacağı, bunun için İsviçre aracılığıyla gizli temasların yapıldığı şeklinde çıkan basın haberleri¹⁶⁹ ve bunlara Ermenilerin gösterdiği tepkidir. İsviçre Protokollerin müzakere edilmesinde arabulucu rolü oynadığından Protokollerin askıya alınmasından sonra da bu duruma bir çözüm bulmaya çalışması makul olurdu. Nitekim basına göre İsviçre Protokolleri yeniden canlandırmak için bir “telefon diplomasisi” başlatmış ve bu çerçevede Ankara ve Erivan'da dışişleri bakanlıklarıyla temas kurmuştur.¹⁷⁰ İsviçre Dışişleri Bakanı Calmy-Rey de tarafların aktif danışmalarda bulunduğunu ve İsviçre'nin normalleşme sürecini ileri götürmeye kararlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Diğer yandan Cumhurbaşkanı Gül'ün bu konuda artık sessiz diplomasi zamanı olduğunu belirtmesi Ermeni basınında Türkiye ile Ermenistan arasında gizli müzakereler olduğu şeklinde yorumlanmış,¹⁷² Ermenistan'ın eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile Ermenistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'ın Danışmanı Jirayır Libaridyan'ın Roma'da bazı Türkler ile müzakereler yürüttüğüne dair haberler çıkmıştır.¹⁷³

Ermenistan yetkilileri bu haberleri yalanlamaya itina göstermişlerdir. Nalbantyan'ın yukarıda değindiğimiz Wall Street Journal'daki makalesinde normalleşme sürecinin yeniden başlaması için Türk medyasında çıkan “sessiz diplomasi”nin veya “yeni görüşmelerin” mevcut olmadığını da belirtmiştir. Ermenistan Dışişleri Bankalığı Sözcüsü Türkiye ile müzakerelerde

167 “Erivan: Türkiye Güvenilmez Bir Partner” *DHA*, 2 Ocak 2011.

168 “Turkey Position Destructive, Armenian FM” *News.az*, 29 Ocak 2011.

169 “İsviçre Protokoller İçin Nabız Yokladı” *Hürriyet*, 2 Ekim 2010.

170 “İsviçre Protokoller İçin Nabız Yokladı” *Hürriyet*, 2 Ekim 2010.

171 “Yerevan Denies Talks With Turkey” *Asbarez*, 6 Ekim 2010.

172 “Ankara'nın AB'ye Girişiyile Ermeni Meselesi Arasında İlişki Yoktur” *Tert.am/tr*, 7 Ekim 2010.

173 “Oskanyan and Liparityan in Secret ?” *Largir.am*, , 5 Ekim 2010.

bulunmadıklarını açıklamıştır.¹⁷⁴ Nalbantyan Parlamento’da bir soruya cevaben “Sizi temin ederim ki Türk tarafıyla geçmiş aylarda görüşmelerde veya telefon konuşmalarında bulunmadık ve yakın bir gelecekte bulunmayı planlamıyoruz” demiş ayrıca “Türkiye normalleşme sürecini, önkoşul ileri sürmeden, başlatmaya hazır olunca bu ülke ile görüşmeyi dikkate alabiliriz” sözlerini sarf etmiştir.¹⁷⁵ Nalbantyan’ın “resmi” görüşmelerden bahsetmesi dikkati çekmiş ve taraflar arasında resmi olmayan temaslar yapıldığını düşündürmüştür.

Diğer yandan İsviçre Cumhurbaşkanı Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta¹⁷⁶ “İsviçre hâlâ arabulucu rolü oynuyor mu? sorusuna “Perde arkasında her zaman görüşmeler olur. Ama bu her iki tarafın siyasi iradesine bağlı. Biz sürecin kolaylaştırıcısıyız. Görüşmelerin devam etmesi için bir çözüm bulmaya çalışıyoruz.” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca “Protokoller hâlâ masada mı? Taraflardan gelen bir arabuluculuk talebi var mı?” sorusuna da “Zürich Protokolleri masada. Bence gerçekten sürecin normalleşmesi için siyasi istek var. Bu sebeple iki ülkenin normalleşme sürecine devam edeceğini umuyoruz. Zamanı gelince kamuoyuna açıkça bilgi veririz. Bazen her konunun kamuoyu önünde en ince detayına kadar tartışılması yerine sessiz diplomasi yürütmek daha faydalıdır.” şeklinde yanıtlamıştır. Böylelikle İsviçre’nin taraflar arasında müzakereleri başlatmak için arabuluculuk yaptığı ortaya çıkmıştır. Ermenistan’ın böyle bir olay olmadığını iddia etmesinin nedenleri ise anlaşılamamıştır.

1.3 Türkiye’nin Tutumu

Ermenistan’ın Protokolleri askıya almasından sonra Türk siyaset adamlarının Ermenistan’la normalleşme süreci hakkında bazı beyanları olmuştur.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, söz konusu süreci başlatan kişi olarak, özellikle yabancı ülkelerdeki temaslarında bu konuya değinmeye özen göstermiştir. Ağustos ayında Azerbaycan’a yaptığı resmi ziyaret sırasında, aradan 18 yıl geçmesine rağmen, Minsk Grubunun somut neticeler alamadığını dolayısıyla yeni girişimler gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁷ Bir ay kadar sonra Ermenistan’ın bağımsızlık yıldönümü münasebetiyle Sarkisyan’a gönderdiği kutlama mesajında protokollerin iki ülke arasında gelecekte kurulacak ilişkilerin temelini teşkil etmesi umudunu dile getirdiği basında yer almıştır.¹⁷⁸

174 “Armenia Rejects Claim Over Secret Talks With Turkey” *Today’s Zaman*, 7 Ekim 2010.

175 “Armenia Has Had No Telconversation With Turkey Recently – Foreign Minister” *Panorama*, 6 Ekim 2010.

176 “Gül’ün Ziyareti Çok Özel” *Zaman*, & Kasım 2010.

177 “Azerbaycan’ın İşgal Edilmiş Toprakları Uzun Süre Böyle Kalamaz” *Zaman*, 14 Ağustos 2010.

178 “Gül’den Ermenistan’a Bağımsızlık Günü Mektubu” *Hürriyet*, 22 Eylül 2010.

Uluslararası faaliyet ve girişimleri yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi çabaları için de lâyık görüldüğü “Chatham House” ödülünü almak için Kasım ayında gittiği İngiltere’de bir soruya cevaben Türkiye’nin Ermenistan’ın bağımsızlığını hemen tanıdığını, buna rağmen iki ülke arasında bazı sorunlar olduğunu ve Türkiye’nin bunların çözümüne çalıştığını, bunun için “sessiz diplomasi”yi kullandığını söylemiştir.¹⁷⁹ Ancak yukarıda değindiğimiz gibi Ermeniler bunu reddetmişlerdir. Aynı ay Türkmenistan’a yaptığı bir ziyaretinden dönerken gazetecilere Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin ölmediğini, bugünkü durumun kimsenin lehine olmadığını, Kafkas ülkeleri arasında sorunlar çözülmürse ekonomik işbirliği için büyük imkânların doğacağını ve kısa sürede bir patlama olacağını söylemiş, Kafkaslara ilgili çalışmalar yapıldığını ifadeyle Başkan Sarkisyan, Aliev, Medvedev ve Başbakan Putin ile sürekli temas içinde olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ Böylelikle bir “sessiz diplomasi” olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Aralık ayında İsviçre’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Parlamentodaki konuşmasında “bu tür meselelerin kolaylıkla halledilmediği bir vakıdır. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesini hedefleyen Protokollerin hayata geçirilmesine yönelik güçlü irademizi kararlılıkla muhafaza ediyoruz ve Kafkaslarda kalıcı ve kapsamlı bir barışın hâkim olması için samimiyetle çabalarımızı sürdürüyoruz. Bu aşamaya gelinmesinde önemli rol oynayan Cumhurbaşkanı Sayın Sarkisyan’ın da bugüne kadar sergilediği liderlik ve devlet adamlığını, sürecin başarıyla tamamlanması için, aynı cesaretle sürdürmesini bekliyoruz” demiştir.¹⁸¹ Ancak Sarkisyan, Aralık ayında Kazakistan’ın Astana şehrinde yapılan AGIT Doruk Toplantısında Cumhurbaşkanı Gül ile karşılaşmasına rağmen kendisi ile ikili bir görüşme yapmayarak artık cesaretini yitirdiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık Gül’ün Başkan Medvedev ile de görüşerek Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan’ın sorunlarının bir bütün olarak çözümlenmesini savunduğu basın haberlerinde yer almıştır.¹⁸² Aralık ayı sonunda Cumhurbaşkanı Gül Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (ECO) İstanbul’daki Doruk toplantısı sırasında düzenlenen basın toplantısında “Ermenistan ile komşuluk ilişkilerimizin normalleşmesine önem veriyoruz. Bununla ilgili adımlar atıldı. Ümit ediyoruz ki bu zor meseleler hallolur ve sonunda bütün Kafkaslarda huzur, istikrar söz konusu olur. Bunların hallolması için de Azerbaycan topraklarındaki işgalin bitmesi gerekir. Bir milyona yakın göçmen var. Bütün bunların dikkate alınması gerekir”¹⁸³ demek suretiyle konuya yeniden değinmiştir.

179 “Gul Evadede Question on Precise Terms of Border Opening” *News.am*, 9 Kasım 2010.

180 “Gül’den Kritik Ermenistan Açıklaması” *Bugün.com.tr*, 13 Kasım 2010.

181 “Cumhurbaşkanı Gül İsviçre Parlamentosu’na Hitap Etti”

<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78133/cumhurbaskani-gul-isvicre-parlamentosuna-hitap-etti.html>

182 “Gul-Medvedev Meeting Highlighted Armenian-Turkish Ties” *Panorama*, 2 Aralık 2010

183 “Gül: Karabağ Sorununun Çözümü İçin İşgal Sona Ermeli” *Zaman*, 23 Aralık 2010.

Başbakan Erdoğan'ın bu konudaki beyanları nispeten azdır ancak konuya açıklık getirecek niteliktedir. İstanbul'da yayınlanan Jamanak Gazetesine verdiği bir mülakatta "Türkiye hiçbir devletle husumet içinde değildir. Biz tarihte yaşanmış acı olayları, gelecek tasavvurunun şekillenmesinde bir etken olarak bugüne kadar hiç görmedik. Kurtuluş Savaşımızı zaferle sonuçlandırmanın ardından tüm o devletlerle yeni bir dönemi başlattık ve son derecede dostane ilişkiler tesis ettik. Bunu Ermenistan'la da başarabiliriz. Tarihi tarihçilere, bilim adamlarına bırakıp biz birlikte geleceğe yürüeyebiliriz. Bunun hâlâ mümkün olduğuna inanıyorum. Ne var ki Ermeni Diasporasının bir bölümü böyle bir vizyonla meseleye bakamıyor ve bu da süreç için önemli bir engel teşkil ediyor" demiştir.¹⁸⁴ Türkiye'yi ziyaret eden Polonya Başbakanı Donald Tusk ile birlikte yaptığı bir basın toplantısında Polonyalı bir gazetecinin "Ermeni katliamı sorunu çözümlenmeden Türkiye'nin AB'ye girmesi mümkün müdür?" sorusuna cevap olarak da bu sorunun adil, bilimsel ve kapsamlı bir şekilde masaya yatırılmasında fayda olduğu, siyasi yaklaşımların doğru olmadığı, bazı ülkeler parlamentolarında yapılan oylamalarda konunun bilinmediğinin görüldüğünü belirtmiş ayrıca, AB müzakereleri fasılları arasında bu konunun olmadığını söylemiştir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'da Protokollerin Ermenistan tarafından askıya alınmasından sonra bu ülke ile olan ilişkiler konusunda birçok beyanlarda bulunmuştur. Bunlardan en önemli gördüklerimize, özetle, aşağıda yer veriyoruz.

Davutoğlu'nun Eylül ayı sonunda ABD Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek istediğine temas etmiş, bunun daha da ilerisine geçerek, sadece Türkiye-Ermenistan arasında değil Boston'da, Kaliforniya'da, Arjantin'de, Paris'te, nerede Türk ve Ermeni yaşıyorsa orada normal ilişkiler istediklerine söyleyerek Diaspora ile de uzlaşma isteğini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanının Diasporaya bir diğer çağrısı iki halk arasındaki ilişkiler için sadece belli bir döneme takıp kalmaması ve bin yıl süresince bir arada yaşamış olduğunun da hatırlanmasıdır.

Davutoğlu bu konuşmasında Ermenilerin sadece kendi görüşlerini dikkate alarak Türkiye'yi suçladıklarını söylemiş, 1915'de yaşananları 'trajedi' olarak tanımlamış ve "Evet, biz bir acı yaşadık. Ve biz bu acıyı paylaşmaya hazırız. Ancak birileri bizi soykırım ile suçlar ya da 100 yıldır (bunu) inkâr etmekle itham ederse, aynı yıllarda Türklerin, Kafkaslarda ve Balkanlar'da yaşamış oldukları nedir? Bugün neden Türkiye'de Boşnak, Gürcü, Arnavut var kendi ülkelerinden olduğundan daha fazla? Çünkü onlar da aynı şeyleri yaşadıkları için Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldılar. Ancak biz bugün Balkan

184 "Ermeni Cemaati Ülkenin Zenginliği" *Hürriyet*, 12 Kasım 2010.

milletlerini suçlamıyoruz, biz bugün Rusları Kafkaslarda Abazalara, Çeçenlere neden baskı yaptınız diye suçlamıyoruz. Tüm Ahıska Türkleri Stalin döneminde vatanlarından sürgün edildi. Ancak biz Rusları soykırım yapmakla suçlamadık, çünkü bunlar geçti ve biz bugün bu sıkıntıları paylaşmaya hazırız. Buradaki kritik şey, sadece hatıralar.” demiştir. Davutoğlu ayrıca Türkiye’nin 1915 olaylarını konuşmaya hazır olduğunu ifadeyle “yalnızca bir taraftan hikâyesini anlatmayın, bu olayda iki tarafın da hikâyesini dinleyin, kapıları kapamayın, suçlamayın, dinleyin aynı zamanda” şeklinde konuşmuştur.¹⁸⁵

Davutoğlu, Kasım ayı sonunda yine ABD’de Brookings Enstitüsünde Türkiye’nin dış politikası konusunda verdiği bir konferansta 10 yıl önce Ermeni konusunun Türkiye’de bu kadar serbest bir ortamda tartışılmadığını, Fransa’da ve bazı Avrupa ülkelerinde bu özgürlüğün olmadığını söylemiş ve Türkler ve Ermenilerin on yüzyıldır birlikte yaşadığını, 9,5 yüzyıl boyunca aralarında hiçbir gerginlik olmadığını, Ermenilere yönelik “getto” uygulamalarının görülmediğini, geçmişte Osmanlı hükümetlerinde Ermeni bakanların, Avrupa başkentlerinde Ermeni büyükelçilerin olduğunu anlatmıştır. Davutoğlu, 1915 yılında yaşananlarla ilgili olarak, “adil bir hafızaya” ihtiyaç duyulduğunu, sadece “küçük bir döneme” bakılmaması, gerektiğini kaydetmiştir. Kafkaslarda, Balkanlarda da Türklerin öldürüldüğünü ve Anadolu’ya göç etmek zorunda kaldıklarını hatırlatarak “Biz hiçbir şey olmadık demiyoruz, bir şeyler oldu, ama bize de oldu, hepimize oldu. Şimdi bunu onarma zamanı, o yüzden adil hafıza diyoruz. Biz her şeyi tartışmaya hazırız” diye konuşmuştur.

Protokoller konusunda ise Davutoğlu bu belgelerin üç temel ayağı bulunduğunu belirterek bunları Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, dünyanın her yerindeki Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve Kafkaslara istikrar getirilmesi olarak sıralamış ve bu üç ayağın birlikte hayata geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu, barışın, bölgesel bir düzeyde olmaması halinde, sürdürülebilir olamayacağını, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde her şey normal gitse bile, diğer bölgelerdeki gerginliğin ilişkileri tekrar bozacağını bu nedenle Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında eşzamanlı bir sürece ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶

Davutoğlu yılsonunda Hükümetin dış politikası hakkında gazetelere yaptığı bir değerlendirmede Ermeni sorunu konusunda “Biz 1000 yıl bu topraklarda beraber yaşadığımız insanlar tarafından soykırımla suçlanacak ülke değiliz. Böyle bir suçun bu milletin üzerine atılmasını doğru görmüyorum. Bize

185 “Davutoğlu Ermenistan’ı Böyle Uyardı” *İnternet Haber*, 29 Eylül 2010.

186 “Davutoğlu: Dış Politikada İkili Dil Kullanmadık” *Hürriyet*, 30 Kasım 2010.

Almanlar gibi gizli bir suçluluk duygusunu yerleştirmek istiyorlar. Ama Almanlar bunu hak etmişti. Oysa bu tamamen Türkiye'ye ait bir vebal değil. Ermenilerin acısını anlıyorum ama onlar da bizim acımızı anlasınlar. Bir imparatorluğun tasfiye olduğu bir dönemden bahsediyoruz, herkes ıstırap yaşıyor o dönemde"¹⁸⁷ demiştir.

Davutoğlu başka bir konuşmasında Türkiye- Ermenistan ile ilişkilerinin normalleştiği takdirde bunun sürdürebilir olması için Karabağ sorunun çözülmesi gerektiğini söylemiş ayrıca Türkler ve Ermenilerin, dünyanın neresinde olursa olsunlar, sorunlarını rahatlıkla konuşabildiğini, ama Türkiye üzerinde siyasi bir şantaj ortamı olmasını istemediklerini de ifade etmiştir.¹⁸⁸

2. 2011 yılı Gelişmeleri

Yukarıda anlattığımız 2010 yılı Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için ciddi ümitler beslenmesiyle başlanmış, sonra bu yılın hemen başında Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının Protokolleri, yorum yoluyla değiştirme girişimiyle bu ümitler kısa zamanda sona ermiştir. Buna rağmen Türkiye normalleşme sürecini yaşatmaya çaba göstermiş ancak Ermenistan Protokollerin hiçbir koşula bağlı olmadan onaylanması ve uygulanmasında ısrar edince bu çabalar sonuç vermemiştir. Diğer yandan Ermenistan'ın hemen her fırsatta Türkiye'yi eleştirmeye ve hatta yermeye başladığı görülmüştür.

2010 yılı Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için ciddi ümitler beslenmesiyle başlanmış, sonra bu yılın hemen başında Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının Protokolleri, yorum yoluyla değiştirme girişimiyle bu ümitler kısa zamanda sona ermiştir. Buna rağmen Türkiye normalleşme sürecini yaşatmaya çaba göstermiş ancak Ermenistan Protokollerin hiçbir koşula bağlı olmadan onaylanması ve uygulanmasında ısrar edince bu çabalar sonuç vermemiştir.

2.1 Ermenistan'ın tutumu

Ermenistan 2011 yılında da bir önceki yılda izlemeye başladığı müzakereden kaçan politikasını devam ettirmiş, bunun yanında Türkiye'yi eleştirme ve yermeyi de sürdürmüş ve hatta Türkiye'den soykırımı tanınmasını isteyerek ve toprak talebinde bulunabileceği anlamına gelen bazı beyanlarda bulunarak tahrik edici olarak nitelendirilebilecek bir davranış sergilemeye başlamıştır.

187 "Acınızı Anlıyorum, Siz de Bizi Anlayın" *Hürriyet*, 26 Aralık 2010.

188 "Bakan Davutoğlu: Yeni hedefimiz ülkeyi dünyanın akil ülkesi yapmak" *Zaman*, 29 Aralık 2010.

Ermenistan'ın bu tutumunu Başkan Sarkisyan'ın konuşmalarından izlemeye çalışacağız.

2.1.1 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları

Başkan Sarkisyan Türkiye'ye ilk "saldırısını" Ocak ayı başında resmi ziyaret için gittiği Güney Kıbrıs'ta yapmıştır. Bu ülkenin Temsilciler Meclisindeki konuşmasında¹⁸⁹ Türkiye'nin istikrarsız tutumu, çelişkili beyanları ve asılsız tertipleriyle normalleşme süreci yaktığını, taahhütlerinden geri adım attığını ve imzalanmış olduğu Protokolleri onaylamayarak, normalleşme sürecinde başa dönüldüğü söylemiştir. Sarkisyan eğer ön koşul ileri sürülecekse bunun için Ermenistan'ın çok daha manevi ve yasal dayanakları olduğuna değinerek, 1915 olaylarına bir göndertme yapmış ardından da Ermenistan'ın başta Ermeni soykırımının tanınması olmak üzere Türkiye ile pek çok sorunu olduğunu ancak kendilerinin, uygar bir şekilde sorunları çözebilmek için, ön koşul koymak yerine diyalog kurmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bugün Türkiye'nin "Yeni Osmanlılık" denen bir politika aracılığıyla bölgesel lider olmayı arzuladığını, Osmanlı İmparatorluğun katliam, baskı ve zorbalık dışında boyunduruğu altındaki halklara ne getirdiğini sorarak "Osmanlılığı özleyen kimse var mı ki Yeni Osmanlılık politikası için bir neden olsun?" demiştir. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasının ne anlama geldiğini sorgulayan Sarkisyan bu kavram tüm komşularının itaatkâr bir şekilde Türkiye'nin istediklerini yapması ve ön koşullarını yerine getirmesi anlamına geliyorsa Ermenistan'ın onlar arasında olmadığını vurgulamıştır.

Ermenistan'ı Avrupa değerlerine sahip ve Avrupa ailesinin bir üyesi olarak gördüklerini belirten Sarkisyan demokratik ve Avrupa değerlerine kendini adanmış komşuları, yani tehdit yerine sorunları diyalog ve müzakere yoluyla çözümleyen komşuları olmasını istediklerini belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Başkan Sarkisyan, Türkiye'yi normalleştirme sürecini yıkmak, taahhütlerinden geri adım atmak ve önkoşullar koymakla suçlamakta, Türkiye'nin bölgesel lider olmak istediğini ileri sürerek buna karşı çıkmakta, "komşularıyla sıfır sorun" politikasını çarpıtmaktadır. Sarkisyan'ın bu konuşmasında Türkiye aleyhinde o zamana kadar en olumsuz ifadeleri kullanmıştır.

Sarkisyan Güney Kıbrıs'tan sonra Atina'yı da ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmalarda Türkiye'yi, daha ılımlı sayılabilecek ifadelerle eleştirmiş, buna karşılık Yunanistan Cumhurbaşkanı Papulias'ın, Türkiye'yi kastederek "aynı

189 "Armenian President's Speech in the House of Representatives of Cyprus Republic" *Times.am*, 17 Ocak 2011.

barbar tarafından katledildik”¹⁹⁰ şeklindeki sözleri, Türkiye karşıtlığının Ermenistan’ın tekelinde olmadığını göstermiştir.

Başkan Sarkisyan’ın Rusya’nın Eko Moskvi Radyosuna 27 Ocak 2011 tarihinde verdiği bir mülakat Türkiye’ye karşı izlediği politikanın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁹¹ Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin, ancak Türkiye, ön koşul ileri sürmeden, Protokolleri onaylarsa devam edebileceğini, dolayısıyla yeni müzakerelere başlamanın anlamı olmadığını söylemiştir. Böyle devam ettiği takdirde kendileri için çıkış yolunun, olasılıkla, Protokollerden imzalarını geri çekmek olacağını, bu durumda Türkiye onaylarsa bile Protokollerin geçerli olmayacağını belirtmiştir. Sarkisyan ayrıca Türkiye’nin Karabağ barış sürecine karışmak istediğine, ancak diğer ülkelerle sorunu olmayan bir ülkenin bölgenin lideri olabileceğine, Türkiye’nin sıfır sorun politikasının Türkiye’nin çıkarına çözümler bulunmasını amaçladığına da temas etmiştir. Sarkisyan son olarak Ermenistan’ın Türkiye’nin büyük bir ülke olduğunun ve G20’lerin üyesi bulunduğunun bilinci içinde olduğunu ancak bunun Türkiye’nin Ermenilerin velisi olduğu anlamına gelmediğini, Türkiye’nin Ermenistan’a ne yapması gerektiğini söyleyemeyeceğini, Türkiye bölgedeki bazı süreçleri etkilemek istiyorsa yapıcı bir tutum alması gerektiğini söylemiştir.

Bu konuşma Ermenistan’ın, Türkiye’nin normalleşme sürecini devam ettirme isteğine rağmen, protokollerin uygulanmasında ısrar ettiğini, yeni müzakereler istemediğini, gerekirse Protokollerden vazgeçebileceğini göstermektedir. Diğer önemli bir husus Ermenistan’ın Türkiye’nin Karabağ Sorununa müdahil olmasını kabul etmeyeceğidir. Kısaca Ermenistan Türkiye’nin tüm önerilerine karşıdır. Bu sert tutumun daha ziyade Ermenistan’ın iç politikasından ve Diaspora ile olan ilişkilerinden kaynaklanmış olması olasıdır. Bilindiği gibi Sarkisyan’ın Türkiye ile normal ilişkiler kurma gayretleri Ermenistan’da ve Diaspora’da pek kabul görmemişti. Ancak Protokoller hemen uygulanırsa ve Türkiye sınır kapısı açılsaydı Sarkisyan’a yöneltilen eleştiriler marjinal hale gelebilirdi. Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca Sarkisyan güç durumda kalmış ayrıca çok uzak olmayan bir tarihte parlamento seçimleri olacağını, onu da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin izleyeceğini düşünerek, artık kendisi için yük haline gelmiş olan Protokoller konusundan kurtulabilmek için Türkiye’ye sert eleştiriler ve ithamlar yöneltilmiş ve hatta Protokolleri reddedebileceğinden bahsetmeye başlamıştır. Bu tutum Sarkisyan’ın protokoller nedeniyle eleştirilmesine son vermiş ve özellikle Diaspora ile arasını düzeltmiştir.

190 “Papulyas. İkimizi de Kesen Barbar” *Hürriyet.com.tr.*, 18 Ocak 2011.

191 “Armenian President Says Turkey Should Not Tell Us What To Do” *News.am*, 27 Ocak 2011, ve “Sarkisyan: Türkiye Protokolleri Önkoşulsuz Onaylarsa, Süreç Sürdürülebilir” *Hye-Tert*, 28 Ocak 2011.

Başkan Sarkisyan Rus Moskovskie Novosti'ye 16 Mayıs 2011 tarihinde verdiği mülakatta¹⁹² Sovyetler Birliği döneminde, “mili davanın” var olmaya devam ettiğini, bu dönemde dış politika alanında Ermenistan'ın çıkarlarının her zaman ve özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde, dikkate alınmadığını söylemiştir. Burada “milli dava”dan kastedilen Ermeni milliyetçilerinin “Büyük Ermenistan” düşüdür. Sarkisyan, Sevr ile kurulmak istenen Ermenistan'ı Sovyetlerin benimsememesinden yakınmaktadır. Gerçekten de Sovyetler emperyalist bir hareket olarak gördükleri için Sevr'e karşı çıkmışlardı. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra Rus İmparatorluğunun sınırlarına ulaşmak çabası içinde Boğazların kontrolünü ve Kars ve Ardahan illerini Türkiye'den isteyerek Sevr zihniyetine yaklaşmışlar ve ayrıca Erivan'da büyük bir Ermeni soykırım anıtı inşa edilmesine izin vermekle de bir Diaspora icadı olan soykırım iddialarının Ermenistan'da da yerleşmesine neden olmuşlardır.

Sarkisyan bu mülakatında dikkati çeken bir diğer husus, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeden ekonomik büyümenin mümkün olup olamayacağına ilişkin bir soruya verdiği cevapta Türkiye ile ilişkiler normalleşmezse Ermenistan'ın açlıktan ölmeyeceğini ve Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasında ekonomik mülahazaların itici güç olmadığını söylemesidir. Böylelikle Türkiye ile ilişki bulunmamasının ve özellikle sınırın kapalı olmasının Ermenistan ekonomisine verdiği zararları ve aynı zamanda Türk sınırının açılması halinde bunun Ermenistan ekonomisine getireceği yararları küçümsemiştir.

2.1.2 Türkiye'nin Soykırımı Tanınması Talebi

Sarkisyan'ın selefleri olan Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan, soykırım iddialarının mümkün olduğu kadar fazla sayıda ülke ve uluslararası kuruluş tarafından tanınmasına büyük önem verirken, esasen gergin olan ilişkilerin dikkate alarak Türkiye'den böyle bir tanımada bulunmasını istememişlerdi. Protokollerin başarısızlığa uğramasından sonra böyle bir endişe taşımayan Başkan Sarkisyan yukarıda değindiğimiz Moskovskie Novosti'ye verdiği mülakatta “Soykırım olayı inkâr edilemez ve Türkiye'nin sonunda soykırımı tanınması için her türlü çabayı göstereceğiz” demiştir. Ayrıca, 1915 olaylarının yüzüncü yılından sonra bu olayların ikili ilişkilerde önemli bir rol oynamasının sona erip ermeyeceğine ilişkin bir soruya da “Türkiye soykırımı tanıdığı anda barışma başlayacaktır. Tanıma olmadan barışma olmayacaktır. Bazıları Türkiye ile ilişkileri normalleştirme çabalarını bir barışma girişimi olarak takdim etmeye çalışmaktadır. Gerçek barışma sadece pişman olunmasından sonra gerçekleşecektir” demiştir.

192 “Sarkisian Says Armenia, Azerbaijan Differ On Karabakh Peace Principles” *Azatutyun*, 16 Mayıs 2011, <http://www.azatutyun.am/content/article/24176551.html>

Sarkisyan'ın bu sözlerini önemli kılan husus ilk kez bir Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın açık bir şekilde Türkiye'den soykırım savını tanımasını istemiş olmasıdır. Bunun başlıca nedeni Karabağ sorunu nedeniyle Protokollerin uygulanamayacağı ve dolayısıyla Türk sınırının açılmayacağı kesinlik kazanması ve bunun dışında da Sarkisyan'ın Türkiye'den bir başka beklentisi olmamasıdır. Diğer bir deyimle Sarkisyan, seleflerinin aksine, bu talepte bulunmasının Türkiye ilişkileri daha da olumsuz hale getirmesine önem vermemekte zira gelinen noktada Türkiye ile ilişkileri adeta gereksiz, en azından ihmal edilebilir görmektedir.

Diğer önemli bir husus Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesiyle Türkiye ile barışmayı birbirinden ayırmasıdır. Ona göre normalleşme sözcüğü Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve Türk sınırının açılmasını ifade etmektedir. Türkiye ile barışma kavramının ise iki ülke arasındaki tüm sorunların çözümlenmesi, diğer bir deyimle Ermenistan'ın Türkiye'den talep edeceği bir hususun kalmaması anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'den taleplerinin başında soykırımı tanıması (ve pişmanlık duyması) gelmektedir. Diğer yandan Ermenistan'ın tehcir edilen kişilere ait mallarının iadesi ve bu kişilere tazminat ödenmesi talebi de vardır. Son olarak, Ermenistan Hükümetleri tarafından açıkça ifade edilmese de Ermenistan'da ve özellikle Diaspora'da, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı milliyetçi çevrelerin Türkiye'den toprak istedikleri bilinmektedir.

Buna göre Protokollerin uygulanması ve sınırın açılması Ermenistan ile Türkiye'yi barıştırmayacaktır. Bu barışma için, soykırım iddialarının tanınmasını, pişmanlık duyulmasını, Ermeni mallarının iade edilmesini, ayrıca tazminat ödenmesini ve belki de, Ermenistan'a toprak verilmesini gerekecektir. Bu tutumun gerçekçi olmadığını ayrıca açıklamaya gerek yoktur. Ancak, gayri ciddi de olsalar bu gibi taleplerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine daha da zarar verecek potansiyele sahiptir.

Başkan Sarkisyan 22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nde yaptığı bir konuşmada¹⁹³ Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin çıkmaza girdiğini, bunun tek nedeninin Türkiye'nin ön koşullar ileri sürmesi ve taahhütlerini yerine getirmemesi olduğunu, normalleşme konusunda ne zaman yeniden bir fırsat çıkacağını bilemediğini söylemiştir. Ardından soykırım konusuna temasla, Türkiye'nin soykırımı tanımamakla kalmayıp bu olayı açıkça inkâr ettiğini, dünyadaki Ermenilerin ise bu duruma uygun bir karşılık verilmesini beklediklerini o nedenle bundan

193 "Armenian President Vows Free Elections, Further Dialogue With Opposition" *RFE/RL*, 22 Haziran 2011
http://www.rferl.org/content/armenia_president_promises_free_elections_and_opposition_dialogue/4243606.html

böyle çabalarının Ermeni Soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağını ve gelecek kuşaklara bu sorunu çözülmemiş olarak bırakmamaya kararlı olduklarını söylemiştir.

Başkan Sarkisyan bu konuşmasıyla Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasını istediklerini uluslararası bir kuruluş önünde ifade etmekle bu talebe adeta resmiyet kazandırmıştır. Diğer yandan bundan sonra çabalarının Ermeni soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağına ve gelecek kuşaklara bu sorunun çözülmemiş olarak bırakmamaya kararlı olduklarına dair sözleri yenidir. Ermeni diplomatlarının soykırımın tanınması için büyük çaba sarf ettikleri ve soykırım savını tanıyan parlamentoların sayısının artmadığı da dikkate alındığında bundan sonra bu alanda neler yapılabileceği merak konusudur. Başkan Sarkisyan'ın 1915 olaylarının 100. yılının anılması için yapılacak faaliyetlerinin yaratacağı sinerjiden yararlanarak soykırım iddialarını benimseyen ülkelerin sayısının artmasını beklemesi olasıdır. Bu olacak mıdır? Diğer yandan Başkan Sarkisyan'ın Ermenistan'ın bu tür eylemlerine karşı Türkiye'nin göstereceği tepkileri ve bunların Ermenistan'a yapacağı olumsuz etkileri hesaba katmadığı görülmektedir.

Başkan Sarkisyan'ın 23 Eylül 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada¹⁹⁴ da soykırım konusuna ve Türkiye ile ilişkilere değinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere uyguladığı soykırımın birçok ülke parlamentosu, uluslararası kuruluşlar ve bilim adamları tarafından kabul edilip kınandığını, ancak Türkiye'nin böyle yapmamakla kalmayıp, insanlığa karşı işlenen bu feci suçu inkâr etme politikasını sürdürdüğünü söylemiş ayrıca, sanki Ermenistan'ın bulunduğu bölgede bir soykırım tehlikesi varmış gibi, soykırımın önlenmesi için (geçmiş) soykırımları tanımak ve kınamak gerektiğini ifade etmiştir.

Ermeni yazar ve siyaset adamları tarafından yıllardan beri ileri sürülen bu fikir yanlıştır. Zira dünyada hemen herkesin Yahudilerin soykırımı uğradığını kabul etmesi ve bu olayı şiddetle kınaması Rwanda ve Bosna soykırımlarının ve Darfur gibi soykırımı yakın bazı olayların meydana gelmesini önleyememiştir.

Başkan Sarkisyan Birleşmiş Milletlerdeki konuşmasının Türkiye bölümünde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin kendileri tarafından başlatıldığını iddia etmiş, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasının bir diyalog başlatılması ve taraflar arasındaki güvensizlik, şüphe ve belirsizliğin giderilmesi için ilk adım oluşturabileceğini, Ermenistan'ın bu girişiminin uluslararası toplum tarafından desteklenmiş olmasına karşın Türkiye'nin protokollerin onaylanmasını ve uygulanmasını

194 "At UN, Sarkisian Makes Case for Self-Determination" *Asbarez*, 23 Eylül 2011, <http://asbarez.com/98266/at-un-sarkisian-makes-case-for-self-determination/>

engellediğini öne sürmüştür. İki ülke ilişkilerinin normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığının doğru değildir. Bu konuda ilk girişim 2005 yılında bir tarihçeler komisyonu kurulmasını isteyen Türkiye'den gelmiştir.

2.1.3 Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi

Başkan Sarkisyan 23 Temmuz 2011 tarihinde Ermeni Dil ve Edebiyatı Beşinci Olimpiyatı'na katılanlarla yaptığı bir sohbet sırasında bir öğrenci kendisine Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sormuştur. Bazı Ermeni gazetelerine göre¹⁹⁵ Başkan Sarkisyan kendisine “Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır” cevabını vermiştir. Bu sözler, dolaylı bir şekilde, gelecek Ermeni kuşaklarının, Ağrı Dağı dâhil, Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlaması için çalışması gerektiğini imâ etmiştir.

Türkiye'nin soykırımı tanınması taleplerine sessiz kalmayı tercih eden Türkiye Dışişleri Bakanlığı, ülkenin toprak bütünlüğünü ilgilendiren bu sözler karşısında tepki göstererek 26 Temmuz'da şu açıklamayı yapmıştır:¹⁹⁶

Ermenistan'da 25 Temmuz 2011 tarihinde düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında kendisine bir öğrenci tarafından sorulan soruya Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın verdiği yanıtı şiddetle kınıyoruz.

Kendi toplumunu, özellikle gençleri barış, huzur ve refah dolu bir gelecek için hazırlamak devlet adamlarının asli görevi olmalıdır. Bunun tam tersi bir yaklaşımla halklar arasında husumet ve nefret ideolojisini tahrik edecek şekilde gençlere ve gelecek kuşaklara öğütlerde bulunmak son derece sorumsuz bir davranıştır.

Bölgede barışı sağlamaya dönük arayışların hız kazandığı bir sırada Sayın Sarkisyan'ın kullanmakta beis görmediği ifadeler barış için çalışmaya niyeti olmadığına işaret etmektedir.

Bölgede barış, huzur ve istikrarın hâkim kılınması için çaba sarf eden herkesin Sayın Sarkisyan'ın esfle karşıladığımız talihsiz ifadelerinden gereken sonuçları çıkaracağına inanıyoruz.

195 “Sarkissian Tackles Western Armenia Question” *Asbarez*, 25 Temmuz 2011; “Will Eastern Armenia Be Returned to Armenians? – President's Reply” *news.am*, 25 Temmuz 2011.

196 SC: 23, 26 Temmuz 2011, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün Bir Soruya Cevabı: http://www.mfa.gov.tr/sc_-23_-26-temmuz-2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

Başbakan Erdoğan da bu olaya tepki göstererek, gelecek kuşakları kin ve nefretle donatmanın devlet adamlığına yakışmadığını, Sarkisyan'ın yaptığı tahrik olduğunu, bu bakımdan Ermenistan gençliğinin geleceğinin karanlık olacağını, bu olaylara hep karanlık gözlüklerle bakacaklarını söylemiştir. Sarkisyan'ın gençlere “Siz şu anda Karabağ'ı bizden teslim aldınız, biz ölüp gideceğiz, Ağrı'yı da siz halledeceksiniz” demek istediğini bunun “Ermenistan Türkiye ile bundan sonra istediği gibi, istediği şekilde, bir savaşa da girebilir” anlamına geldiğini belirterek, böyle bir devlet adamlığı, böyle bir diplomasi olamayacağını, Sarkisyan'ın çok ciddi bir yanlış yaptığını ve özür dilemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

Türkiye'nin bu tepkisi karşısında Ermenistan Hükümeti bir cevap vermek gereğini duymuş ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan yaptığı bir açıklamada Türklerin Sarkisyan'ın sözlerini tamamen okumadığını veya işlerine gelen bölümleri aldıklarını, aslında Sarkisyan'ın konuşmasında saldırgan bir tavır bulunmadığını, kullandığı ifadelerin son derecede ölçülü ve dengeli olduğunu söylemiş,¹⁹⁸ Türkiye'de de bu görüşü destekleyenler olmuştur.¹⁹⁹

Bu vesileyle Türkiye'den toprak almanın gelecek kuşakların görevi olduğu düşüncesinin sadece Başkan Sarkisyan'a it olmadığını belirtelim. Selefî Robert Koçaryan'ın da bu anlamda sözleri vardır. Adı geçen 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttikten sonra kendi politikalarının “soykırımın” tanınmasını içerdiği ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini söylemiştir.²⁰⁰ Bilindiği gibi Ermenilerin indinde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasının sonuçları tazminat ödemek, malları iade etmek ve Ermenistan'a toprak vermektir.

Sonuç olarak Başkan Sarkisyan'ın konuşmaları beraberce değerlendirildiğinde Türkiye ile ilişkiler konusunda şöyle bir yol haritası belirlendiği anlaşılmaktadır. İlk aşama olarak Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kuracak, sınırı açtırılacak ve başta ekonomik olanlar olmak üzere her türlü ilişkiyi geliştirmeye çalışacaktır. Bunun yanında veya sonrasında ikinci aşama olarak Türkiye'den soykırımı tanınması istenecektir. Malların iadesi ve tazminat talebi üçüncü aşamayı oluşturacaktır. Son aşama Türkiye'den toprak talebidir. Ancak bunun gerçekleştirilmesi gelecek kuşaklara bırakılmıştır.

197 “Başbakan'dan Sarkisyan'a Çok Ağır Sözler” *Hürriyet*, 27 July 2011.

198 “Erivan'ın Pişkin Yanıtı: Türklerinki Yaygara” *Hürriyet*, 29 Temmuz 2011.

199 Baskın Oran, “Herkesin Bir Sevr'i Var” *Radikal*, 7 Ağustos 2011; Faruk Bildirici “Sarkisyan Ne Demişti” *Hürriyet*, 8 Ağustos 2011.

200 *PanArmenian.Net*, 2 Nisan 2005. Bu konuda bkz. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 16-17, s. 27

2.1.4 Diğer Gelişmeler

Rus Federasyonu Başkanı Dimitri Medvedev Van depremi için taziyelerini bildirmek üzere aradığı Cumhurbaşkanı Gül'e yanında Serj Sarkisyan'ın da olduğu ifadeyle tarafların telefonla görüşmesini sağlamıştır. Sarkisyan deprem için yardıma hazır olduklarını, izin verilmesi halinde arama kurtarma çalışmaları için hemen bir ekip gönderebileceklerini söylemesine karşılık Cumhurbaşkanı Gül, teşekkür ettikten sonra şu anda uluslararası yardıma ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir.²⁰¹ Van depremi için Ermenistan ve İsrail'in ısrarla yardım yapmaya çalışmasının Ankara'da daha ziyade bir propaganda girişimi olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır.²⁰² Daha sonra Dışişleri Bakanı Davutoğlu da bunu teyit ederek "Ermenistan'dan ve İsrail'den gelen yardımların bu ülkelerle uzlaşmada bir rol oynamayacağını belirtmiştir.²⁰³

Sarkisyan'ın Avrupa Halk Partisinin 20. Kongresi'ne katılmak üzere gittiği Marsilya'da Ermenilere yaptığı bir konuşmada kinle hareket etmedikleri, intikam değil adalet istedikleri, bu bağlamda Talat Paşa'nın katili Tehliryan'ın da intikam değil adalet amacıyla hareket ettiğini söylemiş, artık Ermenistan'ın adalet isteyecek kadar güçlü olduğunu ileri sürmüş ve birlik oldukları takdirde Ermeni soykırımının anılarının ortadan kaldırılmasına izin vermeyeceklerini de belirtmiştir. Beyanın ilgili bölümü şöyledir:

Türkiye'nin pişmanlık duyacağından şüphe etmiyorum. Bu bir önkoşul veya intikamı tahrik etme girişimi değildir. Türkiye kendi tarihiyle yüzleşmelidir. Bir gün Türk yetkilileri soykırımı ilişkin yaklaşımların yeniden değerlendirmek gücünü bulacaklardır. Bizim tutumumuz değişmemiştir ve açıktır: komşu ülkelerin yararına olduğu için, Türkiye ile normal ilişkiler kurmaya hazırız. Mesela Polonya ve Almanya gibi komşu ülkeler. Alman Şansölyesi Willy Brandt, ülkesinin işlediği suçları idrak ederek Varşova Gettosunda diz çökmüştür. Kendisini Avrupalı olarak gören Türkiye'nin, er veya geç, Avrupalı denmeye layık bir liderliği (hükümeti) olacak ve onlar Soykırım Anıtında başlarını öne eğeceklerdir. Bu ne kadar erken olursa o kadar iyidir; ancak bu Türk Halkının takdiridir. Onları zorlamıyoruz. Bunu Türk Halkının yararı için yapmalıydılar, Willy Brandt'ın Alman Halkı için yaptığı gibi.²⁰⁴

201 "Gül'e Sürpriz Telefon" *Hürriyet*, 25 Ekim 2011.

202 "Editorial. Stupeur et Tremblement" *Armenews*, 30 Ekim 2011. Ayrıca "Ankara Salve l'Aide d'Israel et de l'Arménie, Mais Pas de Détente en Vue" *Armenews*, 30 Ekim 2012.

203 "Davutoğlu Confirmed No New Shifts in Armenian-Turkish Process" *News.am*, 12 Kasım 2012

204 Konuşmanın tam metni Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Sitesinde mevcuttur: <http://www.president.am/events/visits/eng/?visits=1&id=344>

Bu konuşmada dikkati çeken husus, Ermenistan Devlet Başkanı'nın Talat Paşa'yı öldüren Tehliryan'ı bir katil olarak değil adaleti yerine getiren bir kişi olarak görmesidir. İkinci olarak Ermenistan'ın artık adalet isteyecek kadar güçlü olduğunu ifade etmesidir ki Ermenistan'ın ne derecede güçlü olduğu tartışılabilir.

Bu hususlar ileride Ermenistan tarafından gündeme getirildiği takdirde iki ülke arasında yeni anlaşmazlıkların kaynağı olacaktır.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın Türkiye'nin pişmanlık duyacağından şüphe etmediğine, Türkiye'nin kendi tarihiyle yüzleşmesi gerektiğine, Türkiye'de, er veya geç, Avrupalı denmeye layık bir hükümet olacağına ve onların Soykırım Anıtında başlarını öne eğeceklerine dair sözleri daha önce hiçbir Ermenistan Devlet Başkanı tarafından ifade edilmemişti. Türkiye'nin kabul etmesine imkân bulunmayan hususların dile getirilmesi aslında Sarkisyan'ın Türkiye ile anlaşmaya hiç niyeti olmadığını göstermektedir.

2.1.5 2015 Yılı için Devlet Komisyonu Kurulması

Ermenistan ve Diaspora kamuoyunun büyük çoğunluğu 1915 olaylarının yüzüncü yılı olan 2015'i Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi, af dilenmesi, tazminat ödenmesi, Ermeni mallarının iadesi ve mümkünse Ermenistan'a toprak verilmesi gibi taleplerin yerine getirileceği, hiç olmazsa böyle bir sürecin başlayacağı, bir tarih olarak görmekteyler.

Bu konu çok tartışılmakla beraber söz konusu faaliyetlerin neler olacağı ve kimler tarafından gerçekleştirileceği hakkında yeterli bilgi bulunmuyor ve belirli bir hazırlık görülüyordu. Sonunda Ermenistan bu konuda koordinasyon görevini üstlendi.²⁰⁵ Serj Sarkisyan 23 Nisan 2011 tarihinde "Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Faaliyetlerinin Koordinasyonu İçin Bir Devlet Komisyonu Kurulmasına İlişkin" bir Kararname yayınladı. Buna göre Komisyonun Başkanı Serj Sarkisyan oldu ve diğer devlet ileri gelenleri (Başbakan, Meclis Başkanı, Baş Patrik, bazı bakanlar) komisyonun üyesi oldular. Erivan'daki Soykırım Anıtı ve Müzesi Direktörü Hayk Demoyan Komisyonun sekreterliğine atandı.

Bu komisyon şimdiye kadar 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında olmak üzere dört kez toplanmıştır ancak ne gibi anma törenleri ve eylemler yapılacağı hakkında hemen hiç somut bilgi verilmemiş ve bir program da açıklanmamıştır. Bu ketumiyet Türkiye'yi uyarmamak ve karşı eylemlerde bulunmasını

205 "RA President's decree on the establishment of a state commission for coordinating events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide" <http://www.minDiaspora.am/en/News?id=1394>

engellemeye çalışmak gibi bir düşünceden ileri gelebileceği gibi aynı zamanda yeterli mali kaynak bulunamamasından da ileri gelebilir.

Diğer yandan Başkan Sarkisyan'ın, 2015'in varılması gereken son hedef olmadığı, amacın Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını sağlamak olduğunu, bu nedenle eylemlerin 2015'ten sonra da süreceği şeklindeki sözlerinin²⁰⁶ 2015 için aşırı beklentileri olan kamuoyunda bir düş kırıklığını önlemeyi amaçladığı görülmektedir.

2.2 Türkiye'nin Tutumu

Türkiye'nin bu yıl içindeki tutumu bir önceki yıla göre farklı değildir. Protokollerin uygulanması Karabağ sorununda olumlu gelişmeler olmasına bağlanmakta diğer yandan Ermenistan'ın, yukarıda açıkladığımız bazı aşırı davranış ve tutumları serinkanlılıkla karşılanmakta ve cevaplandırılmaktadır.

Türk devlet adamlarının bu dönem içindeki başlıca konuşmalarını şu şekilde özetleyebiliriz.

Cumhurbaşkanı Gül Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde 5 Ocak 2011 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin siyasi iradesinin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek olduğunu ve Protokolleri hayata geçirmeyi arzu ettiklerini belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan işgali altında olduğuna değindi ve Ermenistan'ın bu topraklardan çekilmesi gerektiğini söyledi; ayrıca sorunlar çözüldüğünde Kafkasların, Avrupa ile Asya arasında kapı olacağını ifade etti.²⁰⁷

Başbakan Erdoğan Parlamenter Asamble'nin başka bir toplantısında yaptığı bir konuşmada "Azerbaycan halkının hak ve hukukunu Ermenistan'a yedirmeyiz" sözleriyle Türkiye'nin Azerbaycan yanında yer almaya devam edeceğini vurguladı. Karabağ konusunda önce (olumlu) adımların atılması gerektiğini ondan sonra sınırın açılacağını belirten Başbakan Minsk Grubunun görevlerini yerine getirmesini istedi ve bu olmadığı takdirde sürecin zorlaşacağını belirtti. Ayrıca Ermenistan Hükümetinin Diasporaya karşı bir ürkeklik içinde olduğunu, bundan kurtulabilirse sorunun çözümünün kolaylaşacağını, kapıların da açılacağını ifade ederek Türkiye'nin Ermenistan'a karşı kin ve nefret gibi bir duygusu olmadığını belirtti.²⁰⁸

206 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss. 16-17.

207 Abdullah Gül, "Tarihimizde Soykırım Yapıldığını Kabul Etmiyoruz"
<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78745/tarihimizde-soykirim-yapildigini-kabul-etmiyoruz.html>

208 "Erdoğan: "Azerbaycan'ın Hakkını Yedirmeyiz" *Cihan*, 14 Nisan 2011.

Başbakan İğdır’da yaptığı bir konuşmada: “Karabağ meselesi çözümlenmeden Ermenistan’la olan ilişkilerimizin yoluna girmesi mümkün değildir. Kurulduğundan beri Azerbaycan’ın, Karabağ’ın (Karabağ politikasının) arkasında durduk, her zaman da durmaya devam edeceğiz. Bu konuda kimse bizden başka bir şey beklemesin, Karabağ bizim meselemizdir²⁰⁹ dedi. Kars’ta yaptığı bir konuşmada ise Türkiye’nin her zaman Azerbaycan ve Nahcivan ile kardeş olduğunu, barış ve uzlaşma için Ermenistan’a ellerini uzattıklarını ve şimdi harekete geçmek sırasının Ermenistan’a ait olduğunu ifade etti.²¹⁰

Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise Ermenistan ile ilişkiler konusunda birçok kez konuşarak Türkiye’nin Ermenistan’a karşı izlediği politikaya ışık tuttu. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde bir soruya cevaben “Bizim iki tür komşumuz var. Dost ve müstakbel dost komşular. Ermenistan’ı da müstakbel dost bir ülke çerçevesinde değerlendiriyoruz” dedi²¹¹ ve bu formülü daha sonra çeşitli fırsatlarda tekrarladı.

Bir süre sonra yine bu Mecliste Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanı olarak raporunu sunduktan sonra soru-cevap bölümünde, Ermenistan milletvekili Bayan Zaruhi Postanjian’ın Türkiye’nin Batı Ermenistan’ı (Doğu Anadolu’yu) ve Kıbrıs’ı işgal ettiğini, Osmanlı İmparatorluğunun Ermenilere karşı soykırım suçu işlediğini, Ceza Kanununun 301. maddesinin tarihi gerçeklerin inkâr ve tahrif edilmesi için kullandığını belirttiikten ve sonra Türkiye’nin geçmişiyile yüzleşmek için ne yaptığını sormasına cevap olarak bunun bir soru değil bir suçlama olduğunu, adil hafızaya ihtiyaç bulunduğunu, herkes kendi hafızasına göre karar verirse karşılıklı saygı ve anlayış olmayacağını, bu konuların görüşülmesi için bir tarih komisyonu kurulmasının iyi olacağını, Türkiye’nin 2005’ten beri bunu önerdiğini ve tarihi olayları beraberce veya üçüncü taraflarla beraber, tek taraflı hafızalara değil arşivlere dayanılarak, araştırılması hususunda Ermenistan’a yaptığı çağrılara olumlu bir cevap beklediklerini söyledi. Bir gün iki milletten de yeni kuşakların ve mümkünse bugünkü kuşağın bir araya gelerek, birbirini suçlamak ve bu konuyu siyasi amaçlarla kullanmak yerine, tarihi belgeleri tartışacaklarından emin olduğunu söyleyen Davutoğlu, Türkiye’nin tüm olayların incelenmesi için bir komisyon kurulmasını önerisinin kabul edilmesi çağrısını tekrarladı.²¹²

Davutoğlu Ermenistan’ın AZG Gazetesine verdiği bir mülakatta²¹³ Türkiye’nin, Ermenistan ile olabilecek ilişkileri nedeniyle Azerbaycan’ı

209 “Erdoğan’dan Ermenistan’a Net Mesaj” *Turkishny.com*, 1 May 2011.

210 “It’s Armenia’s Turn to Take Action- Erdoğan” *Tert.am*, 21 May 2011.

211 “Dışişleri Bakanı Davutoğlu: Ermenistan’ı Müstakbel Dost Bir Ülke Çerçevesinde Değerlendiriyoruz” *Hye-tert*, 25 Ocak 2011.

212 *Asbarez*, 13 April 2011.

213 “We cannot Permit Ourselves to Lose Azerbaijan For Sake of Relations With Armenia” *News.az*, 31 March 2011.

kaybetmeyi göze alamayacağını, Ermenistan'a Karabağ'ı çevreleyen bir veya iki bölgenin, mesela Fizuli ve Agdam'ın Azerbaycan'a geri verilmesini önerdiğini, bu takdirde (sadece Türkiye'nin değil) Azerbaycan'ın kendi sınırını açabileceğini bildirdiğini ancak bu önerisinin kabul edilmediğini söyledi.

Dışişleri Bakanı Ermenistan'la olan görüşmelerin üç amacı bulunduğunu, bunların sınırı açmak, Ermenistan'la diplomatik ve diğer ilişkiler kurmak üçüncüsünün ise Ermeni Diasporası ile ilişkiler geliştirmek olduğunu ifade etti. Davutoğlu, Ermeni Diasporasını kendi Diasporaları olarak gördüklerini zira bu kişilerin Türkiye'den Amerika'ya, Fransa'ya ve diğer yerlere gittiklerini de belirtti. Ermenistan için Protokollerin sınırın açılması ve diplomatik ilişkiler kurulmasını ifade ettiğini, Türkiye için ise Protokollerin tarihi sorunlar üzerinde uzlaşmayı da kapsadığını söyleyen Davutoğlu bu konuda iki taraf arasında Protokollerin imzalanmasından önce bazı görüşmeler yapıldığını bir tür mutabakata varılmış olduğunu da ifade etti.

Davutoğlu CNN/Türk'e verdiği bir mülakatta²¹⁴ ise Diaspora Ermenilerinin hepsini aynı kategoride görmemek gerektiğini, Ermeni Diasporasındaki makul Ermenilerle temasa geçmek istediklerini, statükodan, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin donmuş olmasından rant sağlayan kesimlerle barış yapmanın zor olduğunu ifade etti²¹⁵ ve "Biz, Ermenilerin neler yaşadığını neler hissettiğini anlamak için empati yapmalıyız ama onlar da bizim hafızamıza saygı göstermeliler" diyerek tek taraflı hafıza olamayacağını belirtip Ermenileri sorununa adil bir şekilde yaklaşmaya davet etti. Konunun psikolojik, hukuki, siyasi, tarihi ve uluslararası hukuk boyutları olduğunu söyleyen Dışişleri Bakanı, önemli olanın psikolojik bariyerleri aşmak olduğuna değinerek Türkler ve Ermeniler arasındaki on asra yakın bir birliktelik olduğunu ve bu dönemin son çeyrek asrında ilişkilerin bozulduğunu ifade etti. Diğer yandan 1915'in Ermeniler için tehcir, Türkler için ise Çanakkale ve Sarıkamış savaşlarını anlamına geldiğini, İmparatorluğun çöküş döneminde bütün cephelerde travmalar yaşandığını ve sadece Ermenilerin değil tüm etnik unsurların acı çektiğini söyledi.

Davutoğlu Ermenistan'ın Arminfo Haber Ajansına verdiği bir mülakatta²¹⁶ bölge ülkelerinin, gerekli koşullar yaratıldığı takdirde, Güney Kafkasya'yı müşterek bir refah bölgesine dönüştürmek için, yeterli potansiyele sahip

214 "Ermeni Diasporası ile Temasa Geçmek İstiyoruz" *Hye-Tert*, 3 Nisan 2011.

215 Türkiye ile Diaspora arasındaki ilişkiler hakkında Amerikalı bir Ermeni olan ve bir düşünce kuruluşunun başında bulunan Richard Giragosian *Hürriyet* gazetesine verdiği bir mülakatta 2010 yılı Mart ayında New York'ta Diaspora temsilcileriyle görüşmeler yapılması için bir toplantı düzenlendiğini ancak Diaspora temsilcilerinin gelmediğini söylemiştir. ("Türkiye Çağırıyor, Diaspora Gelmedi" *Hürriyet*, 11 Temmuz 2011.)

216 "We Need To Continue The Promising Start With Armenia And We Want To Rebuild The Friendship Between Turks And Armenians" *Arminfo*, 19 April 2011.

olduklarını, Türkiye'nin bunu gerçekleştirmek istediğini, Ermenistan'ın da, zincirin eksik halkası olmaktansa, bunu tam olarak benimseyerek, yalnız Türkiye'nin değil, diğer komşuları için de bir ortak olacağını ümit ettiğini söyledi. Davutoğlu, Ermenistan'ın da kendine bir yer bulabileceği daha büyük ve parlak bir gelecek olduğunu, bunun için ise Ermenistan'ın tüm komşularıyla yapıcı ilişkiler istediğini göstermesi gerektiğini belirtti.

Davutoğlu Ermenistan'ın onaylanması durdurulmasına rağmen, Türkiye'nin Protokolleri sonuçlandırmak istediğini söyledi ve bu belgelerin iki ülke ilişkilerin normalleşmesi için bir fırsat olduğuna değinerek Ermenistan'ın daha olumlu ve uyumlu olabileceğini, bu tarihi fırsatın yakalanabilmesi için daha fazla cesarete ve devlet adamlığına ihtiyaç olduğunu ifade etti.

Ermenistan'ın Protokollerden imzasını çektiği takdirde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir soruya ise, olumsuz varsayımlara dayanan senaryolar hakkında yorum yapmak istemediğini, bu aşamada süreci karmaşık hale getirmek değil, kolaylaştırmak gerektiğini, Türkler ve Ermeniler arasında dostluk kurmayı arzu ettiklerini, bunun ise “uzak görüşlü devlet adamlığı” gerektirdiğini ifade etti.

Dışişleri Bakanı Karabağ ile ilgili olarak Türkiye ve Ermenistan ilişkileriyle Karabağ sorunu arasında bir ilişki yokmuş gibi görünse de bu sorunun çözüm süreçlerinin birbirini etkilediğini ve bu süreçlerinin birbirini güçlendirmesi ve kolaylaştırması gerektiğini belirtti. Karabağ sorunun çözümü konusunda askeri olanaklara başvurulması halinde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir soruyu ise askeri değil barışçı çözümler öngören senaryolar üzerinde odaklanmak gerektiği şeklinde yanıtladı.

2.3 Rusya ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Rusya'nın Ermenistan-Türkiye anlaşmazlığına yaklaşımını “karışmazlık” olarak tanımlamak mümkündür. Bu konuya yakından bakıldığında Rusya'nın, Türkiye ile özellikle son yıllarda, ekonomik alanda gayet iyi ilişkiler sürdürdüğü, siyasi alanda ise Türkiye'den önemli bir şikâyeti olmadığı diğer yandan Ermenistan ile gerek ekonomik gerek siyasi alanda özel ilişkiler içinde olduğu dikkate alındığında Rusya için en iyi siyasetin “karışmazlık” olduğu görülecektir. Bu çerçevede Rusya, Duma'nın iki kez Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almasına rağmen, soykırım konusundan uzak durmaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'dan olası toprak talepleri de Rusya tarafından tasvip edilmemektedir. Unutulmamalıdır ki bu günkü Türkiye-Ermenistan sınırı Sovyetler Birliği zamanında çizilmiş ve 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla kesin şeklini almıştır. Ayrıca

Karabağ'ı özerk bir bölge haline getirip Azerbaycan'a bağlayan da Sovyetler Birliğidir. Bu devletin ardılı olan Rus Federasyonu gerek Türk sınırı gerek Karabağ konusunda aynı politikayı izlemektedir.

Başbakan Erdoğan'ın 2011 yılı Mart ayında Rusya Federasyonu'na yaptığı ziyaret aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının 90. yıldönümüne rastlamıştır. Başbakan bu vesileyle Başkan Medvedev'e söz konusu Antlaşmasının orijinalinin bir fotokopisini hediye etmiş Başkan Medvedev ise kendisine Antlaşmanın imzası sırasında çekilmiş bir fotoğraf vermiştir.²¹⁷

Moskova Antlaşması Türkiye ile Sovyetler arasındaki sınırı (ki bu günkü sınırdır) saptamakla Ermeni milliyetçilerinin "Batı Ermenistan" diye adlandırdıkları Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye ait olduğunu tescil etmiş ve böylelikle "Büyük Ermenistan" hayallerine son vermiştir. Başkan Medvedev'in bu jesti Moskova Antlaşmasının halen yürürlükte olduğunun bir kanıtını oluşturduğundan Ermeni milliyetçilerinin tepkisini çekmiştir. Bu çerçevede Taşnak Partisi bir bildiri yayımlayarak²¹⁸ Moskova Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Taşnaklar ayrıca Erivan'da Rusya Federasyonu Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi yapmışlardır.²¹⁹

Unutulmamalıdır ki bu günkü Türkiye-Ermenistan sınırı Sovyetler Birliği zamanında çizilmiş ve 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla kesin şekli almıştır. Ayrıca Karabağ'ı özerk bir bölge haline getirip Azerbaycan'a bağlayan da Sovyetler Birliğidir. Bu devletin ardılı olan Rus Federasyonu gerek Türk sınırı gerek Karabağ konusunda aynı politikayı izlemektedir.

Ermenistan Hükümeti, Rusya ile ilişkilerini zedeleyebileceği endişesiyle, bu olaya tepki göstermemeyi tercih etmiştir. Buna karşılık Hükümet koalisyonunun büyük ortağı Cumhuriyetçi Partinin Parlamento Grup Başkanı Edward Şarmazanov, Ermenistan katılmamış olduğu için Moskova Antlaşmasının yasal olmadığını söylemiş, ancak Ermenistan ve Rusya'nın iyi ilişkiler içinde olduğunu da belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Cumhuriyetçi Parti Parlamento Grup Başkanı Galust Sahakyan ise Türkiye ve Rusya'nın ortak yaklaşımları olmasını Ermenistan'ın istemediğini, Rusya Ermenistan'ın stratejik ortağı olduğu için bunun Ermenistan'ın milli çıkarlarına uygun

217 "Salt in the Wound Erdoğan Thanks Russia for Historic Treaty Armenians Consider Illegal" *Armenia.now*, 17 March 2011. "

218 "ARF Calls Kars Treaty Invalid, Urges End To Protocols" *Asbarez*, 15 Mart 2011.

219 "90 Years of Bigotry" *Yerkir.am*, 15 March 2011.

düşmediğini söylemiştir.²²⁰ Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise Ermenistan-Rusya ilişkilerinin gayet sağlam temelleri bulunduğu için yabancı bir ülke liderinin Moskova'ya yaptığı bir ziyaretin ilişkilere olumsuz etki yapamayacağını belirtmiştir.²²¹ Muhtemelen Ermenistan'ın talebi üzerine Rusya Dışişleri Bakanlığı, bir açıklama yaparak, Rusya'nın Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden memnunluk duyacağını, her şeyden önce Ermeni-Türk yaklaşmasının ikili bir konu olduğu ve bu sürecin iki ülkenin ilişkileri ve işbirliği ile Kafkas bölgesi için iyi sonuçlar vermesini dilediklerini söylemiştir.²²²

Ermenistan yaklaşık dört yıldan beri Avrupa Birliği'ne Ortak üye olmak için yaptığı müzakereler 2013 yazında bitirilmiştir. Bu konudaki antlaşmanın 29 Kasım 2013 tarihinde Vilnius'da yapılacak Doğu Ortaklığı Ülkeleri Devlet Başkanları Doruk Toplantısı'nda paraf edilmesi beklenirken Başkan Sarkisyan 3 Eylül 2013 tarihinde Moskova'da Başkan Putin'le yaptığı bir toplantının ardından, ülkesinin Rusya önderliğindeki Gümrük Birliğine katılacağını açıklamıştır.

Rusya'nın baskıları sonucunda alındığı ileri sürülen bu karar Ermenistan'ın Avrupa vizyonunu sone erdirecek niteliktedir. Böylece esasen Rusya'nın etkisinde bulunan bu ülkenin bundan böyle bağımsız sayılamayacağı Ermenistan'da muhalefet tarafından dile getirilmektedir. Bu derecede olmasa da en azından önemli tüm konularda Rusya'nın uygun göreceği çizginin izlenmesi gerekeceği anlaşılmaktadır. Rusya'nın bu "üstün" konumunun Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la olan anlaşmazlıklarını nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir. Ancak Rusya'nın, yukarıda değindiğimiz "karışmazlık" politikasını sürdürmesi olasıdır.

3. 2012 yılı Gelişmeleri

3.1 Ermenistan'ın Tutumu

3.1.1 Parlamento seçimlerinde Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkiler konusu

2012 yılı içinde Ermenistan'da iç siyaset alanında en önemli olay Parlamento seçimlerinin yapılmasıdır. Serj Sarkisyan'ın başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti, bir önceki dönem gibi, bu seçimleri kazanmış ve böylelikle Başkan Sarkisyan'a parlamento düzeyinde verilen destek devam etmiştir.

220 "Russia-Turkey Rapprochement Hard for Armenia" *News.am*, March 17, 2011.

221 "E. Nalbandian: Improving Russian-Turkish Relations Cannot Impact on Armenian- Russian Relations" *Panorama*, 18 March 2011.

222 "Armenia-Turkey Rapprochement is bilateral Affair, Russian Foreign Minister" *Interfax*, 17 March 2011.

Parlamento seçimleri öncesinde ve sırasında Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerden az bahsedilmiştir. Bu durum Azerbaycan ile ilişkiler için de geçerlidir. Ermenistan'ın dış ilişkilerinde Azerbaycan ve Türkiye ile büyük sorunları olduğu dikkate alındığında bu durum bir çelişki gibi görülebilir. Ancak bunun nedeni iki ülke ile olan ilişkilere önem verilmemesi değil bu konuda partiler arasında ciddi bir görüş ayrılığı bulunmamasıdır. Bu bağlamda hemen herkesin bir Ermeni soykırımı olduğuna, Türkiye'nin bu soykırımı tanınması, ilgililere tazminat vermesi ve malları iade etmesi gerektiğine inandığı bir ortamda tartışma yapılması neredeyse gereksizdir. Bu durum Azerbaycan için de geçerlidir. Ermenistan'da kimse uluslararası hukuka göre Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul etmek istememekte ve bu bölgenin Ermeni olduğuna, Ermeni kalması gerektiğine inanmaktadır.

Ermenistan'da Türkiye ile ilişkiler ve geçmiş olaylar hakkında ne düşündüğü iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Grup Başkanı Galust Sahakyan'ın seçimleri izlemek üzere Ermenistan'a giden bir grup Türk gazetecisiyle yaptığı konuşmadan daha iyi anlaşılmaktadır.²²³ Sahakyan, özetle, Türkiye'nin Osmanlılar gibi düşündüğünü, Abdülhamit'in ve Jön Türklerin fikirlerini sürdürdüğünü, 1915'te ne olduğunu anlamak için tarihçilere ihtiyaç olmadığını; ortak tarih komisyonunun (Tarihi Boyut Alt-Komisyonu) eğitim, kültür, sanat, tarih gibi alanlarda ortak çalışmalar yapacak, gençlere dostluk aşılaman tarih kitapları yazacak bir komisyon olduğunu; Türkiye'nin demokratikleştiği, soykırımı dile getirenlerin de olduğunu; Ermenistan'da diğer partilerin "Türkiye önce soykırımı tanısun daha sonra bu ülkeyle ilişki kurulsun" dedikleri, kendilerinin ise "önce ilişkiler başlayabilir, sonra sorunlar çözülebilir" dediklerini; Karabağ konusunda geri adım atmayacaklarını, soykırım ve Karabağ meselesinin kendileri için Türkiye ile ilişkilerin kurulmasından daha önemli olduğunu; Türkiye'nin büyük bir devlet, Türklerin büyük millet olduğunu ama Azerlerin öyle olmadığını, Azerbaycan'ın SSCB tarafından yaratılmış yapay bir ülke olduğunu, tarihi kaynaklarda Azerbaycan olmadığını ama milattan önceye ait eserlerde Ermenistan'dan bahsedildiğini, Ermenistan'ın alfabesinin, mimarisinin olduğunu, Azerilerin olmadığını; soykırımın tanınmasının ardından toprak talebinin gelmesinin doğal olduğunu; Doğu Anadolu'da savaşta ölen Türklerle (Ermeni mezaliminde ölen Türkleri kastediyor) (tehcir sonucunda) planlı bir şekilde devlet tarafından öldürülen Ermenilerin durumu aynı olmadığı ifade etmiştir. Sahakyan'ın bu sözleri Ermenistan'da hemen herkesin Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlar hakkında düşünce ve kanılarını yansıtmaktadır. Gerçekçi olmaması yanında tarihe aşırı milliyetçilik açısından bakan bu görüşlerin çoğunluğa hâkim olması Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'la kalıcı bir barış yapmalarının önündeki en büyük engeldir.

223 "Sınır Açılıp İlişkiler Başlarsa Sorunlarımız da Çözülür" *Stargazete.com*, 14 Mayıs 2012.

Ermenistan Parlamento seçimleri konusunu Başkan Sarkisyan seçimler sırasında yaptığı bazı konuşmalardan değinerek bitirelim. Sarkisyan konuşmalarından birinde Cumhuriyetçi Partinin Ermeni soykırımının tanınması için mücadele etmek konusunda kararlı olduğunu ifade etmiş²²⁴ bir diğer konuşmasında ise 2015'e giden yolda Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması için çabalarını çok arttıracaklarını dile getirmiş,²²⁵ bir Türk kaynağına göre,²²⁶ parlamento seçimlerine bir hafta kala yaptığı bir konuşmada üslubunu sertleştirerek "Ermenilere karşı soykırımı inkâr eden, her gün tarihini çarpıtan bir ülkeyle yan yana yaşıyoruz. Suç, tarihin inkârıyla bugün de devam ediyor" demiş ayrıca "adalet ve tazminat talebimiz devam edecek. Türkiye'nin küstah ve kibirli politikasını kabul etmiyoruz" ifadelerini kullanmıştır.

3.2 Soykırım İddialarının Ön Plana Çıkarılması Ve Diğer Gelişmeler

Başkan Sarkisyan seçimlerden önce yaptığı bir konuşmada Protokollerin Ermenistan'ın istediği gibi sonuçlanmamasına karşın bazı önemli sonuçları da olduğunu, önce Ermeni soykırımının uluslararası tanınması sürecini pekiştirdiğini, ikinci olarak Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasının önündeki yegâne engelin Ankara ve diğer bir başkent (yani Bakü) olduğunu ortaya koyduğunu, üçüncü sonucun ise Türkiye'nin Ermenistan ile ilişki kurmak için hiçbir önkoşul içermeyen bir uluslararası bir belgeyi (yani Protokolleri) imzalamak zorunda kaldığını söylemiştir. Ayrıca, Taşnakların bir görüşü olan Ermeni soykırımını inkâr etmenin soykırımın sürdürülmesi demek olduğunu tekrarlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ni de "soykırımı" katılmakla suçlamaya çalışmıştır.²²⁷

Bu gibi aşırı görüşler ileri sürülmesinin seçimlerle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak Sarkisyan, seçimlerden sonra da bu tutumunu değiştirmemiş, mümkün olduğu kadar Türkiye'nin ilişkileri normalleştirme girişimlerine katılmamaya, soykırımı konusuna öncelik vermeye ve her fırsatta Türkiye'yi yermeye çalışmıştır.

Mesela Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunun 20. yılı münasebetiyle İstanbul'da yapılan Doruk Toplantısına davet edilmiş olmasına rağmen katılmamış, bu toplantıya Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ı veya başka bir bakanı da göndermemiş ve Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Aşot Hovakimyan tarafından temsil edilmiştir. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan ve

224 "Deniers of the Armenian Genocide Trepassed All Admissible Limits" *Armenpress*, 14 Nisan 2012.

225 "Sarkisyan Vows Greater Efforts at Genocide Recognition" *Azatutyun*, 19 Nisan 2013.

226 "Sarkisyan'dan Türkiye'ye Ağır İthamlar" *Haber7*, 30.4.2012.

227 "Republican Party of Armenia Considers any Dennial of Genocide Direct Continuation of the Crime" *Armenpress*, 19 Nisan 2012.

bir ticaret filosu da olmayan Ermenistan'ın bu örgüte katılmasını, 1992 yılı koşullarında Ermenistan'a bu örgüte üye olmasının bölge işbirliği yönünden iyi olacağını düşünen Türkiye'ye sağlamıştı. Bu husus, söz konusu toplantıya başkanlık yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da, gazetecilerin sorularına cevaben, hatırlatılmıştır.²²⁸

Türkiye karşı izlediği bu politika Ermenistan'ı Güney Kafkasya'da izole etmeye devam etmiştir. Oysa bu bölgedeki ortak işbirliği projeleri gelişme göstermiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da bir araya gelerek bir "Bölgesel İşbirliği Deklarasyonu"nu (kısaca Trabzon Deklarasyonu) imzalamışlardır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu vesileyle yaptığı konuşmada üç ülke işbirliğinin Karadeniz, Hazar ve Akdeniz arasında, büyük bir köprü oluşturacağını ve enerji, ekonomi gibi konularda atılan adımları daha sağlam temellerle geliştirme imkânını bulacağını söylemiştir.²²⁹

Diğer yandan Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesini öngören "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" Antlaşması Azerbaycan ile Türkiye arasında 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır.²³⁰ TANAP olarak isimlendirilen bu proje, Azerbaycan doğal gazının Gürcistan'dan Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya nakledilmesini ve satılmasını sağlayacaktır. Coğrafya bakımından Azerbaycan'dan Türkiye'ye en kısa yol Ermenistan'dan geçmektedir. Ancak bu ülkenin gerek Azerbaycan gerek Türkiye ile olan sorunları doğal gaz ve petrol boru hatlarının Ermenistan'dan geçirilmesini önlemiş ve Ermenistan için ciddi gelir kaybına ve ayrıca enerji sağlamada Rusya'ya muhtaç olmasına neden olmuştur.

Buna konuda Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, dünya'da Ermenistan kadar zor durumda olan az ülke olduğunu, Ermenistan'ın denizi bulunmadığını, komşularından Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkisi olmadığını, ülkesinin bölge ülkeleriyle azami entegrasyonu için tüm fırsatları kullanması gerektiğini ancak Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin düzeltilmesinin zor olduğunu o nedenle çabalarını, kendi iç kaynaklarını ve "Ermeni Dünyası"nın (Diaspora'nın) potansiyelini daha iyi kullanmak üzerinde yoğunlaştırması gerektiğini söylemiştir.²³¹ Ancak, doğal kaynaklardan mahrum olan, kayda değer bir endüstrisi bulunmayan, turizm olanakları sınırlı ve ayrıca her yıl

228 "This Time Turkey's and Azerbaijan's Expectations Connected with Armenia Didn't Come True" *Yerkirmedia.am*, 27 Haziran 2012.

229 "Trabzon Deklarasyonu!" *Medya Trabzon*, 8 Haziran 2012

230 "Trans Anadolu Boru Hattı'nda imzalar tamam!" *Star* 28 Haziran 2012,

231 "The Armenian Development Potential is the Armenian Nation Spread All Over the World" *Armenpress*, 31 Temmuz 2012.

ekonomik nedenlerle önemli sayıda dışarıya göç veren²³² Ermenistan'ın, Başbakanının söylediği metotla, süratli bir kalkınmayı sağlayamayacağı açıktır. Ermenistan için ekonomik kalkınma önce komşularıyla barış yapmasına sonra da onlarla sıkı bir işbirliğine girmesine bağlıdır. Ancak Ermenistan'ın buna hazır değildir.

İncelediğimiz dönem içinde Ermeni yetkililerin protokoller konusundaki görüşlerinde bir değişiklik görülmemiştir. Bu belgelerin ön koşulsuz olarak onaylanıp uygulanmaya başlanması bu bağlamda “topun Türkiye'nin sahasında” olduğu gibi görüşler ileri sürülmeye devam olunmuştur. Başkan Sarkisyan Quotidiano Nazionale'ye verdiği bir mülakatta Ankara'nın normal ilişkiler kurmak sürecini kabul edilemez koşullara bağladığını, bu gün Ermenistan'ın Avrupa Birliği, ABD ve Rusya ile beraber Türkiye'nin tutum değiştirmesini beklediğini ifade etmiştir.²³³ Bu sözlerde yenilik olarak görülebilecek husus Avrupa Birliği, Rusya ve ABD'nin de Ermenistan'ı protokoller konusunda desteklediğini ön plana çıkarmasıdır. Bu destek mevcut olmakla beraber zayıftır ve Türkiye üzerinde bir baskı kurması zordur.

Diğer yandan Başkan Sarkisyan soykırım iddialarına daha fazla yer vermeye başlamıştır. Erivan'da toplanan Dünya Ermeni Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada Ermeni soykırımının 100. yıldönümünün yaklaştığını ve Ermeni halkına karşı işlenen bu cinayetin hak ettiği şekilde tanımlanması gerektiğini söylemiş,²³⁴ yukarıda değindiğimiz Quotidiano Nazionale'ye verdiği mülakatta Ermeni soykırımının unutulmuş bir felaket olmaya devam ettiğini, Yahudi Holokostu hakkında her şey bilinirken, Ermenilerin ortadan kaldırılışı üzerine kalın bir perde çekildiğini, bunun çifte standart olduğunu ifade etmiş ve dünyada kaç kişinin bu gerçeği gerektiği gibi bildiği sormuştur.²³⁵ Bir başka konuşmasında ise Türkiye'nin er veya geç soykırım gerçeğini kabul etmek zorunda kalacağını ve bu kabulün Avrupa ile ilişkiler kurmak için gerekli olanların asgarisini oluşturduğunu söylemiştir.²³⁶

Ermenistan Devlet Başkanının, Türkiye ile ilişkiler bağlamında yıllarca geri planda tutulan soykırım konusuna şimdi neden bu derecede önem verdiği hakkında en inandırıcı tahmin Ermenistan'ın lehine olan Protokoller hususundaki başarısızlıklarını telafi edebilmek için Türkiye'nin soykırımı

232 “2012 yılının ilk altı ayında Ermenistan'dan 56.000 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır” (“More People Emigrate From Armenia In First 6 Months Of 2012” *News.am*, 17 Temmuz 2012.)

233 “Armenia Awaits Turkey to Change its Stance- President Sargsyan” *News.am*, 25 Ekim, 2012.

234 “The Armenian Genocide Should be Assessed As it Deserves, Armenian President Says” *Mediamax*, 15 Ekim 2012.

235 “Armenia Awaits Turkey to Change its Stance- President Sargsyan” *News.am*, 25 Ekim, 2012.

236 “Serge Sargsyan: Soner or Later Turkey Will be Compelled to Accept the Truth” *Armradio.am*, 16 Kasım 2012.

tanımasının ortaya attığı ve böylelikle Türkiye'yi Karabağ sorunundaki tutumundan vazgeçirmeye en azında bu konuda ısrarcı olmamasını sağlamaya çalıştığıdır. Bu düşüncenin zayıf tarafı Türkiye'nin kendisine yöneltilen soykırım suçlamalarından çok çekindiği varsayımdır. Türk kamuoyunun soykırım iddialarına duygusal tepki gösterdiği doğru olmakla beraber bunlar dış politikayı etkileyecek düzeyde değildir. Diğer yandan, yaklaşık 2005 yılından bu yana bazı Türk aydınlarının Ermenilerin soykırım görüşünü benimseyip bunları Türkiye'de de dile getirmelerinin ve bunu Türkiye'deki siyasi çekişmelerin bir parçası haline dönüştürmeye çalışmalarının bir sonucu da Ermeni soykırımı konusunun banal hale gelmesi ve sadece belli bir kesim tarafından savunulduğu için de geniş kitleleri etkilememesidir.

Diğer yandan Ermenistan devlet başkanının soykırım iddialarının Türkiye tarafından tanınmasını Ermenistan'ın dış politikasının başlıca konularından biri haline getirmeye çalıştığı görülmektedir. Sarkisyan'ın Lübnan'daki Ermeni Haigazian Üniversitesindeki yaptığı bir konuşmada “Sosyal ve ekonomik sorunlar önemlidir ancak en önemli olanlar hayati sorunlardır. Bunlar Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkı ve Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasıdır” demesi²³⁷ soykırım konusunun Karabağ sorunu ile aynı düzeye yükseltildiğinin işaretidir. Bu bağlamda Başbakan Tigran Sarkisyan'ın “Ermeni soykırımının tanınması ile Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi aynı zincirin halkalarıdır”²³⁸ sözü politika değişikliğini teyit etmektedir.

Ne var ki Karabağ halen mevcut olan somut bir sorundur. Soykırım iddiaları ise bir asır önce meydana gelmiş olan bir olayın bazı Ermeni tarihçileri ve siyaset adamları tarafından yorumlanması sonucunda ortaya atılmıştır. Diğer yandan son yıllarda 1915 olaylarını soykırım olarak görmeyen ve Türk de olmayan bilim adamlarının sayısındaki artış, bu olayların soykırım olduğuna herkesin inandığı gibi Ermenilerce ileri sürülen görüşü zedelemiştir. Ayrıca, ileride temas edeceğimiz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Perinçek Davası kararında Ermeni soykırımını inkâr etmenin suç olmayacağına karar vermesi de soykırım görüşünü zayıflatmıştır. Sonuç olarak soykırım suçlamaları yoluyla Türkiye'nin politika değiştireceğine dair inanç doğru değildir; böyle bir politikanın esasen ciddi bir çıkmazda bulunan Türkiye-Ermenistan ilişkileri için yeni bir yük oluşturacağını söylemek mümkündür.

237 “President: Armenia Has two Important Tasks- Karabakh Issue and Genocide Recognition *News.am*, 27 Kasım 2012.

238 “The International Community Must Recognize the Armenian Genocide, as to its Organizers They Must Show Repentance: The Prime Minister of the Republic of Armenia” *Armenpress*, 27 Kasım 2013.

3.3 Türkiye'nin Tutumu

2012 yılı içinde Türkiye'nin Ermenistan politikasında bir değişiklik görülmemiştir. Türkiye'nin, aşağıda açıklayacağımız açılım çabaları Ermenistan'ın isteksizliği nedeniyle bir sonuç vermemiştir.

3.3.1 Başbakan Erdoğan'ın Beyanları

İki taraf arasında bir müzakere zemini bulabilmek üzere İsviçre'nin çabalarının devam etmekte olduğu ancak Ermenistan'ın, müzakerelere başlamak için, bazı tavizler koparmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Başbakan Erdoğan'ın İsviçre Dışişleri Bakanı aracılığıyla Ermenistan'la bir girişim başlatıldığını doğrulamış ancak aynı zamanda “o girişimde de kaçan taraf onlar oldular. Biz hep masada kaldık ama onlar kaçtılar” diye konuşmuştur.²³⁹ Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın 2012 Mart ayında Seul'da yapılan Nükleer Güvenlik Zirve toplantısı sırasında Başkan Obama ile görüşmesinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin de ele alınmış ve Başbakan'ın Minsk Grubunun yirmi yıldan beri çalışmasına rağmen bir sonuca varamadığını, Türkiye'nin Karabağ konusunda üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu söylemiş ayrıca ABD Kongresinde Ermeni soykırım iddialarının tanınmasını amaçlayan karar tasarılarından rahatsız olduğunu bildirmiş, son olarak da Türkiye Ermenileri ve Türkiye'de çalışan Ermenistan vatandaşlar için yapılanları Başbakan Obama'ya anlatmıştır. (Bunlar Türkiye'deki bazı Ermeni kiliselerinin devlet tarafından onarılması, bazı mallarının Ermeni vakıflarına geri verilmesi ve Türkiye'de çalışan Ermeni vatandaşlarının çocuklarına eğitim olanağı sağlanması olarak özetlenebilir) Başbakan ABD Başkanı'na Ermenistan'la olan temaslar için Türkiye'nin geri adım atmasının mümkün olmadığını söylediği de anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Böylelikle, yukarıda değindiğimiz, Ermenistan'ın, müzakerelere başlamak için beklediği tavizlerin verilmeyeceği doğrulanmıştır.

3.3.2 Ermenistan ve Diaspora İçin İzlenen Politika Hakkında Davutoğlu'nun Açıklamaları

Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2012 yılı Temmuz ayında Paris'te bir toplantıya giderken beraberindeki gazetecilere Hükümetin Ermenistan ve Diaspora için politikaları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.²⁴¹ Buna göre Türkiye, Kafkasya

239 “Erdoğan: “Umarım Hollande'ın AB üyeliğimizi Ermeni Sorununa Bağladığı Doğru Değildir” *Euroactiv.com.tr*, 8 Mayıs 2012.

240 “Obama'ya 24 Nisan Uyarısı” *İhlas*, 26 Mart 2012.

241 Ali Bayramoğlu “Karşılarında 1915'te Hiçbir Şey Olmamış Diyen Bir Dışişleri Bakanı Yok” *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.

sorunları için (Karabağ Sorunu ve Ermenistan ile olan sorunlar), Diaspora için ve 2015 için olmak üzere üç ayrı politika izlemektedir.

Kafkasya sorunları için politika, Karabağ Sorunun çözümü yolunda önemli gelişmelerin olmasına bağlı olarak Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açmaktır. Bu politikaya devam edileceği anlaşılmaktadır. Davutoğlu bu konuda Ermenistan'la yapılan görüşmelerde Karabağ'ı çevreleyen "rayon"lardan birinden çekilmesi karşılığında Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sınır kapılarını açmalarının önerildiği ancak Ermenistan'ın bunu "psikolojik faktörler" ve "iç dengeler" nedeniyle yapamadığını söylemiş ve bu formülün hala masada olduğunu da eklemiştir. Nitekim bu formül 2013 yılında da ancak bu kez Ermenistan'ın iki rayon'dan çekilmesi şeklinde, tekrarlanacaktır.

Bu konuda hemen belirtilmesi gereken husus Ermeni işgali altındaki yedi rayon'dan sadece birinden çekilme karşılığında sınırların açılmasının Ermenistan'a verilmiş büyük bir taviz olduğudur. Ermenistan'ın lehine olan bu teklifi kabul etmemesinin nedeni açık değildir. Parlamento ve Başkanlık seçimlerinin bu redde neden olmuş olması düşünülebilirse de bu seçimlerden sonra da Ermenistan'ın tutumu değişmemiştir.

Davutoğlu ikici olarak Diaspora üzerinde durmuş ve bu kesimle yeni ve farklı ilişkiler kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede Osmanlı/Türk topraklarından göç eden herkesin (Ermeni, Rum, Yahudi, Arap vs.) bizim (Türkiye'nin) diasporası olduğunu söylemiş, aradaki buzları eritmek amacıyla da onlarla konuşmak gerektiğini ifade etmiştir.

Dışişleri Bakanı Ermenilerin çok duyarlı olduğu tehcir sırasındaki kayıplar konusuna değinerek, kendisinin "1915'te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı "olmadığını vurgulamış ancak Ermenilerin de Türkiye'den 1915 olayları konusunda "tek taraflı bir suç deklarasyonu" yapmasını beklememelerini ifade etmiştir. Ayrıca "Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz, ne yapılması gerekirse beraber yapalım" sözleriyle de, 1915 olayları hakkında birlikte araştırma yapmak arzusunu belirtmiş ve bir bakıma Türkiye'nin 2005 yılı "Tarihçiler Komisyonu" önerisini tekrarlamıştır.

Bu arada Diaspora Ermenileriyle temasların başlamış olduğuna dair bazı basında bazı haberler görülmüştür.²⁴² Ayrıca bir Ermeni gazetesi²⁴³ Türk diplomatlarına talimat verilerek, Diaspora Ermenilerini Türk kutlama günlerine ve diğer faaliyetlere davet edilmelerinin, Ermeniler tarafından düzenlenen

242 *Milliyet*, 12 Nisan 2012

243 "Sassounian: Turkey's Foreign Minister in Search of 'soft ' Armenians" *The Armenian Weekly*, 10 Nisan 2012.

faaliyetlere katılmalarının, Türkiye aleyhtarı hisler benzeyen Ermenileri Türkiye'ye davet etmelerinin, Ermeni diplomatlarla iyi ilişkiler geliştirmelerinin, Ermeni soykırım iddiaları konusunda Türkiye'nin tutumunu açıklamak için konuşmalar yapmalarının, yerel bilim adamlarıyla temas kurmalarının, Türkiye'nin tarihçiler ortak komisyonu önerisini savunmalarının, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önemini belirtmelerinin ve Karabağ sorununun çözüme kavuşmasının Türkiye-Ermenistan ilişkileri için de yararlı olacağını vurgulamalarının istendiğini yazmıştır. Aynı kaynak Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Mart 2012 ayında Washington'da, Los Angeles ve çevresinde bazı Ermenilerle Türkiye-Ermenistan uzlaşması konusunda görüşmeler yaptığını ve bu kişileri Türkiye'ye davet ettiğini de belirtmiştir.

Bu gelişme ABD Diaspora Ermenilerinde telaş yaratmış, Türklerin davetlerinde yer almayı kabul eden Ermenilerin para veya şöhret peşinde olabilecekleri, iyi niyetli de olabilecekleri, ancak saf oldukları, bu hareketlerinin yol açabileceği sonuçları düşünmeleri gerektiği belirtilmiş, Türk hükümetinin bu temasları Türkler ve Ermeniler arasında bir uzlaşma olduğuna dair izlenimler yaratmak için kullanabileceği, o nedenle sadece Ermeni resmi makamlarının ve Ermeni liderlerin Türk diplomatlarıyla görüşmesi gerektiği ileri sürülmüştür.²⁴⁴

Davutoğlu üçüncü olarak Ermenilerin 1915'in yüzüncü yılında yapacakları faaliyetlere karşı verilecek mesajlarında «adil hafıza» kavramının kullanılması üzerinde durmuştur. Adil hafıza, belirli bir olay hakkında yalnız bir tarafın değil, ilgili diğer tarafların da çektikleri acıları ve içine düştüğü durumları da dikkate almak olarak tarif edilebilir. Ermenilerin başta 1915 olayları olmak üzere, kendi tarihleriyle ilgili olarak sadece kendi acılarını dikkate aldıkları ve başkalarının çektiklerini ya yok farz ettikleri ya da küçümsedikleri bilinmektedir. Bu "bencil" durum olayların tarafsız ve bilimsel bir şekilde ele alınıp incelenmesinin önündeki en önemli engellerden biridir.

Davutoğlu'nun bu şekilde Ermenistan'a ve Diaspora'ya zeytin dalı uzatmasına karşın alınan tepkiler olumsuzdur. Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan bu konuda kendisine yöneltilen bir soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:²⁴⁵ "Ankara'nın bu görüşlerine karşılık uluslararası toplum başka üç görüş öne sürmektedir: Önkoşul olmadan Türkiye-Ermenistan protokollerinin tasdiki, yine önkoşul olmadan varılmış mutabakatların uygulanması ve Karabağ sorunun çözümünün Türkiye-Ermenistan ilişkilerin normalleşmesine bağlama girişimlerinden ve Karabağ sorunun çözümüne karışılmasından vazgeçilmesi"... "Türkiye 97 yıl boyunca (1915'ten beri) bu

244 Agm.

245 "The address and answers of the Armenian Minister of Foreign Affairs Edward Nalbantian during the joint press conference with Lamberto Zannier, the OSCE Secretary General" 12 Temmuz 2012 http://mfa.am/en/press-conference/item/2012/07/12/osce_sg_st/

yönde ciddi çabalar göstermeyi başaramamıştır. Türkiye kendi tarihi ile yüzleşememiştir. Türkiye önümüzdeki üç yılda aynı şekilde davranmaya niyetliyse ve hiçbir yere götürmeyen bazı önerilerde bulunacaksa bunun sonucu bellidir.”

Bu bahiste son olarak, bir dış politika konusu olmamasına rağmen, son yıllarda Türkiye Ermenilerinin bazı sorunlarının çözümü için Türk Hükümetinin ciddi çabalar harcadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu sorunların Ermeni Diasporası ve Ermenistan tarafından büyütülmesi ve Türkiye’ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanılması olasılığı vardır. Fakat bunun ötesinde Türkiye Ermenilerinin, vatandaş sıfatıyla, sorunlarının Devlet tarafından çözümlenmesini beklemeleri en doğal haklarıdır. Söz konusu sorunlar hakkında bu yazı çerçevesinde ayrıntılı bilgi vermemiz olası değilse de bunları, özet olarak, bazı Ermeni Vakıf mallarının iadesi, Türkiye’de Ermeni dini ve diğer eserlerinin onarılması ve Ermeni okullara ilişkin bazı sorunları çözümünü kapsadığını söyleyebiliriz.

Türk Hükümeti bu sorunların çözümü sürecine Van’daki Ahtamar Kilise’sinin onarımını gerçekleştirerek başlamıştır. Bu kilise onarılmasından sonra müze olarak açılmıştır. Ayrıca burada yılda bir kez olsun dini ayin de yapılmaktadır. Diyarbakır’daki büyük Ermeni kilisesi de ibadete açılmıştır.

İkinci olarak Hükümet, Kanun Hükmündeki bir Kararnameyle çeşitli nedenlerle el konmuş olan Gayri Müslim Vakıflarına ait bazı mallarının geriye verilmesine başlamıştır. Bu konudaki Yönetmelik 1 Ekim 2011’de yürürlüğe girmiştir.

3.4 ABD ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Yukarıda Rusya’nın Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı için “karışmazlık” olarak nitelendirilebilecek bir tutum izlediğini belirttik. ABD’nin bu anlaşmazlığa ilişkin tutumu ise tamamen farklı olup, iki ülkeyi devamlı çözüm arayışlarına özendiren, bu konuda öneriler üreten bir yol izlemektedir.

ABD’nin bu aktif tutumunun başlıca nedeni enerji kaynakları bakımından önemli olan bu bölgenin, devamlı sorumlu ve çatışmaların yaşandığı komşu Orta-Doğu’ya benzemesini veya ondan etkilenmesini önlemek olabilir. Bu bağlamda Rusya ve Amerikan politikalarının örtüştüğü de görülmektedir. Ayrıca ABD’nin bu bölgedeki Rus nüfuzuna karşı çıkmaması da bir yönüyle bölgenin istikrarına yardımcı olmaktadır. Ne var ki bu bölge, dışarıdan sorun ithal etmese de, kendi içindeki sorunlar nedeniyle gayet istikrarsız bir durumdadır.

Geriye doğru bakıldığında Karabağ sorununun çözümlenmesine ilişkin olarak ABD'nin, Minsk Grubu dışında, bir çabası görülmemektedir. Buna karşın Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının çözümlenmesi çaba ve girişimlerinin “motoru” ABD'dir. Bu bağlamda Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Philipp Gordon'un, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Güney Kafkaslarda istikrar ve güvenliği güçlendireceğini, ABD'nin başından beri bu süreci desteklediğini ve ABD Dışişleri Bakanının bu yönde bizzat her türlü çabayı harcadığını ifade etmiş olması anlamlıdır.²⁴⁶ Gerçekten de Bayan Clinton uygun olan her fırsatta iki ülkenin yakınlaşmasını ABD'nin desteklemeye hazır olduğunu ifade etmiş ve iki ülkeyi ziyaret etmiş ve Protokollerin imzalanmasında başlıca rolü oynamıştır. Protokollerin akamete uğraması bir düş kırıklığı yaratmışsa da ABD halen de iki ülke arasındaki sorunlara çözüm bulunması için çabalarını sürdürmektedir.

Ne var ki iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD'nin daha ziyade Ermeni görüşlerini desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Philipp Gordon, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ sorununun ilerleme olmasına bağladığını, ancak ABD'nin bununla mutabık olmadığını, zira iki tarafın da, diğer sorunlara bağlamadan Protokolleri onaylaması gerektiğini açıkça söylemiştir.

Ne var ki iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD'nin daha ziyade Ermeni görüşlerini desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Philipp Gordon, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ sorununun ilerleme olmasına bağladığını, ancak ABD'nin bununla mutabık olmadığını, zira iki tarafın da, diğer sorunlara

bağlamadan Protokolleri onaylaması gerektiğini açıkça söylemiştir.²⁴⁷ Ancak ABD'nin bu konuda ısrarcı davranmadığı görülmektedir.

Diğer yandan ABD öteden beri bazı dış politika sorunlarının çözümünde sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından yararlanılmasını desteklemektedir. Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı bağlamında bunun en iyi örneğini yukarıda değindiğimiz 2001–2004 yılları arasında faaliyet göstermiş ancak bir sonuç alamamış olan Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu'dur.²⁴⁸ Halen bu çapta bir

246 “USA Disagree With Ankara Over Armenian-Turkish Relations” *Mediamax*, 4 March 2011.

247 “Gordon: The Problem Is Not in Minsk Group” *Largir*, 3 Mart 2011.

248 Bu Komisyonun moderatörü David L. Phillips 2012 yılında “Diplomatic History: The 2009 Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the 2009 Protocol on the Development of Bilateral Relations between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia” başlığını taşıyan bir inceleme yayınlamıştır. (Columbia University, Institute for the Study of Human Rights in collaboration with the Future of Diplomacy Project, Harvard Kennedy School, March 2012) Bu incelemenin “İleriye Giden Yol” başlığını taşıyan son bölümünde iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için neler yapılabileceğine dair bazı öneriler yer almıştır. Phillips Türkiye'ye gelerek bu önerilerini medyada tanıtmaya çalışmış, ancak fazla bir ilgi görmemiştir. Phillips'in önerileri ve bunların analizi için bkz. Ermeni Araştırmalar Sayı 41, ss.23-31

girişim söz konusu değilse de ABD'nin Türkiye-Ermenistan sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşları arasında temasları teşvik ettiği hatta bunları finanse ettiği bilinmektedir.²⁴⁹ Bu tür temas ve toplantıların bir sakıncası yoksa da ne gibi yararları olduğu da belli değildir. Nitekim Protokollerin akamete uğramasından sonra arttığı görülen bu faaliyetler Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin gitgide bozulmasını, kısmen olsun, önleyici bir rol oynayamamıştır.

4. 2013 Yılı Gelişmeleri

2013 Yılı, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin 22 yıllık kısa tarihinde, Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının işgaline tepki olarak sınırı kapattığı 1993 hariç olmak üzere, Ermenistan'ın Türkiye'yi devamlı olarak eleştirmesi hatta suçlaması sonucunda en fazla olumsuzlukların yaşandığı bir yıl olmuştur.

4.1 Ermenistan'daki Gelişmeler

4.1.1 Başkan Sarkisyan'ın bazı konuşmaları

2013 Şubat ayında Ermenistan'da yapılan başkanlık seçimlerini Sarkisyan kolaylıkla kazanmıştır. Seçimlere hile ve usulsüzlükler yapıldığına dair uluslararası gözlemci heyetlerinin raporları Sarkisyan'ın bu başarısını gölgeleyememiştir. Zira genel kanı, hile yapılan sandıklar hariç tutulsa dahi, Sarkisyan'ın kazanacağıdır. Sarkisyan, Parlamento genel seçimlerin aksine, başkanlık seçimleri sırasında Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilere, eleştirilerini ön plana çıkararak, temas etmiştir. Bunu seçim kaygısıyla yaptığı akla gelmişse de tutumunu seçimlerden sonra da sürdürdüğünden birinci amacının seçmeni etkilemek değil Türkiye ile olan ilişkileri eleştiriler, suçlamalar ve gerginlikler üzerinden yönetmek olduğu kanısını vermiştir. Ermenistan'ın önümüzdeki dönemde Türkiye'ye karşı izleyeceği politikanın esasını oluşturacağı anlaşılan bu görüşleri, Sarkisyan'ın bazı konuşmalarından²⁵⁰ derleyerek satırbaşları halinde aşağıda veriyoruz:

- Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması Ermenistan dış politikasının en önemli ve öncelikli konusudur.

249 Esra Cuhadar ve Burcu Gültekin Punsman. *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock on Turkish-Armenian Civil Society Activities* (TEPAV 2012)

250 "Interview: Sarkisian On Upcoming Vote, Turkish Relations, Nagorno-Karabakh" *RFE/RL*, 20 Ocak 2013. "Blackmailing Armenia Will Not Work – Presidenté", *News.am*, 30 Ocak 2013. "Serzh Sargysyan: Turkey Will Once Recognize the Armenian Genocide" *Radiolur* 31 Ocak 2013 "Yerevan May Reject Protocols Signed With Turkey – Armenian President" *News.am*, 16 Şubat 2013. "Armenia Will Not Take Any Initiative on the Development of Armenian-Turkish Relations in Near Future" *Armenpress*, 21 Ocak 2013

- Türkiye soykırımı tanıdığı takdirde Ermeni halkı Türk halkına anlayış gösterir. Aksi halde her hareketinde soykırımı dikkate alır.
- Soykırımı tanınması Türkiye için bir görevdir. Türk halkının bir kesimi soykırımı inanmaya başlamıştır.
- Türkiye süratle gelişen bir ülkedir. Ancak tarihle ilgili tutumunu gözden geçirmedeği takdirde (soykırımı iddialarını tanımadığı takdirde) bu gelişme duraklayabilir.
- Türkiye soykırımı tanımadıkça ve “soykırımın sonuçları” ortadan kaldırılmadıkça Ermenistan’ın güvenliği tehlikededir.
- Soykırımın tanınması sonuçlarının ortadan kaldırılması (tazminat ve toprak talebinde bulunulması malların iadesi) olanağını yaratır
- Türkiye’nin soykırımı tanımaması AB’ye üye olmak istemesiyle bağdaşamaz.
- Ermeni soykırımının tanınması gelecekte başka soykırımların yapılmasını önler.
- 1915’in yüzüncü yıl dönümü mücadelenin bittiği nokta değildir. Bundan sonra da Türkiye’nin soykırımı tanınması için çabalar sürecektir.
- Türkiye’nin soykırımı tanımak istememesinin nedenleri kendi tarihiyle yüzleşmek istememesi ve Azerbaycan ile olan kardeşliğidir.
- Türkiye soykırımın uluslararası tanınması ve kınanması sürecini değiştiremeyecektir.
- Türkiye ve Azerbaycan sınırlarını kapatarak ve işbirliği yapmayarak Ermenistan’ı taviz vermeye zorlamaktadırlar.
- Türkiye ile normalleşme sürecini Ermenistan başlatmıştır. Ancak bu süreç, Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmediği için, sona ermiştir.
- Ankara Protokollerin tasdikini geciktirmeye devam ettiği takdirde Ermenistan imzasını geri çekebilir. Bundan sonra Protokoller için, yeni koşulların söz konusu olacağı, yeni görüşmeler yapılması gerekecektir.
- Türkiye Protokolleri tasdik etmemekle uluslararası hukukun *pacta sunt servanda* (ahde vefa veya yükümlülüğünü yerine getirme) kuralına aykırı hareket etmiştir.
- Ermenistan Türkiye ile herhangi bir (gizli) müzakere yürütmemektedir.

- Ermenistan yakın bir gelecekte Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin bir girişimde bulunmayacaktır.
- Türkiye Karabağ sorunu için arabulucu rolü oynayamaz, çözüm sürecine karışmamalıdır.

Bu hususların hepsine ayrıntılı cevap vermek mümkündür. Nitekim bunu bir yazımızda yapmış bulunuyoruz.²⁵¹ Bunları, bu yazımızın amacı dışında olduğu için, tekrarlamayacağız. Bu arada Türk Dışişlerinin Sarkisyan'ın bu görüşlerine cevap vermediğini ve böylelikle, başkan seçimleri gibi bir ortamda, soykırım gibi demagojik bir konunun suiistimal edilmesinin önüne geçildiğini belirtelim.

Başkan Sarkisyan 2013 yılı boyunca her fırsatta Türkiye aleyhindeki beyanlarını sürdürmüştür.

2 Ekim 2013 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde yaptığı bir konuşmada²⁵² Türkiye hakkında özetle şunları söylemiştir: “Türkiye, tüm uluslararası kural ve normlara aykırı olarak, Ermenistan’ı dünyaya bağlayan en kısa yolu yıllardan beri kapalı tutmaktadır. Bu bizi, modern bir devlet kurmak için insanüstü çaba harcamaya zorlamıştır.” “ Soykırım sadece insanlığa karşı iğrenç bir suç değildir, aynı zamanda faşizmin ve hoşgörüsüzlüğün çarpıcı bir göstergesi ve yaşama hakkının ağır bir ihlalidir. İnsanlığa karşı korkunç suçları önlemenin en iyi yolu tarihin bu feci sayfalarını tartışmak ve geçmişi evrensel değerler ışığında değerlendirmektir”.

Konuşmasının sonunda kendisine bazı sorunlar yöneltilmiştir.²⁵³ Sarkisyan, Azerbaycanlı üye Seyidov’un Ermenistan’ın, Azerbaycan dışında Türkiye ve Gürcistan’dan da toprak talepleri olduğunu belirterek böyle bir politikanın geleceği olduğuna inanıp inanmadığına ilişkin sorusunu “Türkiye’den asla herhangi bir toprak talebinde bulunmadık; bunu belirten tek bir demeç veya beyan bulursanız, Sizden özür dilerim” şeklinde cevaplamıştır.

Başka bir soruya cevaben de Türkiye ile ilişkileri başlatma çabalarının bir sonuç vermediğini zira Türklerin Ermenistan ile ilişki kurmaya hazır olmadığını, uzun müzakerelerden sonra Protokollerin imzalandığını ancak Türkiye’nin sonradan bu belgelerin onaylanmasını reddettiğini ve yakın bir gelecekte de onaylama niyetinde olmadığını söylemiştir. Ayrıca Türk

251 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 44, ss.

252 "Statement Of Serzh Sargsyan The President Of The Republic Of Armenia In The Parliamentary Assembly Of The Council Of Europe" <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2013/10/02/President-Serzh-Sargsyan-participated-at-the-session-of-the-PACE-speech/>

253 "President Serzh Sargsyan At The Plenary Session Of The Pace Responded To The Questions Raised By The Members Of The Parliament" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2013/10/02/President-Serzh-Sargsyan-answered-the-questions-of-PACE-members/>

hükümetinin çeşitli kanallarla Ermenistan'a bazı öneriler iletmeye çalıştığını, böylelikle uluslararası toplumu teskin etmeyi amaçladığını, Türkler samimi olarak bir şey yapmak istiyorlarsa protokolleri onaylayabileceklerini, kendilerinin de buna karşılık ilişkileri normalleştireceklerini ve her konuyu tartışacaklarını ifade etmiştir.

Sarkisyan'ın Türkiye'den asla herhangi bir toprak talebinde bulunmadıklarını, bunu belirten tek bir demeç veya beyan olmadığı yolundaki ifadelerinin ancak yarım bir gerçeği yansıttığını yukarıda, "2011 yılı gelişmeleri"nde, "Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi" bahsinde gördük. Kısaca, Ermenistan Devlet yetkililerinin resmi bir şekilde Türkiye'den toprak talep etmedikleri doğru olmakla beraber bu talebi anımsatan beyanlar mevcuttur.

Başkan Sarkisyan 5 Temmuz 2013'te, Ermeni Hukukçuları Forumunu açılışı için yapmış olduğu bir konuşmada, "Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için geçerli olacaktır" sözleriyle de yine dolaylı olarak tazminat, malların iadesi ve toprak verilmesine bir gönderme yapmıştır.²⁵⁴

Görüldüğü üzere Sarkisyan dolaylı da olsa Türkiye'den toprak taleplerini dile getirmeyi sürdürmektedir. Bu konuda resmi bir talepte bulunulduğu takdirde iki ülke arasında büyük bir kriz çıkacağında şüphe yoktur. Ayrıca Türkiye böyle bir talebi "casus belli" (savaş nedeni) olarak da algılayabilir. Ancak Ermenistan çapındaki bir ülkenin Türkiye'den toprak talebinde bulunması son derecede gerçek dışı olduğundan hatta gülünç olarak dahi görülebileceğinden bu sözlerin bir politikayı yansıtmaktan ziyade 2015 için bir propaganda ve kamuoyunu oyalamaya yönelik demagojik jestler olması daha olasıdır.

Başkan Sarkisyan 29 Kasım 2013'te Vilnius'teki Doğu Ortaklığı Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesinde yaptığı ve esas itibarıyla Ermenistan- Avrupa Birliği ilişkilerini ele aldığı konuşmada,²⁵⁵ hiç yeri değilken, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de değinerek şunları söylemiştir: "Türkiye'nin Avrupa değerlerini tutarlı bir şekilde benimsemesinin kendi geçmişi ile barışmasına yardım edebileceğine inanıyorum. Bugün binlerce Türk Ermeni soykırımını kınamakta ve soykırım kurbanlarını bizimle beraber anmaktadır. Ermeni soykırımının yüzüncü yılı arifesinde Türk makamlarının irade göstererek inkâr politikasını reddetmeleri gerektiğine inanıyorum. Türkiye, Avrupa milleti sıfatıyla, Avrupa'yla entegrasyonunu sürdürebilmek için, Avrupa'nın son kapalı sınırını açmak ve Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmak sorunuyla karşı

254 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 11

255 "Statement by Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia at the Third Eastern Partnership Summit" 29 Kasım 2013 <http://www.president.am/en/press-release/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-speech-at-the-third-Eastern-Partnership-summit/>

karşıyadır. Avrupa Birliğine üye ülkelerden, ortağımız olarak, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı yasadışı ablukayı kaldırması için yükümlülük almalarını ve tutarlılık göstermelerini bekliyoruz”

4.1.2 Ermeni Baş Patriklerinin Ortak Bildirisi

Ermenilerin büyük çoğunluğu Gregoryen mezhebine mensuptur. Bu mezhebin iki Baş Patrikliği vardır. Birincisi Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de, diğeri Beyrut yakınlarında Antelias'ta oturmaktadır. Eçmiyazin Baş Patriği, Antelias'takine nazaran, dini otorite ve protokol alanında önceliğe sahip olmakla beraber Antelias Patrikliği özerktir, Eçmiyazin'den talimat almaz.

Siyasi alanda Eçmiyazin genelde Ermenistan Hükümetlerini desteklemektedir. Antelias ise başta Taşnaklar olmak üzere Diasporada aşırı milli görüşlere sahip olanlara destek vermekte ve onlardan destek almaktadır.

Bu iki kilise arasında dışarıya yansımamasına çalışan bir rekabet vardır. Genelde birlikte hareket ettikleri pek görülmediğinden 24 Nisan 2013 tarihinde, Türkiye'den bazı taleplerde bulunan bir ortak bildiri yayınlamaları²⁵⁶ dikkat çekmiştir.

Bildiri'de Osmanlı imparatorluğu Ermenilerin şahsi varlıklarının yanında kiliselerini, manastırlarını, kutsal yerlerini, dini ve eğitim merkezlerini ve kültürel ve dini eserlerini de kaybettikleri ve Türkiye'nin bunlara el koyduğu belirtilmekte ve Osmanlı İmparatorluğunun yasal mirasçısı olan Türkiye'den şu taleplerde bulunmaktadır:

1. Türkiye Ermeni soykırımını tanımalıdır.
2. Türkiye Ermenilerin insan yaşamı ve insan hakları alanında tüm kayıplarını tazmin etmelidir.
3. Türkiye Ermeni kiliselerini, manastırlarını, kilise emlakını, tüm manevi ve kültürel anıtları bunların yasal sahibi olan Ermeni halkına iade etmelidir.

Bildiri, Ermeni soykırımının 100. yılının arifesinde Ermeni halkına adalet sağlanması için haklı ve yasal taleplerin iki kilise tarafından beraberce izleneceği belirtilerek, son bulmaktadır.

256 “Press Release”, *Catholicosate of Cilicia*, 24 Nisan 2013

Bu bildirinönemi, Ermeni kiliselerinin her zaman soykırım iddialarını desteklemiş hatta zaman zaman bunların ortaya atılmasında başlıca rolü oynamış olmalarına karşın, kilise malları ve dini eşyalar konusunda Türkiye’den ilk kez ve beraberce talepte bulunmalarıdır. Böylelikle Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir.

4.1.3 Ermeni Hukukçuları Forumu

5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan’da Ermenistan ve bazı Diaspora hukukçularından oluşan ve başlığı “Ermeni Soykırımının 100. Yılına Doğru” olan bir Forum veya Konferans toplanmıştır. Başkan Sarkisyan burada yaptığı açılış konuşmasında “Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için gerekli olacaktır. Ermeni Devleti var oldukça bu tarihi gerçeği reddetmek ve unutturmak için tüm çabalar başarısız olmaya mahkûmdur. Bu insanlığa karşı en büyük suç, kesin olarak ve ilk önce bizzat Türkiye tarafından tanınmalı ve kınanmalıdır” demiştir.

Ermenistan Başsavcısı Agvan Hovsepyan Hukukçular Forumuna sunduğu raporda²⁵⁷ “Ermeni soykırımı kurbanlarının mirasçılarına” (tehcir edilenlerin torunlarına) maddi tazminat ödenmesi ve kilise binalarının ve kilise arazilerinin Ermeni Kilisesine iade edilmesi gerektiğini belirttiğinden sonra “kaybettiği topraklarının Ermenistan Cumhuriyetine geri verilmesi” gerektiğini de ifade etmiştir. Söz konusu raporun önemli bölümleri şöyle özetlenebilir:

- Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılması “telâfi”ye (compensation) bağlıdır. Bunlar tehcire uğrayanların torunlarına malların geri verilmesi, ayrıca tazminat ödenmesi, kiliselerin ve kiliselere ait toprakların Ermeni kilisesine geri verilmesi ve Ermenistan’a toprak verilmesidir. Ancak bu talepler mükemmel bir hukuki temele oturtulmalıdır.
- Başkan Wilson’un Türkiye-Ermenistan sınırını saptayan 22 Kasım 1921 tarihli hakem kararı halen geçerlidir.
- Türkiye-Ermenistan sınırını saptamış bulunan 21 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması geçerli değildir.

²⁵⁷ Bu rapor “A. Hovsepyan: Recognition of Armenian Genocide Shall Have A Perfect International-Legal Provision “ başlığını ve “RA Prosecutor General Aghvan Hovsepyan’s Report at the Second Pan-Armenian Conference of Lawyers ‘Ahead of the 100th Anniversary of Armenian Genocide’ alt başlığını taşımaktadır. Raporun İngilizce tam metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 45 sayısında ss.263-271’de yayınlanmıştır.

- Aynı konudaki 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması da geçerli değildir.
- Türkiye-Ermenistan arasındaki tüm anlaşmazlıkların hukuki çözümü için, gerekçeleriyle birlikte, büyük bir talepler paketi hazırlanıp Uluslararası Adalet Divanına başvurulmalıdır.

Hukukçular Forumu çalışmaları sonunda yayınladığı bildiride,²⁵⁸ özetle, şu kararları kabul ettiğini açıklamıştır: Ermeni soykırımının sonuçlarını ortadan kaldırmak için, Forumda ifade edilen görüşlere, mevcut araştırmalara ve aynı zamanda uluslararası hukukun norm ve ilkelerine dayanan kanıtlanmış belgelerin tam bir listesinin hazırlanması, hukuki sorunların çözümü için Devlet Komisyonu (2015 yılı için kurulmuş olan Komisyon) ve Diasporadaki komitelerle işbirliği yapılması ve Ermeni soykırımına ilişkin başlıca sorunlar hakkında hukuki belgelerin toplanması için özel bir komite kurulması.

Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın yasallığının sorgulanması yoluyla Türkiye’den toprak talep edilmesine Türkiye Dışişleri Bakanlığı tepki göstererek 12 Temmuz’da, özetle şu hususları bildirmiştir:²⁵⁹ Başsavcısı Aghvan Hovsepyan’ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın yasal olarak belirlenmediği ve kaybedilen Ermeni topraklarının Ermenistan’a iade edilmesi gerektiği yönünde beyanda bulunmasının esefle karşılandığı, bu beyanın Türkiye’nin toprak bütünlüğüne ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair Ermenistan’da hâkim sorunlu zihniyeti yansıttığı, Ermenistan’ın BM ve AGİT başta olmak üzere üyesi bulunduğu uluslararası örgütlere karşı üstlenmiş olduğu yükümlülüklerle de ters düştüğü, Türkiye’den toprak talebi kimsenin haddinde olmadığı.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu yaptığı bir konuşmada²⁶⁰ “Türkiye topraklarından bir çakıl taşı bile almaya kalkanları hadlerini bilmeye” çağırıdıktan sonra “Kimsenin böyle bir şeyi teklif etmesi bir yana, zihninden geçirmesi bile söz konusu olamaz” demiş ayrıca, Kafkasya’da barışın sağlanması için herkesin sınırını bilmesi gerektiğini, bu bilindiği zaman herkesin kazanacağını fakat bu tür ifadeleri kullananların kaybedeceği belirterek herkesi akliselime davet etmiş ve Türkiye için, hem Türkiye’nin hem de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün esas olduğunu da söylemiştir.

258 Bu bildirinin İngilizce tam metni de Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 45. sayısının 273–274. sayfalarındadır.

259 “Sc-18, 12 Temmuz 2013, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Ermenistan Başsavcısı Aghvan Hovsepyan’ın Türkiye-Ermenistan Sınırı Hakkındaki İfadelerine İlişkin Bir Soruya Cevabı” http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusunun-ermenistan-bassavcisi-aghvan-hovsepyan_in-turkiye-ermenistan-siniri-hakkindaki.tr.mfa

260 “Davutoğlu’dan Ermenistan Başsavcısı’na Sert Yanıt” *Hürriyet*, 17 Temmuz 2013.

Böylelikle Ermenistan'ın Türkiye'den olan Türk talepleri için Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmak için hazırlık yapmakta olduğu ortaya çıkmıştır.

4.1.4 Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi

Türkiye'nin ilginç girişimlerinden biri, Ermenistan'ın komşularıyla olan sorunlarını ikili ilişkilerin yanında, bölge ülkeleri arasında kurulacak ekonomik işbirliğini sayesinde, bir bütün olarak çözmeye çalışılmasıdır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Karadeniz İşbirliği Teşkilatı'nda Aralık 2012 yaptığı bir konuşmada üye ülkeler arasında ekonomik ilişkiler ne kadar güçlü olursa bölgede donmuş bulunan anlaşmazlıkların çözümünün de o kadar kolay olacağını söylemiş ayrıca Birleşmiş Milletler ve AGİT'in Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesi için daha faal olmalarını istemiştir.²⁶¹

Ekonomik ilişkileri güçlendirerek siyasi sorunları çözme fikri Türkiye'nin Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi'nde (Integrated Transportation Corridors Project) somut bir öneriye dönüşmüştür. Projenin esasını Türkiye, Azerbaycan ve Rusya Federasyonunun mevcut ve yeni inşa edilecek demiryolları ile birbirine bağlanması ve bu ülkeler arasında bir de otoyol inşa edilmesi oluşturmaktadır. Bu yollar boyunca lojistik merkezler ve yerleşim merkezleri de yapılacaktır. Böylelikle bölge ülkelerini bir yandan Avrupa diğer yandan Asya'ya da bağlanmış olacaktır. Marmaray projesinin ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun tamamlanması Londra'dan Pekin'e kadar bir taşımacılık hattını gerçekleştirmiş olacaktır.

Bu proje barış koşullarında uygulanabileceği için Ermenistan işgali etmiş olduğu, Karabağ'ı çevreleyen 7 Azeri rayon'undan çekilmesi gerekecektir. Bundan sonra Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri normal hale gelecek, diğer bir deyimle diplomatik ilişki kurulacak ve sınırlar açılacaktır.

Türkiye bu projeyi 8 Kasım 2012 tarihinde Viyana'da Minsk Grubuna sunmuş ve olumlu tepkiler almıştır.

Türkiye bu proje hakkında Azerbaycan'a da bilgi vermiş ve Ermenistan barışa yöneldikten sonra projenin uygulamaya konacağını vurgulamıştır. Proje Minsk Grubu aracılığıyla Ermenistan'a da iletilmiş ancak resmi bir cevap alınmamıştır. Halen Ermenistan taşımacılık alanında kuzey-güney hattının (Rusya-Gürcistan-Ermenistan-İran- Basra Körfezi hattı) gerçekleştirilmesine

261 "Ahmet Davutoğlu: We Want the UN and OSCE to be More Active So That Armenia Withdraws From the Occupied Azerbaijan, Territories" *APA*, 15 Aralık 2012.

çalışmaktadır. Ancak Ermenistan'ın Doğu-Batı hattının yapılmasında yararı daha fazladır.

Projede Karabağ bölgesi için ne gibi bir statü öngörüldüğü belirtilmemiştir. Minsk Grubu önerilerinde olduğu gibi bu bölgenin statüsünün barış yapıldıktan sonra ele alınacağı anlaşılmaktadır.

4.1.5 Türkiye'nin Tutumu ve Davutoğlu'nun Ermenistan ziyareti

Daha önce olduğu gibi 2013 yılında da Türkiye'nin Ermenistan'la normal ilişkiler kurmak çabalarını devam ettirmiştir. Aliev'in yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesinden ve Viyana'da, 19 Kasım'da, Başkan Sarkisyan ile olumlu geçtiği basında bildirilen bir görüşme yapmasından sonra, Türkiye ile Ermenistan arasında bir görüşme yapılması için uygun bir durum meydana gelmiştir. Türkiye bundan önce de Ermenistan ile temas aramayı sürdürmüştü ve bu hususta İsviçre'nin arabuluculuğuna başvurmuştu. Davutoğlu Ekim ayı başında İsviçre'yi ziyaret etmiş ve basın haberlerine göre İsviçre'nin yeniden devreye girmesini isteyerek bu konuda Dışişleri Bakanı Didier Burkhalter'e Ermenistan önceden belirlenmiş ve Bakü tarafından da kabul edilmiş bir takvim uyarınca işgal edilmiş topraklardan çekilmeye başlarsa Türkiye'nin protokolleri uygulamaya başlayacağını söylemiştir.²⁶²

Ancak Ermenistan ilgilileri bu haberlere olumsuz tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan "Protokollerin imzalanmasını üzerinden dört yıl geçtiğini ve bu süre içinde Ermeni tarafının Ankara'dan "yaratıcı fikirler" hakkında devamlı olarak aynı nakaratı dinlediğini, bütün bu beyanların uluslararası toplumun beklediği Protokollerin tasdik edilerek uygulamasını Türk tarafının baltaladığını saklamaktan başka bir şey olmadığını söylemiştir.²⁶³ İktidardaki Cumhuriyetçi Partinin Sözcüsü ve Ermenistan Meclisi Başkan Yardımcısı Edward Şarmazanov ise Türkiye'nin sınırı açmasını Ermenistan'ın "kurtarılmış topraklardan" çekilmesine bağlaması konusunda Ermenistan'a ultimatolam diliyle konuşmasının boşuna olduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önkoşul olmadan gelişmesi gerektiğini her zaman söylediklerini ifade etmiş ve Azerbaycan'ın Karadağ'da işgal ettiği yerlerden²⁶⁴ çekilmesi için Türkiye'nin nüfuzunu kullanmasının, Türkiye'nin de Kuzey Kıbrıs'ın işgaline son vermesinin daha iyi olacağını, Ermeni halkının

262 "La position de la Turquie sur le conflit du Haut-Karabagh" *Armenews*, 13 Kasım 2013. ve "Turkey Asks Swiss Mediation in Armenia-Azerbaijan Conflict" *Today's Zaman*, 12 Kasım 2013.

263 "Yerevan Reacts to Ankara's Remarks on Reviving Relations" *Hürriyet Daily News*, 15 Ekim 2013.

264 Karabağ bölgesinin tamamı, Martakert (Akdere) gibi bazı küçük bir kısımlar hariç, Ermeni işgali altındadır.

Karabağ'da yaşamış olduğunu ve yaşamaya devam edeceğini zira Karabağ'ın Ermenistan'ın kutsal vatanının bir parçası olduğunu söylemiştir.

Davutoğlu 21 Kasım 2013 tarihinde TBMM Bütçe Plan Komisyonunda girişimlerini tamamlayıcı bazı bilgiler vererek Ermenistan ve Azerbaycan'da başkanlık seçimlerinin yapılmış olduğunu, her iki ülke liderinin sahip oldukları halk desteğinin teyit edilmiş bulunduğunu o nedenle şimdi Kafkaslarda barış zamanının geldiğini söylemiştir. Davutoğlu bu amaçla başlattıkları süreç hakkında bilgi vererek, Başkan Aliev'le bu konunun ele alındığını, kendisinin ABD ziyaretinde bu konuyu Dışişleri Bakanı John Kerry ile görüştüğünü, Başbakan Erdoğan'ın da Moskova'ya yapacağı ziyaret sırasında konuyu Başkan Putin ile görüşeceğini bildirmiştir.

Böylelikle Türkiye'nin, Ermenistan hariç, konu ile ilgili olan tüm tarafların bilgisi ve rızasını sağlayarak Ermenistan'a yeniden bir girişim yapmak kararını aldığı anlaşılmaktadır. Hatta sınırın açılması için bazı hazırlıklar yapıldığı Davutoğlu tarafından T.B.M.M. Bütçe Plan Komisyonunda ifade edilmiştir.²⁶⁵

Davutoğlu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Bakanlar Komitesi toplantısına katılmak üzere 12 Aralık 2013 tarihinde Erivan'a gitmiş ve bu fırsattan yararlanarak Edward Nalbantyan ile de iki ülke sorunlarını görüşmüştür.

Bu arada Türkiye'nin bu iyi niyet jesti Ermenistan'da gerektiği gibi değerlendirilmemiş, ziyaretten önce Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan'ın Davutoğlu'nun Soykırım Anıtını ziyaret etmesini, iki ülke ilişkilerinin düzelmesi için sınırın açılması gerektiğini söylemiş,²⁶⁶ toplantının yapılacağı otelin önünde Türk Delegasyonunu protesto eden bir gösteri düzenlenmiş,²⁶⁷ bu tür toplantılarda misafir heyet başkanlarının ayrı ayrı veya topluca devlet başkanını ziyaret etmeleri bir kural değilse de usulden olmasına rağmen bu ziyaret yapılmamış ve bunun da Sarkisyan'ın Davutoğlu ile görüşmek istenmemesinden ileri geldiği anlaşılmıştır.

Buna karşın Davutoğlu, diğer delegasyon başkanları gibi, Nalbantyan ile baş başa görüşme olanağını bulmuştur. Ancak iki bakan beraberce bir basın toplantısı düzenlememişlerdir.

Bu görüşme hakkında Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan bir yazılı açıklamada²⁶⁸ Nalbantyan'ın Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin

265 "Davutoğlu'ndan Sürpriz Ermenistan Hazırlığı" *Aksam.com.tr*, 6 Kasım 2013.

266 *Today's Zaman*, 9 Aralık

267 "Ermenistan'da Soykırım Protestosu" *Haberler.com*, 12 Aralık 2013.

268 <http://www.mfa.am/en/press-releases/item/2013/12/12/bsec29th bil/>

önkoşulsuz olması hakkında Ermenistan'ın ilkesel tutumunu yeniden teyit ettiği belirtilmiştir.

Davutoğlu ise Türk gazetecilerine bu görüşmenin sıcak ve samimi bir ortamda gerçekleştiğini, iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarının zaten bilindiğini, ancak daha fazla bir araya gelinmesinin ve gelişmeleri takip etmenin önemli olduğunu bildirmiş ve Türkiye'nin, diğer komşularıyla olduğu gibi, Ermenistan'la olan ilişkilerinin en üst düzeye çıkmasını istediğini söylemiştir. Davutoğlu ayrıca Türkiye'nin Kafkasya barış ve istikrar projesinin gündemde olduğunu da belirtmiştir. Ermenistan'la son dönemlerde yapılan görüşmelerde biraz kesinti olduğunu, bu tür temaslarda bir seferde sorunların bütünüyle çözüldüğü izlemine kapılmanın doğru olmadığını, ancak görüşmeden, diyalog kurmadan meselelerin çözümünün de mümkün bulunmadığını, psikolojik eşğin aşılmasının ve görüşmelerin daha yakından senkronize edilmesinin önem taşıdığını, o bakımdan Nalbantyan'la yaptığı görüşmenin faydalı olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹

Davutoğlu Erivan'a gelmeden önce beraberindeki Türk gazetecilerine Ermeni tehcirini tamamıyla yanlış bir uygulama olarak gördüğünü, İttihatçıların yaptığının gayriinsanî olduğunu ve tehciri hiçbir zaman benimsemediklerini söylemiştir.²⁷⁰ Bu sözler Ermenistan ve Diaspora basınında yer bulmuştur ancak bunların Ermeni soykırımının yüzüncü yılı için yapılacak etkinlikleri önlemek amacıyla dile getirildiğini ifade edenler de olmuştur.²⁷¹

Ermenilerin isteksizlik gösterdiği bu ziyaretin önemi, Türkiye'nin girişimiyle, uzun zamandan beri ilk kez Ermeni tarafı ile doğrudan görüşmeler yapılmış olmasıdır. Büyük olasılıkla Ermeniler, esasen kamuoyuna açıkladıkları gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin önkoşula bağlanmadan normalleştirilmesi gerektiği hakkında bilinen görüşlerinin ilerisine geçememişlerdir. Ancak böyle yapmakla sorunların çözümlenmesini amaçlayan müzakere ve temasları kendilerinin önlediğini de ortaya koymuşlardır. Türkiye ise daima çözüm arayan öneri ve girişimleriyle aksini yönde bir tutum içinde olduğunu göstermiştir.

Ermenilerin isteksizlik gösterdiği bu ziyaretin önemi, Türkiye'nin girişimiyle, uzun zamandan beri ilk kez Ermeni tarafı ile doğrudan görüşmeler yapılmış olmasıdır. Büyük olasılıkla Ermeniler, esasen kamuoyuna açıkladıkları gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin önkoşula bağlanmadan normalleştirilmesi gerektiği hakkında bilinen görüşlerinin ilerisine geçememişlerdir.

269 "Psikolojik Eşğin Aşılması Önemliydi" *RS FM* 13 Aralık 2013.

270 "Tehciri Benimsemiyoruz" *Hürriyet*, 13 Aralık 2013.

271 Harut Sasunyan "Davutoğlu Charm Offensive During Visit to Armenia" *Asbarez*, 17 Aralık 2013.

4.1.6 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Doğu Perinçek Hakkındaki Kararı

Doğu Perinçek'in 2005 yılında İsviçre'de katıldığı bazı konferanslarda Ermeni soykırımı iddialarının "uluslararası bir yalan" olduğunu söylemişti. Ermeni dernekleri buna tepki göstererek adı geçen hakkında adli kovuşturma yapılmasını istemişler ve bu konudaki davanın görüldüğü Lozan mahkemesi 2007 yılında Doğu Perinçek'i ırk düşmanlığından mahkûm etmişti. Kararın temyiz edildiği Vaud kantonu da, sonradan yine temyiz için başvurulmuş üst düzey federal mahkeme de mahkûmiyet kararını onaylamışlardır. Bu şekilde iç hukuk yollarının tükenmesi üzerine Doğu Perinçek davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürmüştür. Bu mahkeme, 17 Aralık 2013 tarihinde Doğu Perinçek'in ifade özgürlüğünün haksız ve mesnetsiz şekilde kısıtlandığına karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin söz konusu kararında Ermeni soykırımı varsayımını zedeleyen bazı görüşler yer almıştır. Bunlardan birincisi, İsviçre mahkemesi kararında bulunan Ermenilerin soykırımı uğradıklarına dair genel bir kabulün mevcut olduğunun kabul edilmemesi ve bu konuda akademik çevrelerde bir görüş birliği bulunmadığının bildirilmesidir. Diğer yandan dünyada mevcut 190 kusura devletten sadece 20'sinin parlamentosunda Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar kabul edildiği ve bu ülke hükümetlerinin böyle bir karara katılmadıkları da belirtilmiştir. Son olarak, yıllardan beri yapıldığının aksine 1915 olayları ile Naziler tarafında Yahudilere uygulanan Holokost arasında bir ayırım yapılmak suretiyle iki olayın aynı olmadığı ifade edilmiştir.

İnsan Hakları Mahkemesi, kendi görevi olmadığı için, 1915 olaylarının soykırım olup olmadığı hakkında bir karar almamıştır. Ancak yukarıda saydığımız hususlar 1915 olayların soykırım olduğu iddiasına en azından gölge düşürecek niteliktedir. Diğer yandan Kararın kesinleşmesi halinde Ermeni soykırım iddialarını, şimdiye kadar yapıldığı gibi, artık fütursuzca ileriye sürmek mümkün olmayacak ve 2015 yılında yapılması planlanan eylemlerin çoğunluğu soykırım varsayımı üzerine kurulduğundan bunların inandırıcılığı tartışılacaktır.

Bu kararın kesinleşmesi için üç ay içinde itiraz edilmemesi gerekiyordu. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normal hale gelmesi için arabuluculuk yapmış olan ve alandaki yardımlarını sürdürmesi beklenen İsviçre Hükümetinin İnsan Hakları Mahkemesi kararına bir itirazda bulunmaması bekleniyor hatta bu konuda resmi olmayan bir mutabakat olduğu dahi duyuluyordu. Beklenenin aksine İsviçre Hükümetinin 11 Mart 2014 tarihinde Mahkemenin kararına itiraz etmesi şaşkınlık yaratmıştır. Bu tutum değişikliği Ermenilerin İsviçre'deki

nüfuzuna bağlanmak istenmişse de bunun daha önemli bir gücün etkisiyle yapıldığı, mesela soykırım iddiaları konusunda Ermenilere her zaman yardımcı olan Fransa'nın İsviçre üzerinde baskı kurduğu ve muhtemelen Almanya'nın da aynı şekilde davrandığı spekülasyonları yapılmıştır. Bu dava yeniden 28 Ocak 2015 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde görülecektir. Davaya Türk ve Ermenistan Hükümetleri müdahil olarak katılacaklardır.

5. 2014 Yılı Gelişmeleri

5.1 Başbakan Erdoğan'ın mesajı

2014 yılında Türkiye- Ermenistan İlişkilerinde en önemli gelişme, kuşkusuz Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihinde yayınlanan "1915 olaylarına ilişkin Mesajı" dır.

5.2 Mesajın metni

Önemini dikkate alarak mesajın tam metnini aşağıda veriyoruz.

Ermeni vatandaşlarımız ve dünyadaki tüm Ermeniler için özel bir anlam taşıyan 24 Nisan, tarihi bir meseleye ilişkin düşüncelerin özgürce paylaşılması için değerli bir fırsat sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının hangi din ve etnik kökenden olursa olsun, Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve diğer milyonlarca Osmanlı vatandaşı için acılarıyla dolu zor bir dönem olduğu yadsınamaz. Adil bir insani ve vicdani duruş, din ve etnik köken gözetmeden bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar.

Tabiatıyla ne bir acılar hiyerarşisi kurulması ne de acıların birbiriyle mukayese edilmesi ve yarışırılması acının öznesi için bir anlam ifade eder.

Atalarımızın dediği gibi 'ateş düştüğü yeri yakar'.

Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir.

Türkiye'de 1915 olaylarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi; çoğulcu bir bakış açısının, demokrasi kültürünün ve çağdaşlığın gereğidir.

Türkiye'deki bu özgür ortamı, suçlayıcı, incitici, hatta bazen kışkırtıcı söylem ve iddiaları seslendirmek için vesile olarak görenler de bulunabilir.

Ne var ki, tarihi meseleleri hukuki boyutlarıyla birlikte daha iyi anlamamız, kırınlıkları yeniden dostluklara dönüştürmemiz mümkün olacaksa, farklı söylemlerin empati ve hoşgörüyle karşılanması ve bütün taraflardan benzer bir anlayışın beklenmesi tabiidir.

Türkiye Cumhuriyeti hukukun evrensel değerleriyle uyumlu her düşünceye olgunlukla yaklaşmaya devam edecektir.

Fakat 1915 olaylarının Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi de kabul edilemez.

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan hadiseler, hepimizin ortak acısıdır. Bu acılı tarihe adil hafıza perspektifinden bakılması, insani ve ilmi bir sorumluluktur.

Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır.

Bugünün dünyasında tarihten husumet çıkarmak ve yeni kavgalar üretmek kabul edilebilir olmadığı gibi ortak geleceğimizin inşası bakımından hiçbir şekilde yararlı da değildir.

Zamanın ruhu, anlaşmazlıklara rağmen konuşabilmeyi; karşıdakini dinleyerek anlamaya çalışmayı; uzlaşma yolları arayışlarını değerlendirmeyi; nefreti ayıplayıp saygı ve hoşgörüyü yüceltmeyi gerektirmektedir.

Bu anlayışla biz Türkiye Cumhuriyeti olarak 1915 olaylarının bilimsel bir şekilde incelenmesi için ortak tarih komisyonu kurulması çağrısında bulduk. Bu çağrı geçerliliğini korumaktadır. Türk, Ermeni ve uluslararası tarihçilerin yapacağı çalışma, 1915 olaylarının aydınlatılmasında ve tarihin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Bu çerçevede arşivlerimizi bütün araştırmacıların kullanımına açtık. Bugün arşivlerimizde bulunan yüzbinlerce belge, bütün tarihçilerin hizmetine sunulmaktadır.

Türkiye, geleceğe güvenle bakan bir ülke olarak tarihin de doğru anlaşılması için ilmi ve kapsamlı çalışmaları her zaman desteklemiştir. Etnik ve dini kökeni ne olursa olsun yüzlerce yıl bir arada yaşamış, sanattan diplomasiye, devlet idaresinden ticarete kadar her alanda ortak değerler üretmiş Anadolu insanları, yeni bir gelecek inşa edebilecek imkân ve kabiliyetlere bugün de sahiptir.

Kadim ve eşsiz bir coğrafyanın benzer gelenek ve göreneklere sahip halklarının, geçmişlerini olgunlukla konuşabileceklerine, kayıplarını kendilerine yakışır yöntemlerle ve birlikte anacaklarına dair umut ve inançla, 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz.

Aynı dönemde benzer koşullarda yaşamını yitiren, etnik ve dini kökeni ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve saygıyla anıyoruz.

5.3 Mesajın Ana Fikirleri

Uzun sayılabilecek bu metinde yer alan ana fikirler şu şekilde özetlenebilir:

Önce Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin açılarla dolu olduğu ve Ermenilerininki dâhil bu acıların, anlaşılması, anılması ve paylaşılması gereği ifade edilmiş ancak 1915 olaylarının bu gün bir siyasi çatışma haline getirilmemesi de tarihten husumet çıkartılmaması ve yeni kavgalar üretmemesi belirtilmiştir.

İkinci önemli hususu tehcirin insanlık dışı bir olay olduğu ancak bu olayın Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı insani tutum ve davranışlara engel olmaması ve tarafların, aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen, tarafların aralarında konuşmaları gerektiğidir. Mesaj bu bağlamda Türkiye'nin ortak tarih komisyonu önerisinin geçerli olduğunu da tekrarlamaktadır.

Mesajın en dikkat çeken bölümü Türkiye'nin 20. yüzyılın başlarında yaşamlarını yitiren Ermenilerin huzur içinde yatmalarını dilemesi ve onların torunlarına taziyelerini iletmesidir. Mesaj aynı dönemde yaşamını yitiren tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmet ve saygıyla anmıştır.

Mesajın, Ermenilerin büyük çoğunluğunun ön planda tuttuğu Ermeni sorunun insani ve duygusal yönünü dile getirdiği ve tehcirin insanlık dışı bir olay olduğunun ifade olunması ve bu olayda yaşamını yitiren Ermenilerin

torunlarına taziyelerin bildirilmesiyle taraflar arasında daha kolay bir yaklaşma ve uzlaşma zemini yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak mesajda, dolaylı olarak olsa da, uzlaşmaya engel olan bir hususa, Ermenilerin 1915 olaylarına ve genel olarak kendi tarihlerine tek yanlı bakışlarına da değinilmiştir. Bu bağlamda Ermeni devlet adamlarından ve yazarlardan hemen hiç birinin 1911-1922 yılları arasındaki savaşlarda Osmanlı Devletinin (Türkiye'nin) Müslüman nüfusunda 2.462.250 kişilik bir azalma olduğunun bilimsel metotlarla saptandığına²⁷² ve bu dönme içinde Ermenilerin Doğu Anadolu'da yaptıkları mezalimde 518.000 Müslümanın öldürüldüğünün belgelenmiş olduğuna²⁷³ değinmediklerini belirtelim.

Mesajın en önemli bölümü 1915 olaylarında ölen Ermenilerin torunlarına taziyeye iletilmesidir. Bu bir iyi niyet jestidir. Bir zeytin dalı uzatmadır. Bunun karşılığında da Ermenilerin savaş sırasında ölümüne neden oldukları yarım milyonu aşan Müslüman için taziyede bulunmaları beklemek normal olacaktır. Mesajda bu husus yer almamıştır. Ancak çekilen acılar arasında bir denge kurulmaya çalışmasından ve “adil hafıza”dan bahsedildiği için, bu konunun zımnen olsun mesajda yer aldığını söylemek mümkündür.

Başbakanın mesajı konusunda gerek Türkiye ve gerek yabancı ülkelerde sık olarak değinilen bir husus “taziye” sözcüğü ile “özür” ile arasındaki farktır. Taziyede bulunmak baş sağlığı dilemektir. Ölenlerin yakınlarına üzüntülerin bildirmek anlamındadır. Özür dilemek ise yapılan bir yanlışlıktan dolayı affedilmeyi istemektir; diğer bir deyimle özür dilemek için bir olaydan sorumlu olmak gerekmektedir. 1915 olaylarından sekiz yıl sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bu olaylardan hiçbir şekilde sorumlu değildir, o nedenle de özür dilemesi gerekmemektedir.

5.4 Tamamlayıcı Açıklamalar

Mesajın yayınlanmasından sonra da gerek Başbakan gerek Dışişleri Bakanı bazı tamamlayıcı açıklamalarda bulundular.

Başbakanın mesajında, doğrudan ilgisi olmadığı için, Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin soykırım ithamları karşısındaki tutumu yer almıyordu. Oysa Türkiye- Ermenistan ilişkileri dendiğinde akla bu konular geliyordu.

Başbakan, 23 Nisan münasebetiyle T.B.M.M' de verilen resepsiyonda bu konuya değinerek “Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile normalleşme

272 Justin McCarthy, *Muslims and Minorities*, New York University Press, 1983, s.134

273 Yusuf Sarınoy (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001

olmaz” demek²⁷⁴ suretiyle bu mesajın Türkiye’nin Karabağ politikasını etkilemeyeceğini ortaya koydu.

Bir yabancı gazeteciye verdiği mülakatta²⁷⁵ ise olayları soykırım olarak nitelendirmenin imkânsız mı olduğu sorusuna bunun mümkün olmadığını, öyle olsaydı bu ülkede halen yaşayan Ermeniler olmayacağı cevabını verdi. Ayrıca Ermenilerin acı çektiğinin kabul etmenin bir özür anlamına mı geldiği sorusuna da olayların Türkiye Cumhuriyetinde değil Osmanlı döneminde olduğunu belirtti ve atalarının bir hata yaptığını belgelerle gösterilir ise, bunun sonuçları neyse, onu kabul edeceklerini söyledi.

Partisinin Grup Toplantısında da mesaj hakkında bilgi veren Başbakan “umut ediyorum ki gerek Ermenistan Devleti gerek Ermeni Diasporası bizim bu yürekli adımımızı görür. Aynı yürekli aynı cesur tavrı onlardan da görür ve bekleriz”²⁷⁶ dedi

Dışişleri Bakanı Davutoğlu’da “Umarım uzattığımız el havada kalmaz” sözleriyle Ermenistan’dan olumsuz tepkiler gelme olasılığına gönderme yaptı.²⁷⁷ Ayrıca mesajın hedefine ulaştığını, olumlu tepkiler alındığını ancak Ermenistan olumlu davranmasa da taziyeyi geri almayacaklarını belirtti ve ayrıca, terör saldırılarında öldürülen Türk diplomatları için kendilerinden taziyeye dilenip dilenmeyeceği sorununu sorma hakları olduğunu belirtti.²⁷⁸

Davutoğlu İngiliz The Guardian gazetesinde yayımlanan bir yazısında,²⁷⁹ sonuçlanmayan Türkiye-Ermenistan Protokollerine gönderme yaparak, Erdoğan’ın mesajın 2009 yılında kaçırılan uzlaşma fırsatının yeniden yakalanması imkânını verdiğini belirtti. Daha sonra tarihe değinerek Osmanlı Devletinin 19 asırda gücünün azalmalı sonucunda Balkanlardan ve Kafkaslardan, etnik temizlikler sebebiyle, beş milyon Müslümanın yerlerinden edildiğini, Batı tarihlerinin aynı dönemdeki Osmanlı Hıristiyanların acılarını ve ölümlerini dile getirirken Osmanlı Müslümanların muazzam ızdıraplarının Türkiye dışında genellikle bilinmediğini vurguladı. Ermeni tehcirinin sonuçlarının kabul edilemez ve gayr-ı insani olduğunu ifade eden Davutoğlu, Türk ve Ermeni tarih anlatımlarının yakınlaşmasından ve bir adil hafızanın ortaya çıkmasının öneminden, bu amaçla Türkiye’nin bir ortak tarih komisyonu kurulmasını önermiş bulunduğu bahsetti. Mesajın, Türk-Ermeni ilişkileri

274 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı”, www.inctv.com, 26 Nisan 2014.

275 “Erdogan Tells Charlie Rose There Was No Genocide”, *Asbarez.com*, 29 Nisan 2014.

276 Başbakan Erdoğan, Aynı Cesur Tavrı Ermenistan’dan Bekliyoruz”, www.iha.com.tr, 29 Nisan 2014.

277 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı”, www.inctv.com, 26 Nisan 2014.

278 “Davutoğlu: Biz Hedefe Ulaştık”, www.stargundem.com, 25 Nisan 2014.

279 “Turks and Armenians – We Must Follow Erdoğan’s Lead and Bury our Common Pain” *The Guardian*, ‘ Mayıs 2014

için daha iyi bir gelecek inşası yönünde atılmış emsali olmayan ve cesur bir adım olduğunu belirtti.

5.5 Ermenilerin Mesaja Tepkileri

Ermenilerin Başbakan Erdoğan'ın mesajına gösterdikleri tepkileri resmi beyanlar ve Diasporanın tepkileri olmak üzere iki ayrı başlık altında inceleyeceğiz.

5.5.1 Resmi Beyanlar

Başkan Sarkisyan ve Dışişleri bakanı Nalbantyan Erdoğan'ın mesajına cevap vermekten kaçındılar. Bu davranışlarının nedeni, tehcirin 100. yılı için Türkiye'yi her fırsatta yerme ve eleştirme politikası izlendiklerinden bir barışma çağrısı olan mesajın bu politikaya ters düşmesidir. Ancak mesajı cevapsız bırakmak da doğru olmadığından bu iş daha alt kademedeki kişilere verilmiştir.

Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı ve iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Sözcüsü Edvard Şarmazanov Ermeni soykırımının Türk ve Ermenilerin ortak acısı olmadığını, Türk (Osmanlı) İmparatorluğunun ayıbı olduğunu, bu acının sonuçlarının ortadan kaldırılması için Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilere soykırım uygulandığını kabul etmesinin beklendiğini bildirtmiştir.²⁸⁰ Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Başbakan Erdoğan'ın mesajının Türkiye'nin Ermeni soykırımını er veya geç tanıyacağını kanıtını oluşturduğunu söylemiştir.²⁸¹ Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Vigen Sargsyan mesajı, soykırımın inkârının daha gelişmiş bir ifadesi ve soykırımın saklanması olarak gördüklerini belirtmiştir.²⁸² Ermeni Soykırımı Anıtı ve Müzesi Müdürü Hayk Demoyan Başkan Erdoğan'a hitap eden bir bildiri yayınlayarak²⁸³ mesajının önemli bir adım olmakla beraber, gerçeğin ortaya çıkarılması, tarihle yüzleşilmesi ve iki halkın uzlaşmasını sağlayacak nitelikte olmadığını ifade etmiştir.

280 "Armenian Official: Genocide is Shame of Turkish Empire", *NEWS.am*, 5 Mayıs 2014.

281 "Shavarsh Kocharian: Turkey Will Recognize Armenian Genocide Sooner or Later", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

282 Vigen Sargsyan, "Erdogan's Statement is Advanced Form of Armenian Genocide", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

283 "Director of Armenian Genocide Museum Responds to Erdogan's Statement", *Radio.am*, 24 Nisan 2014.

Dini alanda ise Ermeni Baş Patriği Karekin II, Sarkisyan'ı taklit ederek, Erdoğan'ın mesajına bir tepki göstermezken Beyrut yakınlarındaki Antelias'ta yerleşik Kilikya Baş Patriği Aram I, Ermenilerin Türkiye Devletinden sadece taziye ve nazik sözler değil Ermeni soykırımını tanınmasını ve tazmin etmesini beklediğini belirtmiştir.²⁸⁴

5.5.2 Diaspora'nın Tepkileri

Başbakan'ın taziye mesajına Ermeni Diaspora örgütlerinin tepkileri olumlu değildir. Bu konuda mesajın soykırım inkârının yeniden paketlenip sunulması olduğu ve adaletin yerine getirilmesinin önlenmeye çalışıldığı,²⁸⁵ Türkiye'nin inkârcılığını güçlendirdiğini, taziye bildirilmesinin kamuoyunda iyi bir kanı bırakmayı amaçladığı,²⁸⁶ Türkiye soykırımı politikasını sürdürdüğüçe soykırımı kurbanlarının rahat yatamayacakları,²⁸⁷ mesajın Ermeni soykırımının 100. yılının yaklaştığı bir zamanda uluslararası baskı altında kalan Türkiye'nin inkâr politikasının yenilenmiş bir taktiği olduğu, Türkiye soykırımcı geçmişini tanıdığı, kınadığı ve Ermeni halkına mali ve toprak olarak tazminat ödediği zaman Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma ve barış olabileceği²⁸⁸ gibi fikirler ileri sürülmüştür. Bir örgüt başkanı daha ileri giderek Türkiye soykırımı tanıdıktan ve özür diledikten sonra da dosyanın kapanmayacağını, bundan sonra sıranın mali tazminata ve toprak verilmesine geleceğini ifade etmiştir.²⁸⁹

Kuzey Amerika'da soykırım iddialarına ilişkin bilimsel incelemeleri ile tanınan Zoryan Enstitüsü Başbakan Erdoğan'ın mesajına bir cevap yayınlayarak²⁹⁰ mesajı Türk hükümetinin emsali olmayan bir adımı olarak nitelendirmiş, mesajda yer alan hususlara pek de inandırıcı olmayan cevaplar vermeye çalıştıktan sonra Türk Hükümetinden Osman İmparatorluğunun sorumluluğunu tanınması ve Ermenistan ile koşulsuz olarak, diplomatik ilişkiler kurması ve sınırı açması istenmiştir.

Örgütlerin mesaj karşısındaki bu olumsuz tutumlarına karşı Diaspora'da, sayıları az da olsa, bazı tanınmış kişiler mesaja olumlu denebilecek tepki

284 "Catholicos of Cilicia Aram I Responds to Turkish PM's Statement", *Nyut.am/archives*, 24 Nisan 2014.

285 "Repackaging Denial: Erdogan Issues Statement on 'Events of 1915'", *Asbarez*, 23 Nisan 2014.

286 "Réactions Mitigées Après les Condoléances d'Erdoğan aux Arméniens", *RFI*, 24 Nisan 2014.

287 "Armenian Assembly of America Response to Turkish PM Erdoğan's Statement on Armenian Genocide Anniversary", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

288 <http://www.eafjd.org>

289 "Génocide Arménien: 'On ne Veut Pas d'une Reconnaissance Au Rabais'", *Nouvel Observateur*, 23 Nisan 2014.

290 <http://orer.eu/en/english-zoryan-institute-response-to-the-message-of-the-prime-minister-of-turkey/>

göstermişlerdir. Bunlar arasında Fransa’da, ASALA’nın eski avukatı olup sonradan bakanlığa kadar yükselen Patrick Devedjian,²⁹¹ ASALA’nın sözcülüğünü yapmış ve halen Fransa’daki Ermeni kuruluşlarında en üst düzeyde görevler alan, Les Nouvelles d’Arménie aylık dergisinin ve armenews haber ajansının idarecisi Ara Toranian,²⁹² İngiltere’deki Gomidas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafian²⁹³ ve Ermenistan’daki Bölgesel İncelemeler Merkezi Direktörü (Regional Studies Center) Richard Giragosian²⁹⁴ ve Fransa Ermeni Federasyonlar Eş Başkanı Alexis Govciyan sayılabilir.²⁹⁵ Ancak bu kişiler nispeten olumlu tutumlarından bir sonuç çıkarmamışlar ve mesela bu mesaj içeriğini dikkate alarak Türkiye ile Ermenistan arasında yeniden müzakere yapılmasını istememişlerdir.

5.5.3 Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Tepkileri

Başbakanın mesajı, olumlu içeriğine rağmen, diğer ülkelerde beklendiği kadar yankı uyandırmamıştır. Başkan Obama, ertesini gün yayınladığı 24 Nisan mesajında Başbakan Erdoğan’ın mesajına değinmezken A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu mesajı memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir.²⁹⁶ Türkiye’ye bir ziyaret yapmakta olan Alman Cumhurbaşkanı Joachim Gauch, Başbakanın mesajını “yeni bir sayfa” olarak nitelendirmiştir.²⁹⁷ Fransa Cumhurbaşkanı Hollande ise gazetecilerin bu sorularına cevaben mesajın bir ilerleme ifade ettiğini ancak yeterli olmadığını söylemiştir.²⁹⁸ Buna karşılık iki hafta kadar sonra Ermenistan’a yaptığı ziyaret sırasında tek çözümün Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanıması olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Avrupa Birliği Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu üyesi Stefan Füle ise Başbakanın mesajını teşvik ettiklerini ve uzlaşmanın Avrupa Birliğinin ana değeri olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.³⁰⁰

291 “Taziye Mesajı Fransa’daki Ermenileri Umutlandırdı”, *Zaman*, 25 Nisan 2014.

292 “Ermeni Tarihçiden Başbakan Erdoğan’a Destek”, www.ensonhaber.com, 27 Nisan 2014.

293 Aynı kaynak

294 “Ermenistan İçin Başka Alternatif Yok”, www.sabah.com, 27 Nisan 2014.

295 “Fransız Siyasetçilerinde Başbakan Erdoğan’ın Mesajına Destek”, *AA*, 25 Nisan 2014.

296 “Ermeniler Memnun Değil”, *NTV*, 23 Nisan 2014.

297 “Germany Gauch: Turkey Condolences to Armenians “A New Page”, *Hürriyet Daily News*, 29 Nisan 2014.

298 “L’Evolution de la Turquie Ne Suffit Pas”, *20 Minutes*, 26 Nisan 2014.

299 “Hollande Says the only solution is Turkey’s acknowledgment of Armenian genocide”, *News.am*, 13 Mayıs 2014.

300 “Reaction to Erdogan. West Encouraged, Locals Unmoved by Turkish M’S Statement”, *Armenian Reporter*, 25 Nisan 2014.

5.5.4 Siyasi Partilerin tutumu

CHP'in Başkan Yardımcısı Faruk Loğoğlu mesaj münasebetiyle yaptığı yazılı bir açıklamada Partisinin Ermeni sorunu karşısındaki tutumunu belirlemiştir³⁰¹ 2015'in Türk ve Ermeni halkları ve iki devlet arasında bir ayrışma değil bir uzlaşma ve barış yılı olması dileğini dile getirerek T.B.M.M. bünyesinde siyasi partilerin temsil edileceği bir "diyalog grubu" kurulması önermiştir. Loğoğlu mesaj hakkında geç kalındığı değerlendirilmesinde bulunmuş³⁰² olmakla beraber açıklamasında Başbakanın mesajına ters düşecek bir husus yoktur.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Başbakanın mesajı hakkında "bunun değerlendirilecek hiçbir yanı yok; bu millete bu kadar eziyet fazla" demiştir.³⁰³ Ayrıca bir de yazılı açıklama yayınlamış³⁰⁴ Başbakanın mesajının milli vicdanlarda şaşkınlık ve öfke ile karşılandığını, Erivan ağzı ile yazıldığını ve Türk tarihinin gerçeklerini yansıtmaktan uzak olduğu bildirmiştir. Tehcir kararının, Ermeni çetelerinin yoğun ve acımasız saldırılarını kesmek, militan kaynakları kurutmak ve vatanın geleceğini kurtarmak amacıyla alındığını belirten Bahçeli tehcirin, dönemin şartları gereğince oldukça tutarlı ve hatta zorunlu olduğunu ancak çeşitli sebeplerle istenmeyen bazı kayıplarını yaşandığını belirtmiş ve "Türk milletinin dününde utanacağı ve af ve merhamet dileyeceği herhangi bir yanlış ve kusur" olmadığını söylemiştir.

Daha sonra yaptığı konuşmalarda Ermeni Mezalimi"ne temasla acıları yarıştırmamanın, acılar arasında kategorik ayırımlar yapmanın insani ve İslâmi olmadığını, Doğu Anadolu'da Ermeni çetelerinin katlettiği 518.105 Müslüman Türk'ün ne yapılacağını, bu şahadetlere sırt mı çevrileceğini sormuş ve Türk milletinin 1915 olayları nedeniyle özür dilemeyeceğini vurgulamıştır.³⁰⁵ Bir başka konuşmasında ise "Ermeni Diasporasına, yüz binlerce³⁰⁶ Müslüman-Türkü vahşice katleden şerefsizlere, taziyede bulunuyorlar, zimnen özürler diliyorlar" diye konuşmuştur.

BDP yaptığı yazılı açıklamada Başkan Erdoğan'ın mesajını yeterli bulunmadığını bildirdikten sonra Türk devletini Ermeni halkından özür dilemeye çağırılmış, yüzleşmenin kaçınılmaz olduğu vurgulanmış ve "tarihle yüzleşme ve hesaplaşma aynı zamanda acıların bir daha yaşanmamasının teminatı olacaktır" denmiştir.³⁰⁷

301 "Loğoğlu'dan Türk-Ermeni Halklarının İlişkilerini Değerlendiren Yazılı Açıklama", *Yerelgündem.com*, 28 Nisan 2014.

302 *61. Saat.com*, 25 Nisan 2014.

303 Muhalefet Tepkili", *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2014. "

304 "Bahçeli'den Başbakan'ın 1915 Açıklamalarına Tepki", *Heberler.com*, 25 Nisan 2014.

305 "Erdoğan Ermeni Açılımında Kararlı", *Amerikaninsesi.com*, 1 Mayıs 2014.

306 www.cnnurk.com, 3 Mayıs 2014.

307 "BDP'den Ermeni Çıkışı: Özür Dilensin", *Net Gazete*, 24 Nisan 2014.

İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek Başbakan Erdoğan'ın mesajı için böyle bir açıklamayı ancak emperyalizmin sözcüsünün yapabileceğini, Başbakanın vatani, bağımsızlığı ve egemenliği savunmadığını ve tehciri, aynen emperyalistler gibi, mahkûm ettiğini söylemiştir.³⁰⁸

Görüldüğü üzere partilerin mesaj karşısındaki tutumları siyasi alanda savundukları ilkeleri yansıtmaktadır. Milliyetçi niteliği ağır basan MHP ve İşçi Partisi Başbakanın mesajı reddetmektedir. Buna karşı CHP ve BDP, bazı çekincelerle de olsa, mesaja karşı değildir. Bu durum T.B.M.M' ne yansıtıldığı takdirde mesajın % 80'in üzerinde desteklendiğini söylemek mümkündür.

5.5.5 Ermeni Cemaatinin Tutumu

Başbakanın mesajından hemen sonra İstanbul'daki Türkiye Ermenileri Patrikliği bir basın açıklaması yayınlayarak³⁰⁹ mesajın Türkiye ve Ermenistan halkları arasında tesis edilecek bir köprünün temel taşları niteliğinde olduğunu, Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldığını belirterek mesajı hararetle desteklemiştir. Daha sonra Patrik Vekili Başbakan'ı makamında ziyaret etmiştir. Basın haberlerine göre³¹⁰ Başbakan Patrik Vekiline mesajla ilgili olarak "Biz ilk adımı attık. Şimdi Ermenistan'dan bir adım bekliyoruz. Top onlarda. Gereken adımı atarlarsa biz yeni adımlar atarız. Biz arşivlerimizi açıyoruz. Bu konuda size de büyük görevler düşüyor. Bu konuya ilişkin siz de temaslarda bulunun ve çağrı yapın" demiştir.

Diğer yandan Ermeni Cemaatinin çoğunluğunun Başbakanın mesajını desteklediği görülmüştür. Başbakanı ziyaret eden heyette bulunan Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Başkanı Bedros Şirinoğlu Başbakan bütün dileklerini yerine getirdiğini, daha önce mülkleri iade etmiş olduğunu, Allahın kendisinden razı olmasını dilediklerini, kendisine her bakımdan minnettar olduklarını, Başbakanın Nobel'e aday olabileceğini söylemiştir.³¹¹ Başbakanın Nobel ödüllüğü adayı başka Ermeniler tarafından da desteklenmiştir.³¹² Bedros Şirinoğlu madalyanın öteki yüzüne de değinerek "Esasında bizim de taziyede bulunmamız lazım. Çünkü bu olaylar karşılıklı olmuştur. Müslüman kardeşlerimiz de ölmüştür. Bu iki kardeşin, iki arkadaşın kavgasıdır. Karşılıklı özür dilenmesi bana göre daha adil olur" sözleriyle "adil hafıza" düşüncesini desteklediğini göstermiştir.³¹³

308 "Perinçek'ten Başbakana 1915 Tepkisi", *Haberlert.com*, 25 Nisan 2014.

309 "Türkiye Ermeni Patrikliği Basın Bildirisi", *Hürriyet*, 24 Nisan 2014.

310 "Uzatılan Zeytin Dalı Kurumasın İstiyoruz", *Milliyet.com.tr*, 2 Mayıs 2014.

311 <http://www.sondakika.com/haber/haber-ermeni-cemaati-basbakan-nobel-e-aday-olabilir-5952475/>

312 Mesela, Ermeni Evrensel Hoşgörü Derneği Başkanı Jerry Hirimyan, Gazeteci Markar Eseyan, kaynak: <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/151874.aspx>

313 <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/151874.aspx>

Buna karşın Agos gazetesi ve Hrant Dink Vakfı etrafında oluşan bir grubun, mesajın yeni olma niteliğini kabul etmekle beraber, soykırımı inkâr ettiği vurgulamak suretiyle daha ziyade Diasporanın mesaj hakkındaki değerlendirmesine katıldığı görülmüştür. Agos’da çıkan bir yazıda³¹⁴ mesajın “hakikati inkâr eden bir zemine” ayaklarını bastığı, AK Parti iktidarının Ermeni meselesindeki tavrının zaten “en az ne vererek çok ne alabiliriz, en az zararlar nasıl kurtuluruz” hesapları üzerinde oturduğu belirtilmiştir.

5.5.6 Meydanın Tepkileri

Türkiye’de medyanın Başbakan Erdoğan’ın mesajının genel olarak iyi karşılandığı görülmüştür. Bir derginin³¹⁵ en fazla okunan 17 gazeteyi esas alarak yaptığı bir araştırmada, yayınlanmasından sonraki beş gün içinde Erdoğan’ın mesajı hakkında 110 kadar köşe yazısının çıktığı bunlardan 89 adedinin, bazen farklı nedenlerle de olsa, mesajı destekledikleri, aleyhte 16 yazı yayınlandığı 5 yazı ise lehte veya aleyhte bir eğilim göstermediği saptanmıştır. Bu durumda Başbakan Erdoğan’ın mesajının, medya tarafından % 81 gibi büyük bir oranda desteklendiği sonucuna varılmaktadır ki bu oran yukarıda değindiğimiz T.B.M.M’de mesajı destekleyenlerin oranı ile aynıdır.

5.5.7 Başkan Sarkisyan’ın Beyanları

Başkan Sarkisyan Türkiye’ye yönelttiği eleştirileri gittikçe artan bir şekilde 2014 yılında da sürdürmüş ve Türkiye’yi yermek için her fırsattan yararlanmaya çalıştığı gibi bir kanı uyandırmıştır. Adı geçeninin bu tutumunu açıklayabilmek için yapmış olduğu konuşmaların bazı bölümlerini özet olarak veriyoruz.

Ocak ayında Çek Cumhuriyetini ziyareti sırasında bir gazeteye verdiği mülakatta³¹⁶ “Türk tarafı siyasi irade gösterir ve çıkmaz bir yol olan ön koşulları ileri sürmekten vazgeçerse iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecini canlandırmaya hazır olduklarını söylemiş ve ayrıca Ermenistan’ın ön koşul olmadan ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin tutumunun ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından desteklendiğini belirtmiştir. Sarkisyan aynı mülakatında NATO’yu, 1993’ten beri Ermenistan’a uyguladığı ablukaya son vermesi için, Türkiye’ye baskı yapmamakla eleştirmiştir.

314 Rober Koptaş, “Taziye Mesajı: Yeni Ama Hâlâ İnkârcı”, *Agos*, 12 Mayıs 2014.

315 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, s. 41.

316 “Sarkissian Souhaite Que la Turquie Normalise Ses Relations Avec l’Arménie”, *Armenews*, 5 Şubat 2014.

6 Mart 2014 tarihinde Avrupa Halk Partisi'nin doruk toplantısında yaptığı konuşmada Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ablukadan bahsetmiş ve ayrıca Türkiye'nin inkâr politikasını sürdürdüğünü, Ermeni soykırımının bir milyondan fazla kurbanının hatirasını gömmeye çalıştığını ve anavatanından mahrum bırakılmış bir milletin taleplerine aldırmadığını, yapılanlar için pişmanlık göstermediğini ve böylece kökeninde Ermenistan ve Ermenilere zarar vermeyi amaçlayan yabancı düşmanı bir politika izlediğini söylemiştir.³¹⁷

Suriye'deki direnişçi güçlerin Türk sınırına yakın Kesap'ı ele geçirmeleri de Sarkisyan'ın Türkiye'yi eleştirmesi için bir bahane olmuş³¹⁸ ve bu konuda yapmış olduğu bir konuşmada 1909 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kesap'ı işgal ettiğini (Osmanlı Devletinin kendi topraklarını nasıl işgal ettiği anlaşılammıştır), 1915 yılında Kesap halkının bir yandan Der Zor'a diğer yandan da Ürdün'e sürüldüğünü iddia etmiş ve son olayın ise Kesap'ın üçüncü deportasyonunu teşkil ettiğini ve etnik azınlık haklarına aykırı olduğunu belirtmiştir. Oysa Suriye muhalif güçleri Kesap'a girmeden bu kasaba halkının çok büyük bir kısmı Lazkiye gitmiş sonra bazıları Türkiye'ye gelmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı 24 Nisan soykırım günü münasebetiyle Erivan'da yaptığı konuşmada, geçen yıl konuşmasına göre daha sert ifadelerle, Türkiye'yi eleştirmiştir. Daha önce Ermenistan Cumhurbaşkanı her yıl yayınladıkları 24 Nisan mesajlarında Türkiye'nin adını zikretmez böylelikle 1915 olayları için Türkiye doğrudan bir suçlamaya hedef olmazdı. Sarkisyan da bir süre bu teamüle uymuş ancak 2013 yılı Türkiye'yi hedef almaya başlayarak

Ermeni halkının bin yıl boyunca biriktirdiği maddi varlıkların Türk devleti ve halkları (Türkler ve Kürtler kastedilmektedir) tarafından gasp edildiğini iddia etmiş ve soykırımın inkârının soykırım suçunun devamı olduğu gibi Diaspora tarafından kullanılan ve yasal alanda anlamı bulunmayan bir formülü kullanarak bu suçun (inkârın) modern Türkiye tarafından işlendiğini ileri sürmüştür.³¹⁹

2014 mesajında³²⁰ ise Türkiye'nin soykırımı olarak inkâr etmek politikasına devam ettiğini, Ermeni soykırımının 100. yılının Türkiye'ye pişman olmak ve devletin geleceğini bu ağır yükten kurtarmak fırsatını sunduğunu ayrıca 2015'in Türkiye'ye güçlü bir mesaj vermesi gerektiğini ifade etmiş ve

317 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/03/06/President-Serzh-Sargsyan-speech-Dublin-EPP/>

318 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/03/24/President-Serzh-Sargsyan-statement-Kesab-Syria-in-Hague/>

319 *Armenpress*, 24 Nisan 2013.

320 <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/04/23/Address-by-President-Serzh-Sargsyan-on-remembrance-day-of-Armenian-Genocide-victims/>

Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutumunun sözlerle değil sınırı açmak ve normal ilişkiler kurmak gibi adımlarla ölçülebileceğini belirtmiştir. Ermenistan'ın Protokollere ilişkin tutumunun değişmediğini iddia eden Sarkisyan "makul bir zaman" fikrinin artık daha da ivedi hale geldiği gibi, Ermenistan'ın Protokolleri reddedebileceği anlamını taşıyan bazı dolaylı ifadelerde de bulunmuştur.

Sarkisyan, 24 Nisan günü Prag'a giderek Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığının 5. yılı için düzenlenen yüksek düzey toplantısına katılmış ve yapmış olduğu konuşmada³²¹ Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinden bahsetmesi gerekirken, bu ilişkilere değinmekle beraber, Türkiye ile olan sorunlara ağırlık vererek 24 Nisan 2015 tarihinde yüzlerce Ermeni yazar, artist, doktor gibi şahsiyetlerin tutuklandıklarını ve katledildiklerini, bunun önceden tasarlanmış bir plan gereğince yapıldığını ve böylelikle 20. yüzyılın ilk soykırımının başlatıldığını ileri sürmüş soykırım suçu için zaman aşımı bulunmadığını söylemiştir. Ermeni soykırımının yüzüncü yılının yaklaşmakta olduğuna işaretle bu benzeri bulunmayan suçun uluslararası toplum tarafından tanınması ve kınanmasının önemine değinmiş, Avrupa Birliğine üye olmaya çalışan Türkiye'nin kendi geçmişi ile yüzleşmediğini, sorumluluktan kaçındığını, inkâr politikasını sürdürebilmek için tarihi tahrif ettiğini, üstelik diğer ülkeleri inkârcılığa zorlayabilmek için her şeyi yaptığını iddia etmiştir. Sarkisyan, kendi tarihini irdelemenin ve sonuçlarını anlamının uzlaşma için ön koşul olduğunu, ayrıca uzlaşma için kişiler arası temasların özendirilmesin de önemli bir diğer önkoşulu oluşturduğunu, ancak bunun mümkün olmadığını zira yapay engeller bulunduğunu, sınırın da kapalı olduğunu söylemiştir. Sarkisyan son olarak, Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler olmamasının ve Avrupa'daki kapalı bir sınır bulunmasının tüm Avrupa'nın güvenliğini zayıflatan bir unsur olduğunu, Avrupa Birliğine üye olmak isteyen Türkiye'nin komşu bir ülke ile sınırını kapamasının, Avrupa Birliği içinde sınırların geçmişte kaldığı ve serbest dolaşımın temel ilkelerden birini olduğu dikkate alındığında, bir çelişki yarattığını ifade etmiştir.

Bu toplantıya katılanlar ülkelerden hiç biri Ermenistan'ı destekleyen bir beyanda bulunmamıştır. Toplantıda hazır bulunan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliiev' ""Bugün maalesef Ermenistan Cumhurbaşkanı fırsat bularak Türkiye'ye saldırdı. Bunu yapmak çok kolay çünkü toplantıda Türkiye'den temsilci bulunmuyor. Fakat ben buradayım ve Türkiye-Ermenistan sınırının neden kapalı olduğunu anlatabilirim" ... dedikten sonra Erdoğan'ın birkaç yıl önce Ermenistan yönetimine arşivlerin açılmasını teklif ettiğini ancak olumlu cevap alamadığını, son olarak malum olaylarda hayatını kaybeden Ermenilere

321 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/04/24/President-Serzh-Sargsyan-visit-Czech-Republic-April-24/>

taziye dileklerini sunduğunu, fakat ne yazık ki Ermenistan'dan yine olumlu karşılık gelmediğini, ABD ve AB'nin Erdoğan'ın bu tutumunu desteklemesine rağmen Ermenistan hükümeti bu açıklamayı yetersiz bulduğunu söylemiş ve "Bu, bölgede kimin barış istemediğini açıkça ortaya koyuyor. Biz barışı ve topraklarımızın geri verilmesini istiyoruz. Ermenistan işgale son vermelidir. Bu çok kolaydır. Sadece Ermenistan hükümetinde siyasi irade olmalıdır"³²² demiştir. İlham Aliev ayrıca Karabağ sorununa da değinmiş ve bu konuda çifte standart uygulandığını belirterek şunları söylemiştir: "Azerbaycan halkının sizlere (toplantıda hazır bulunan ülkelere) bir sorusu var. Neden Ermenistan'a yaptırım uygulanmıyor? Neden Avrupa Konseyi'nde Ermenistan'ın oy verme hakkı (elinden) alınmıyor. Onlar başka bir ülkenin toprağını işgal altında tutuyorlar. BM Güvenlik Konseyi'nin dört kararı uygulanmıyor ve karşılığında hiçbir ceza da tatbik edilmiyor". Sarkisyan Aliev'e karşı cevap hakkını kullanmakla beraber³²³ ikna edici olamamıştır.

Bu konuda akla gelen bir soru Sarkisyan'ın bir Avrupa Birliği toplantısında ülkesinin Türkiye ile olan ilişkileri üzerinde neden bu derecede durduğudur. Bunun makul cevabı Avrupa Birliği'ne Türkiye'ye baskı yaptırarak sınırı açtırmaya çalışmak olsa gerektir.

Ermeni Soykırımının 100. Yılı Faaliyetlerini Koordinasyon Komisyonu 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan'da toplanmıştır. . Burada bir konuşma yapan Sarkisyan soykırım konusunda binlerce Türkün kendi Hükümetlerinden adalet isteyerek inkâr politikasının sona verdirilmesini talep ettiklerini söyledikten sonra Türkiye'nin kendi tarihi ile yüzleşmek, Ermeni soykırımını tanımak ve kınamak ve Osmanlı İmparatorluğunun suç ortağı olmaktan vazgeçmek dışında bir alternatifini olmadığını belirtmiştir³²⁴. Ankara'nın bir tarihçiler komisyonu kurulmasından ve arşivlerin açılmasından bahsettiğini, Ermenistan arşivlerinin her zaman araştırmalara açık bulunduğunu söyledikten sonra Ermeni soykırımı gerçeğini için arşiv araştırması yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını, her Ermeni ailesinde bu konuda bilgi olduğunu ayrıca bu konuda Soykırım Anıtını gezmenin de yeterli olduğunu söylemiştir. Ardından Ermeni soykırımının en dokunaklı kanıtlarını yerinde görmek üzere Türkiye Cumhurbaşkanı 24 Nisan 2015 tarihinde resmen davet ettiğini bildirmiştir.

Çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu yöndeki iddiaları bir tür hakaret gibi kabul eden bir ülkenin Cumhurbaşkanı

322 "Türkiye'den Temsilci Yok Fakat Ben Buradayım" Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye'yi Eleştirince Aliev Sert Çıktı", AA, 25 Nisan 2014.

323 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/04/25/President-Serzh-Sargsyan-Czech-Republic-Estern-Partnership/>

324 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/05/27/President-Serzh-Sargsyan-Commission-on-coordination-of-activities-dedicated-to-100th-anniversary-of-Armenian-Genocide/>

24 Nisan'da Erivan'da davet ederek soykırımı savını kabul ettirmeye çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Diğer yandan Sarkisyan'ın böyle davranması Başbakan Erdoğan'ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımın da kabul edilmediği anlamına da gelmektedir.

Başkan Sarkisyan Temmuz ayında bazı Latin Amerika ülkelerini ziyaret etmiştir. Bu ülkeler arasında en fazla Ermeni soykırım iddialarını destekleyen Arjantin'de yaptığı bir konuşmada

Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun "adil hafıza" görüşüne karşı çıkararak bunu kabul edemeyeceklerini, aslında bu görüşün, Ermeni soykırımı iddiaların reddedilmesinin güncelleştirilmiş, geliştirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş bir hali olduğunu söylemiştir. Aynı konuşmasında Türk makamları soykırımın vuku bulduğunu reddettikleri sürece soykırımın sona ermiş olmayacağını, Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmesi zamanının çok uzakta bulunmadığını, binlerce Türkün kendi hükümetlerinin politikasını kabul etmeyerek Ermeni halkı ile dayanışma halinde olduklarını dile getirdiklerini de ifade etmiştir.³²⁵

Çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu yöndeki iddiaları bir tür hakaret gibi kabul eden bir ülkenin Cumhurbaşkanı 24 Nisan'da Erivan'da davet ederek soykırımı savını kabul ettirmeye çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Diğer yandan Sarkisyan'ın böyle davranması Başbakan Erdoğan'ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımın da kabul edilmediği anlamına da gelmektedir.

19 ve 20 Eylül 2014 tarihlerinde Erivan'da 60 ülkeden 700 kadar delegenin katıldığı 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı toplanmıştır. Başkan Sarkisyan bu konferansta yaptığı konuşmada³²⁶ 1915'in 100. yılının boyutları ve anlamı itibariyle örneği olmayan olay ve hareketlere sahne olacağını, bu bağlamda geniş çapta siyasi faaliyetler yapılacağını ve bazı ülke başkanlarının Ermenistan'ı ziyaretinin beklendiğini söylemiş ayrıca 2015'in Ermeni davası için bir sınır değil Ermeni milli uyanışı için yeni bir hedef olacağını belirtmiştir. Türk toplumunun tarihin yanlış yansıtılmasını sorguladığını, binlerce Türkün ülkelerinin inkâr politikasını reddettiğini, bu nedenle Türk makamlarının Ermeni soykırımının inkârına ilişkin tutumlarını adım adım tüketerek bir çıkmaza ulaştığını ileri sürmüştür. Sarkisyan Türkiye'den bu ümitsiz ret politikasını durdurmasını, belleğini tazelemesini, geçmişin karanlık sayfalarını gözden

325 "Sarkisyan Rejects Davutoğlu's 'Just Memory'", *Asbarez*, 8 Temmuz 2014.

326 <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

geçirmesini, tarihle yüzleşmesini, eski suçları kabul edip kınamasını ve vicdanını arındırarak bu eski yükten kurtulmasını istemeye devam edeceklerini ifade etmiştir.

Bu konferans sonunda kabul edilen ve birçok başka konuya da değinen uzun bir bildiriye³²⁷ Türkiye'nin tüm sorumluluğunu kabul ederek soykırımı tanınması ve sonuçlarını ortadan kaldırması ve din değiştirmiş her Ermeninin aslında Ermeni olduğunu beyan edebilmesi ne dair ifadeler özellikle dikkat çekmiştir.

Başkan Sarkisyan 24 Eylül 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmanın³²⁸ büyük bir bölümünü ülkesinin Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerine ayırmıştır. Türkiye ile ilgili bölümde özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir. Önce artık adet haline gelmiş olan, Türkiye'nin cesaret gösterip kendi tarihi ile yüzleşerek Ermeni soykırımını tanınması ve gelecek kuşakları bu ağır yükten kurtarması gerektiği görüşünü tekrar etmiş ayrıca, muhtemelen Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesi ima ederek, Türkiye'den belirsiz mesajlar alındığı ifade etmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini hiçbir zaman Türkiye'nin soykırımı tanınmasına bağlamadığını, aslında Protokollerin imzalanması ile sonuçlanan normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığını ancak Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağladığını, artık Ermenistan'da ve Karabağ'da kişilerin "onayın canı cehenneme" ifadelerini kullandıklarını bu durumda Ermenistan'ın Protokolleri Parlamentodan geri çekmeyi düşündüğünü söylemiştir.

Görüldüğü gibi Ermenistan Devlet Başkanının Birleşmiş Milletler toplantısında bilinen görüşlerini tekrarlamıştır. Tek yenilik Protokolleri Parlamentodan geri çekilebileceğine dair sözleridir. Burada da bir belirsizlik vardır. Zira bu hususta bir tarih vermedikten başka protokollerin reddedileceğini de açıkça söylememiştir. Sarkisyan'ın böyle yapmakla Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştığı, Türkiye politikasında ufak olsun bir değişiklik sağlayamazsa o zaman Protokolleri reddederek kendi kamuoyunda prim toplamak yoluna gitmesi mümkündür.

V - DEĞERLENDİRME

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini gözden geçirdiğimiz bu yazımızın sonuç bölümü için iki ülke arasındaki başlıca anlaşmazlık konularını tekrar hatırlamamız gerekmektedir.

327 <http://www.mindiaspora.am/en/News/3369>

328 "Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols", *Asbarez*, 24 Eylül 2014.

Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsız olmasından bu yana Türkiye'nin değişmez politikası bu ülkeyle normal ve sürdürülebilir ilişkiler kurulmasıdır. Ancak bunun mevcut sorunlar çözümlendikten sonra gerçekleşebileceği düşünülmüş ve bu soruların çözümü için çaba harcanmıştır.

Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunları şunlardır: İki ülke arasındaki sınırın ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün açık bir şekilde tanınması, soykırım iddialarının güncel siyasetin dışında tutularak tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesi ve Karabağ ve bu bölgeyi çevreleyen Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi.

Türkiye'nin bu sorunların çözülmesi için izlediği politika şu gerekçelere dayanmaktadır: Mevcut sınırları ve toprak bütünlüğünü tanımayan bir ülke ile diplomatik ilişki kurulmaması gayet makul bir davranıştır. Diğer yandan yüz yıl önce vuku bulmuş bir olayın, hiçbir hukuksal temele dayanmadan, günümüzde bazı taleplere yol açması kabul edilemez. Bu konuda en fazla, söz konusu olayların tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesi uygun olur. Nihayet Karabağ Sorunu çözümlenmeden Güney Kafkasya'ya barış gelemeyiz. Türkiye Azerbaycan'la çok yakın ilişkiler içinde olduğundan, Karabağ sorunun çözümünü istemekte haklıdır ve bu çözümü Ermenistan ile normal ilişkiler kurulmasının önkoşulu olarak görmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye ile olan sorunları ise şunlardır: Öncelikle çözümlenmesinin gerekli olduğu düşünülen sorun Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasıdır. 2009 Protokolleri Ermenistan'ın bu isteğini yerine getirmiş ancak Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca durumda bir değişiklik olmamıştır.

İkinci bir grup sorun ileride, koşullar uygun olduğu dönemlerde, çözümlenebileceği düşünülenlerdir. Bunlar Türkiye'nin Ermeni soykırım savını tanıması, tehcir edilen Ermenilerin torunlarına tazminat ödemesi, halen Türkiye sınırları içindeki, kiliselere ait olanlar dâhil, tüm Ermeni mallarının iade edilmesi ve Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesidir. Bu taleplerin hukuki dayanağı olmadığı görülmektedir. Önce bir olayın soykırım olup olmadığına o olayın cereyan ettiği ülkenin yetkili mahkemesinin veya uluslararası Ceza Mahkemesinin karar vermiş olması gerekmektedir ki böyle kararlar mevcut değildir. Tehcire tabi olmuş kişilerin torunlarına tazminat ödenmesine dair Türkiye'yi bağlayan uluslararası bir antlaşma yoktur. Ermenilerin geride bıraktıkları malların iadesi Türk mevzuatına tabidir ve bu alanda zaman aşımaları vardır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır ise, halen de yürürlükte olan 1921 yılında imzalanmış Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla saptanmış olduğundan Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep etmesi hukuken mümkün değildir.

Bu arada dikkati çeken bir husus Ermenistan'ın ilk iki Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye karşı izledikleri politikada diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasına önem verdikleri ancak ileride gerçekleşebileceği düşünülen bu taleplere, bunları reddetmemekle beraber, hemen hiç değinmedikleri ve bunları daha ziyade Diasporanın talepleri gibi gördükleridir. Başkanlar böyle yapmakla Türkiye'nin Karabağ sorununda daha fazla Azerbaycan'ın yanında yer almasını önlemeye çalışmışlardır. Başkan Sarkisyan da yaklaşık iki yıl aynı politikayı izlemiş ardından, Türkiye Protokollerin uygulamasını Karabağ Sorununa bağlayınca, diğer bir deyimle bu sorun için çekincesiz Azerbaycan yanında yer alınca politikasını değiştirmiş ve yukarıda değindiğimiz gelecekte ortaya atılabileceği düşünülen talepleri, toprak istenmesi hariç, ileri sürmeye başlamıştır.

İki ülkenin halen izlemekte oldukları politikaların telif edilmesinin mümkün olmadığı en azından çok zor olduğu görülmektedir. Zira mevcut sorunların tümünün çözümü için Ermenistan'da ve Diasporadaki bir asır hatta daha eski olaylardan kaynaklanan talepçi ve intikamcı zihniyetin değişmesi gerekmektedir ki bunun değil kısa, orta vadede dahi gerçekleşmesi beklenmemelidir.

Görüldüğü gibi Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki sorunlara yaklaşımları farklıdır. Türkiye sorunların en kısa zamanda çözülmesi, dostluk ilişkileri kurulması ve işbirliği yapılmasından yanadır. Ermenistan ise hemen diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasını istemekte ancak sonra bir asır öncesine giderek o zaman mevcut sorunların yeniden ele alınmasını talep etmekte ve böylelikle revizyonist bir politika yürütmeye çalışmaktadır. Bu politikanın tek getirisi, gerek Ermenistan gerek Diaspora kamuoyları aşırı milliyetçi akımların etkisi altında bulunduğundan, Sarkisyan'ın çok takdir edilmesi, belki bir Anayasa değişikliği ile üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilme

olasılığının artması ve daha yakın vadede 2015 yılında yapılan ve yapılacak olan birçok etkinlik için manevi veya duygusal bir destek oluşturmasıdır.

Sarkisyan'ın izlediği politikanın bu sınırlı yararlarına karşın ciddi sakıncaları da vardır. Önce çok ihtiyaç duyulduğu belirtilen Türk sınır kapısını açılmasını sağlamamaktadır. Diğer yandan Ermenistan'ın Güney Kafkas ülkeleri arasındaki petrol ve doğal gaz boru hatları ile demiryolları inşaatına ilişkin projelerin dışında kalmasına neden olmakta ayrıca ülke gitgide artan bir şekilde Rusya'nın etkisi altına girmektedir.

Gelecekte neler olabileceğine gelince iki ülkenin halen izlemekte oldukları politikaların telif edilmesinin mümkün olmadığı en azından çok zor olduğu görülmektedir. Zira mevcut sorunların tümünün çözümü için Ermenistan'da ve Diasporadaki bir asır hatta daha eski olaylardan kaynaklanan talepçi ve

intikamcı zihniyetin değişmesi gerekmektedir ki bunun değil kısa, orta vadede dahi gerçekleşmesi beklenmemelidir. Bu durumda, Türkiye'nin Ermenistan ile olan anlaşmazlığın önümüzdeki yıllarda da süreceği anlaşılmaktadır. 1915'in yüzüncü yılı nedeniyle Ermenistan'da ve Diasporada yapılan ve Türkiye'yi hedef alan faaliyetlerin iki ülke arasında mevcut gerginliği daha da arttırdığı görülmektedir.

Bu durum Türkiye'ye zarar verebilir mi? Ermenistan ile olan sorunların Türkiye'nin taviz vermesiyle çözülebileceğine inanan, ancak bu konuda fazla ısrarcı da olamayan A.B.D. ve A.B. ile fazla önemli olmayan gerginlikler yaşanabilir. Diğer yandan, soykırım iddialarının eskisi kadar güçlü olmadığı, kimsenin toprak talebini desteklemediği hatta ciddiye bile almadığı ve gelecekte de bu koşulların değişmesinin beklenmediği bir ortamda Ermenistan ile olan sorunların Türkiye için ciddi sorunlar yaratamayacağı açıktır.

Bunun dışında Ermenistan kısa ve hatta orta vadede ekonomik sorunlarına ve nüfus kaybına çare bulamamasının ve ayrıca Avrasya Ekonomik Birliği aracılığıyla Rusya'ya daha fazla bağlanmasının zamanla Batı'da olası görülmektedir. Bu ülkeye karşı duyulan ilgiyi azaltması, bunun da Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlarına halen verilen sınırlı desteği daha da azaltması veya ortadan kaldırması olası görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Atılğan, İnanç & Moomdjian, Garabet. *Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform*, Edition Diwan im Wieser Verlag, Klagenfurt, Wien, 2009.

Azer, Candan. *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları, 2011.

Cuhadar, Esra & Gültekin-Punsmann, Burcu. *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock on Turkish-Armenian Civil Society Activities*. TEPAV, 2012.

McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities*. New York University Press, 1983.

Phillips, David L. *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation*. New York: Berghahn Books, 2005.

Sarınay, Yusuf. (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Dergiler

Ermeni Araştırmaları, Sayı 30, (2008).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 32, (2009).

Ermeni Araştırmaları Sayı 44, (2013).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 45, (2013).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 47, (2014).

TBMM, Tutanak Dergisi. 93. Birleşim, Birinci Oturum, 24 Nisan 2010.

TBMM, Tutanak Dergisi. 95. Birleşim, Birinci Oturum, 26 Nisan 2010.

Makaleler

Kasım, Kamer. “The Nagorno Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2, 2001, ASAM, Ankara.

Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, (2013).

Gazeteler

20 Minutes

A1+

Agos

Akşam

Al Jazeera

Amerikaninsesi.com

Anadolu Ajansı

ARF-Dashnaktsutyun Press Office

ARKA

Armenews

Armenia.now

Armenian Public Tv.

Armenian Reporter

Arminfo

Armradio.am

Asbarez

Azatutyun

Bianet

Bugün

Cihan

CNNTürk

Cumhuriyet

EUobserver.com

Euroactiv.com.tr

Haber 7

Haberler.com

Hairenik.com

Hayots Ashkhar Daily

Hetq.am

Hürriyet

Hürriyet Daily News

Hyetert

Interfax

Interfax News Agency

İhlas Haber Ajansı
İnternet Haber
Largir.am
Medya Trabzon
Milliyet
mindiaspora.am
Net Gazete
News.am
News.az
Nouvel Observateur
Noyan Tapan
NTVMSNBC
Nyut..am
Orer.eu
Önce Vatan
PanArmenian.net
Panorama.Am
Radikal
RFE/RL
Sabah
Stargazete.com
Taraf
Tert.am/tr
The Armenian Weekly
The California Courier Online
Times.am
Today's Zaman
Turkish Daily News
TurkishNY.com
Vatan
Wall Street Journal
Yeni Çağ
Yeni Şafak
Yerkirmedia.am
Zaman

Resmi Kurumlar

Catholicosate of Cilicia

President of the Republic of Armenia

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı